

İÇİNDEKİLER

- Kitab hakkında birkaç söz**
- I – Ispartanın tarihçesi**
- II- İlimizin Coğrafi Durumu**
- III- Zirai, Sınai, Ticari Durumlar**
- IV- Kültür Durumu**
- V- A- Halk Bilgisi**
 - C- Manevi Kısım**
- VI- İdari Teşkilat**
- Isparta Milletvekilleri**
- Isparta Belediye Başkanları 1886 dan beri**

KİTAB HAKKINDA BİRKAÇ SÖZ

Birçok olaylara sahne olan Isparta ilini bilmek ve ansiklopedik malûmatını öğrenmek ihtiyacını tatmin edecek hâlen mevcut bir eser yok gibidir.

Arap harfleriyle yazılı ve basılmamış olan Böcü Zadenin kitabı ve Enver Süldürü'n bir cüzden ibaret kalan tarihi ve (ÜN) Dergisinde neşredilen bazı önemli malûmattan başka bir eser bulunmadığından bu boşluğun bir kısmını olsun doldurabilmek için bu hizmeti yapmağa çalıştım.

Üstad ve dostlarımlın kıymetli yardımlarından da çok faydalandım. Muvaffak olabildimse ne mutlu. Fakat ben bu iddiada değilim. Çünkü : Eserin hatadan salim olamayacağını bilirim. Bazı hatalarımlın kendim de farkındayım. Tabîdir ki; farkında olamadıklarım da vardır.

Bu hizmetin nasıl bir uzun emek mahsulü olabileceğini yazan söylemese de okuyan teslim eder sanırım.

Hata ve nisyanlarımlın tenkid ve tashihini sayın okurlarımlın lûtfundan beklerim. Bu kitabın mükemmelini yazacak olanlar için (az da olsa) bir kaynak hizmeti görebilecek olan bu eser, hâlen mevcut boşluğun bir kısmını olsun doldurmaktadır ki, bir ihtiyacın bugüne kadar faydasız görülemeyecek bir telâfisidir kanaatiyle müteselliyim.

Nuri Katırcıoğlu

I

Isparta'nın tarihçesi

A - Tarih öncesi devirlerde Isparta :

Isparta Şehrinin bugün üzerinde kurulu bulunduğu arazinin (ETİ) lerden zamanımıza kadar olan tarihi seyri belli olmamakla beraber Şehrın ne zaman ve kimler tarafından tesis edildiği ve ilk defa nereye kurulmuş bulunduğu kesin olarak bilinmemektedir. Gerçi Şehrın kuruluş tarihi ve adı üzerinde az çok bilgiler mevcut ise de bunların hiç birisi kesin ve müsbet olmadığından Isparta'nın mazisini daha eski çağlara kadar çıkarmak kabil değildir

Gün geçtikçe kazı ve keşif sahalarını genişletmekte olan Türk Tarih Kurumu 1944 yılı Isparta ve Burdur çevrelerinde (Tarih öncesi Araştırmaları) için Tarih Kurumu Üyesi Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu'nun başkanlığında bir heyet Isparta çevresine gelerek tarihi incelemeler yapmışlardır.

1- Bundan önce: Prof. H. Louis tarafından (BALADIZ İSTASYONUNA) yakın bir kaç mikrolotinin bulunduğu kum tepelikleri üzerinde yaptığı sondajlarda bu mntakada istasyona yakın tren hattının yardığı bir tepeliğin bulunduğunu bildirdiği MIKROLOTİK çakmak taşı âletleri bu civarda yaptığı araştırmaların yayınlanmasıyla malûm olmuştur.

2 — Şevket Aziz Kansu heyeti buraya giderek yaptığı incelemeler sonucuna göre : (Tahminen 80 metre genişlik ve 100 metre uzunluğunda bir çerçeve içinde kalan bu tepelik yumuşak kum tabakalarıyla dolu olup bu noktanın dördüncü zamanda 1000 rakımlık seviyeye kadar yükseldiği kabul edilen Burdur Gölü ile GÖNEN ve KULEÖNÜ Ovasını işgal eden suların kavşak sınırı olması muhtemeldir. Mezolitik âletlerin bu tepelik içinde bulunuşu bize göllerin seviyesi hakkında bir fikir verebilir. Bu tepede yapılan kazı ameliyatında : Mikrolit çakmak taşı âletleri, çanak, çömlek ve 35 tane SİLEKS âlet ve bir tane NÖKLEÜS bulunmuştur. Bundan başka KİS tabakaları içinde ele geçen KEFEKE (Kalker teressübatı) kaplı âletlerde bulunmuştur. Baladız ve Burdur istikametinde sıralanan üzeri kumlu Kalker sekileri içinde KÖŞK adı verilen Kalker tepelikleri ile civarında üzerlerindeki kum kalıntısı aşınma tesiriyle aşağılara sürüklenmiş olup ancak kayalar arasında kalabilmiştir.

Buyüzdten muhtelif devirlerin kültür malzemesi de karışık bir halde buraların çevresini kuşatan tarlalara serpilmiştir.

KÖŞK tepesi ve tren hattından ilerde kalan ikinci Kalker adacığı etrafındaki kazıda : Çanak, çömlek ve minik çakmak taşı âletleri, cilâlı bir taş balta ve demirden yapılmış üçken yüzlü bir OK UCU bulunmuştur.

Bir taşıntı sahasının muhtelif devirleri izlendiren belgelerini ilk bakışta yaptığımız tasnife göre : Pek az (BAKIR ÇAĞI), şüpheli olarak (ETİ) ve (KLASİK ÇAĞ) gibi üç guruba ayırdık. Burada KÖŞK önünde demir yolunun kesintileri içinde tesbit ettiğimiz uçları ve bazılarının ağızlan görünen (KOP MEZARLAR) incelenerek esash araştırmaya muhtaçtır.

3 - Baladız ve Baladız Çevresinin Tarih öncesi bu şekilde işaretlendikten sonra (GÖNEN) ve onun temadisi olan (KULE ÖNÜ) ovaları incelenmiştir. GÖNEN ve SENİRCE köyleri civarındaki ovanın ortasına düşen (KIR DAĞI) Kalker kitlesinin güney ve güney doğudaki MAĞARALAR ve KAYA sığınakları mevcut olup bunlar bu köy ve civarı kültürünün muhtelif müellifler tarafından nasıl değerlendirildiğini Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisinde (Cilt 11 No: 111) de çıkan (ÖNTARİHTE

ISPARTA OVASI KÜLTÜRÜ) adlı makalede : (Bu GÖNEN Köyü ve ona yakın olan HÖYÜKLER Isparta ili çevresine dahil olan ovaların en mühim iskân yeridir. Bu mintakaların tarih öncesi zamanlarda bile meskûn olduğu anlaşılmaktadır).

«SENİRCE ve BOZANÖNÜ mağaralarının sığınakları tabî bir haldedir. Burada KOCA İN içindeki kazıda bulunan âletlerin çoğu ROMA ve BİZANS devrine ait çanak, çömlek ile kemik parçalarıdır.

(KAPALI İN) in kazısında dahi çanak, çömlek ve şekilsiz parçalar bulunmuştur».

4 - Dinar - Eğirdir demir yolu yapılırken: 1911 de buraları inceleyen İNGİLİZ bilginlerinin; Senirce, Bozanönü, Findos, Kuleönü ve Bayat çevrelerinde yaptıkları araştırmalarda bir kısım tezyinatlı çanak, çömlek gibi âletler bulup bunların Milâddan üçbin yıl önce yapıldığı kanaatine varmışlardır.

Isparta bölgesinde tabî hâdiselerin çok eski ve çok yeni izleri o kadar barizdir ki, dikkatli bir bakışla bu farklar tamamen tesbit edilebilir. En zengin nebat örtüsü bu bölgenin doğusundadır.

Gerek su, gerekse nebat örtüleri ve gerekse münbit toprakları bakımından her türlü yaşamağa elverişli bulunan bu müstesna Isparta ve Burdur bölgesinin iskân tarihinde çok gerilere kadar gitmektedir. Buraların çok eskiden medeni ve kültürlü bir bölge olduğu anlaşılmaktadır.

Ş Cumhuriyetin onbeşinci yıl dönümünde neşredilen (ISPARTA) adlı kitaptaki malûmata göre:

«Isparta Şehrinin Milâddan önce hakiki tarihi şimdilik arzın bağrında saklı bulunmaktadır. Rastgele bulunacak bir yazı veya kazı sonucunda elde edilecek eserler bize hakikati anlatmış olacaktır.

İhtimal ve istidlallere binaen söylenmiş olanlara göre : Kuruluş tarihi Milâddan önce beşinci, altıncı yüzyıllara kadar çıkarılmaktadır. Şehrin adı ile kuruluş tarihi arasında münasebetler aranmakta ve bunlara dair çeşit çeşit fikirler yürütülmektedir.»

a) (Isparta - Baris) ötedenberi Pisidyâ arasında bulunuyordu. İsmi (Heraclius Barenis) diye yazılıyordu.

b) Şehir eskiden Isparta gölcüğünün taşma tehlikesine karşı dağ eteklerinde dağınık bir halde kurulduğundan ve güzelliğinden ötürü bu manâya olarak (Is - Barita) denmiştir.

c) Kasabanın ilk adı (BARİS) idi. Bir söylentiye göre bu ad Yunanlılar zamanında rumca (IS) zarf edatı ile birleştirilerek (İSBARİTA) şekline daha sonraları (ISPARTA) haline girmiştir.

d) Başka bir söylentiye göre : İskender idaresine karşı Yunanistan'daki Ispartanın ayaklanması üzerine; kasabalarının İskender tarafından yıkılarak kendilerinin dağılması neticesinde : Birkısım Ispartalıların buralara gelip yerleşmesiyle Isparta teşekkül etmiştir.

e) Yine bir başka söylentiye göre : Isparta adı (PELOPONEZ); savaşlarında İranlılara karşı savaştan Yunanlıların arasında bir kısım Ispartalıların memleketlerine gitmeyip (BARİS) i genişleterek, ma'bedler yapıp buralara yerleşmesinden kalmıştır. Bununla beraber bu mabedlerin henüz izlerine rastlanmamıştır.

f) Pisidyada bulunan (Baris) in tarihteki önemi bilhassa tecim faaliyetindedir.

Vilyam Ramyas küçük Asya kitabında güney Kral yolunun geçtiği şehirleri anarken Pisidyâ Antakyasının yani : (Yalvaç) ın önemini kaydeder.

(Greco - Romen) zamanında olduğu gibi Milâddan önce altıncı, yedinci yüzyıllarda da TECİM faaliyetinin bu şekle dayandığı ve bu itibarla Ispartanın yani : Baris'in bu devirlerde bir tecim şehri olduğu kuvvetli bir ihtimaldir.

g) Yine başka bir söylentiye göre : Isparta (İSA) dan önce (Pisidi, Bizidi, Pisidya, Bizidya) kitası namıyla ayrı idarelerde : (Birleşik Cumhuriyet Hükümeti) şeklinde olup (Tstrapon) buraları gezip vukuatını yazarken (SAPORT) namini vermiş olduğundan, bundan galat olarak ve Yunan dilinde müteferrik manâsına olan (Isporada) lügatinde (Isparta) denildiğini söyler.

Gerek bu mütalâaya ve gerekse Dr. (Unger) in izahına göre Ispartanın kuruluş tarihini (M. Ö. V - VI) yüzyıllara çıkarmak mümkündür. Isparta çevresinde bulunmuş olan (Eti) eserleri bu imkân ve ihtimali kuvvetlendirmektedir.

h) İngiliz Bilgini Vilyam Ramyas : Hisar tepesindeki bu dağ ile Sidre, Karatepe, Öküzbattı ve Minasın mevkilerine serpilmiş olduğunu ifade ederek, bu semtlerde bugün halâ bazı yapı eserlerinin mevcudiyeti ve yine bu semtlerden iki çeşit paranın bulunuşu, burada (Minasus - Minasın) şehrinin mevcudiyetini iddia ederek Minasın ve Bayat arasındaki su yolu ve kemerleri pek ziyade dikkate şayan bulmaktadır.

i) Farı Yaylasından başka çevremizin kuvvetli tarihi âbidelerinden olan (Sağlassun) u A. Hamilton dahi (küçük Asyadaki harabelerin en mühimlerinden bulunduğunu) ifade eder.

i) Tarihci (Maspero) : Sağalassus şehrinin Milâddan önce 13 üncü yüzyılda bütün insanlık tarihinde büyük rol oynadığını, buradan yani Pisidya'dan giden bir kolun SİCİLYA adasına geçtiğini ve Sağalassus dağlarında halen bir çok harabeler bulunduğunu, burada basılmış paraların başlı başına bir tarih konusu olduğunu kayıd ve işaret eder.

Milâddan önce birinci yüz yılda Sağalassus'da basılmış olan paralardan bir serisi Londra müzesindedir. Bugün dahi bu harabe heybetini muhafaza etmektedir. Bilhassa muhteşem tiyatro binası onbin kişi alacak kadar genişliktedir.

j) Bayat Köyünde mevcut (Selefkios) şehrinin harabeleri de dikkate değer mahiyette görülmektedir.

Roma İmparatorlarından (Ogüst) adına yazılmış bir kitabe ATABEY Medresesinin duvarlarındadır. Bu taşın Selefkios'tan getirildiği sanılmaktadır. Bu sanma kabul edilirse ROMA devrinde Selefkiosun mâmur bir şehir olduğunu kabul etmek gerekir. Son zamanlarda bu harabe ve muhitinde halk tarafından bulunan heykeller ve tarihi eserler İzmirde satılmıştır.

Isparta ve çevresinde henüz mahalli tesbit edilmemiş şehirlerin mevcut olmasında ihtimal dahilinde görülmektedir.

(15 inci yılda Isparta) adlı eserin Isparta tarihi hakkında verdiği kısa fakat önemli izahında şöyle deniliyor :

a) «Isparta Tarihi, Anadolu Tarihi ile yakından ilgilidir. Anadolunun geçirmiş olduğu tarihi hâdiselere hemen hemen Isparta ili de sahne olmuştur.

Yakın zamanlara kadar, dünyanın en eski medeniyeti. Yunan medeniyeti sanılıyordu. Daha öteleri bilinmiyor daha ilerilere gidilemiyordu. Hattâ Anadoluya ilk göç eden dalgaların Avrupadan geldiği zannediliyordu.

En eski devirlerde Türklerin anayurtları olan Orta Asyada büyük bir medeniyete sahip oldukları ve büyük dalgalarıyla medeniyeti dünyanın her tarafına yaydıkları bugün anlaşılmiş bir hakikattir.

b) Lidyalılardan sonra Selçuklulara kadar Anadolu'nun üstünde vukua gelen sürekli salgınlar arasında ne **Romalıların** ve ne de **Bizanslıların** asırlarca kalmaları; burada yerleşmiş ve kökleşmiş olan ve en eski **Türk Kültürünün** izlerini silememiş ve yok edememiştir.

Tıpkı bunun gibi Isparta ilinin tarihi ve topraklarının derinlikleri de bize Türkten ve Türklükten ses vermektedir. Her ne kadar ilin toprakları üzerinde bir takım yabancılıklar ve yabancı eserler görülüyorsa da : Atalarımızın aziz kanıyla yağrulu, yiğit kemikleri dolu topraklarının derinliklerinde Türk ve Türklüğün ölmez, silinmez damgası vurulu eserleri yer almakta ve yaşamaktadır. Derin ve önemli kazılar yapıncaya kadar Türklere ait en eski eserler toprak tabakaları arasında saklı kalacaktır.

c) Bugünkü Isparta ili : Eskdien (Pisidya) denilen bölgenin sınırı içindeki yerlerdendir. Bu itibarla : Isparta ilinin tarihi. Pisidya'nın tarihi ve bu bölgenin coğrafi durumu ile ilgilidir.

ç) En eski tarihlerde büyük ETİ Birliğinin bir parçası olan Pisidya doğuda: Likaonya, kuzeyde; Firikya, batıda; Lidya, güneyde; Pamfilya bölgeleriyle çevrilmiş, çok dağlık ve arızalı bir yayladır.

Bu bölgede sırasıyla : **Etiler, Firikler, Lidler, Makedonyalılar, Selefkuşlar, Romalılar, Araplar, Selçuklar, Hamid Oğulları. Osman Oğulları** hükümet sürmüştür. Bugün Türkiye Cumhuriyetinin bir ilidir.

A — Milâddan önceki Isparta hakkında diğer bir bilgi :

b) Isparta okullarında öğretmenlikle, basın hayatında kalemiyle memleket irfanına fiilen hizmet etmiş olan (Sayın Hikmet Turhan Dağlıoğlu) nun Ün Dergisinde yayınladığı (Ispartanın tarih öncesi) hakkındaki yazısından bu bahsi aydınlatan kısımlarını alıyorum.

c) «Ispartamız : Tarihi birçok olaylara sahne olmuş bir vatan parçası olmak itibariyle incelemeye değer bir mevzudur. Bununla beraber bir Isparta tarihi yazmak herhalde çetin ve yorucu bir iştir.

Tarihi olayların sahnesi olan Isparta ve çevresinde cereyan eden vakalar pekçoktur.

Hitit, Eti, Lidya, Friky, Acem, Yunan, Roma, Arap, Ehlisalip, Selçuk, Hamit Oğulları, Osmanlılar ve en son olarak Türkiye Cumhuriyeti idaresine geçen Ispartanın genel bir mahiyette de olsa tarihi devirlere ayırarak yazmak. Isparta gençliğinin muktedir olduğu bir bilgi işidir.

ç) Eski metinlerde Milâddan sonra üçüncü ve hattâ Milâddan elli yıl sonraya doğru Isparta adını (Baris) olarak görüyoruz.

Profesör W. M. Ramsey 1924 - 1925 yıllarında Yalvaç'daki kazıyı yapan bu meşhur İngiliz Erkeoloğ bilgini Historical Geography ASIA MINOR adlı kitabında sayfa 393 de (Baris - Isparta) nın Pisidyada bulunduğunu ve adının (Heraclius Bareusis) den alındığını yazmaktadır. Bütün Klasik Avrupalı bilginler eski Yunan ve Romalılar tarafından tesis edildiğini yazarlar. Halbuki : Anadolu, doğudan gelmiş olan, daha doğrusu (Ural - Altay) dan doğuya akın etmiş olan Türk kabileleri tarafından inşa edilmiştir. Anadolu'nun ilk sakinleri şüphesizki bunlardır.

Kendisiyle birlikte çalıştığım Berlin Üniversitesi Profesörlerinden ve halen İstanbul'da eski şark eserleri uzmanı Dr. Unger : (Anadolu şehirlerinin Yunani bir asıldan gelmediğini) söylemektedir. Ve memleketin asıl adı (Barida) dır. Bu kelime bir defa Yunanca değildir. Belki Eti'ce, belkide Lidya dilince yazılmış bir kelimedir. Çünkü :

Lidyalılar, Etiler. Asyaya (Asuva), Ankara'ya (Ankuva), Malatya'ya (Melidia) diyorlar. İlk Yunan muhacirleri Anadolu'ya çıktıkları zaman buranın güzelliğini işitmişler ve Isparta anlamına olarak (İs-Barid) demişler. Bu kelime zamanla (Sparta - Isparta) şeklini almıştır».

Şu halde Ispartanın Milâddan önceki tarihi üzerinde durmak çok önemli bir işdir. Şurada burada bulunacak bir kitabe veya kazılar neticesinde elde edilecek bir taş veya tuğla parçası bize bütün bir tarihi aydınlatacaktır.

Profesör Unger. bu Isparta kelimesi için bulduğu şekli meselâ : İzmit ve İznik şehirleri üzerine tatbik etmekte ve şu neticeye varmaktadır :

Meselâ İzmit için : Nikomedia - Is-Nikomedia - Is-Nik-mit - Is-mit.

Iznik için : Nikka - Is-Nikka - Is-nik.kelimeleriyle bazı hecelerinin zamanla atıldığını görüyoruz. Meselâ :

Bizim Keçiborlu vaktiyle (Küçük Borlu), Uluborlu da : Uluğborlu değil midir? - (Bor) kelimesi Türkçede Maden anlamına gelen bir isimdir.

Bu suretle ufak bir inceleme, gözümüzün önünde bir hakikati aydınlatmış oluyor.

d) Milâddan 600 yıl önce burası Lidyalıların hakimiyeti altında idi. Türk tarihi inceleme kurulu tarafından yayınlanan bir yazıda : (Tarihte Lidyalılar için : (Lidya hakimiyeti Karadenizden Toroslara, Ege Denizinden Kızılıрмаğa kadar genişlemişti.) diyor ki : Ispartanın Hitit ve Frikyalılarından sonra Lidya hakimiyeti altında olduğu anlaşılır).

e) Amerikalılar tarafından yayınlanana (Lidya) adlı kitapta şu malûmat göze çarpmaktadır :

(Sardis Lydiau Inscriptions W. H. Buckler 1924).

Bu kitapta : Bu havalide bulunan bazı şehirlerden bahsedilmektedir. Lidya Kral (Keyhüsrev) (Krezys) ü mağlup ettikten sonra — Milâddan 546 yıl önce— İranlılar bu havalie hakim olmuşlardı...

İranlılardan sonra Makedonyalılara yani Büyük İskendere geçen Isparta İranlıların zamanındaki geriliği kısmen olsun düzenlemeye muvaffak olmuşlardır.

f) Milâdın başlangıcında : Şimdiki Isparta ilini teşkil eden Eski Pisidia kıtası Roma hakimiyeti altında bulunuyordu.

Her şeyden önce .Pisidia kelimesi üzerinde durmak faydalı olacaktır.

Anadolu kıtası daha büyük İskenderin hakimiyetinden önce ondört bağımsız parçaya ayrılmış bulunuyordu.

İşte Pisidia bugünkü Isparta ile Burdurun bir kısmını teşkil ediyor. Ve (Isauria - Beyşehir). (Seydişehir), (Phylia - Antalya) ve (Phyrgia - Burdur) ilinin bir kısmı ile Kütahya ve havalisiyle çevreli bulunuyordu.

Isparta : Romalıların önemli ve meşhur bir şehri idi. Hristiyanlığın tamamıyla yerleşmesinden sonra, burası bir Piskoposluk merkezi idi. Burada Isparta adına para basılmıştır.

Eğridir Gölündeki Nis Adasında da bir piskoposluk bulunuyor idise de burası merkez değildi. Yalnız gölün doğu kıyısında (iffet ilahesi) dedikleri bakire (Artemis) in mukaddes sandukası bulunmuştur ki : Bu sandukanın bulunması buranın önemli bir yer olduğunu ifade eder. Çünkü : Bu bakirenin sandukası bulunan yer Hristiyanların Haç ve tavaf merkezi idi.

g) Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılmasından sonra Isparta ve havalisi Şarki Roma İmparatorluğunun —Bizans— hissesine düşmüş ve daima bir il ve piskoposluk

merkezi olarak muhafaza edilmiştir.

Profesör Ramyes'in eserinde Ispartadan bahserken (Sikke darp eden mühim şehir) sözü sık sık geçer.

i) Milâdın 774 üncü yılında Baris - Ispartanın Batısında -Burdur ile Isparta arasındaki— Geresin alanın da Abbasi Halifesi Harunürreşid'in ordusuyla Bizanslılar arasında büyük bir savaş olmuştur. İlk hamlede muzaffer olan Arap Ordusu, Ispartadan gelen Bizans'ın taze kuvvetleri, Arap Ordusunu yenerek aldıkları yerleri ellerinden geri almağa muvaffak oldular. Ve bu suretle Araplara : Bekledikleri İstanbul yolunu kapadılar.

1) Milâdın onuncu yüzyılından sonra : Türk nüfuzu Anadolu da kökleşmeye başlamıştır Selçuklar Salip ordularının hücumunu def ederek Üçüncü Kılıç Aslan İzzettin 1205 Ispartayı Bizanslardan almağa muvaffak oldu.

Bugün (1953) olduğuna göre : Isparta 753 yıldanberi Türk hakimiyeti altındadır.»

A — Isparta'da basılan paralar :

(ÜN) Dergisinin Cilt 1 Sayı 6 Sayfa 97 de Sayın S. Fikri'nin yayınladığı yazıdan :

«Kadim Baris adıyla anılan Isparta şehrinin hangi tarihte teessüs ettiği kesin olarak belli değilse de. şimdiye kadar elde edilen (Madeni paraların) hepsi imparatorluk devrine aittir. Isparta paralarının üzerindeki resimlerin en ziyade dikkate çarpanı Herakles'in bir şekli olduğu anlaşılan çifte başlı bir mahlûku gösteren paradır.

Roma Hükümdarı (Septinius Severus) ün Isparta adına kestirdiği para üzerinde bu ilahe dört kollu ve başları muhalif istikametlere doğru olarak iki başlıdır. Diğer madeni sikkede aynı ilâh-e dört kollu olarak gösterilmektedir.

(Löbbecke) tarafından elde edilerek basılan sikkede bu ilahe ancak iki kollu gösterilmektedir. Başları da aynı istikamete doğru baktığı gibi sol elinde tuttuğu yayın ucunda tüneyen kuş gibi birşey vardır.

a) (British) müzesinde bulunan (Isparta paralan) üzerinde görünen kılınc diğer numunelerde görünmüyor.

Sikke: 1 - Milâdi (117 den 138) yılına kadar hükümdarlık eden Roma imparatoru (Hadrian) adına Ispartada kesilen sikkenin bir tarafında: (ANOC A P ALA TP AVTKAL) yazısı ile İklilli (Hadryanus) ün büstü vardır. Diğer tarafında : (BAPHN N) yazısı ve tahta oturmuş (Zeus) mabude. Ayaklarında ve omuzları üstünde Himation ve başında ikلیل vardır. Zeus asaya dayanmış, sağ eliyle yıldırım saçıyor.

Sikke: 2 - Milâdi (193 den 211 e) kadar: Hükümdarlık eden (Sept Severus) e aittir. Bunun bir tarafında : (Avtkal Ceiceo Vhpollep) yazısı ile Severusun büstü Paludamentum giyinmiş bir haldedir. Diğer tarafında : (BAPHN N) yazısı ve ikibaşlı Nude dört kollu olarak sağa doğru ilerliyor durumda başlar birbirine aksi istikamette bakıyor. Sağ tarafında bir çomak ve bir yay tutuyor. Solunda : Bir kılınc, arkasından bir gömlek sarkıyor.

Sikke: 3 - Milâdi (211 den 217) yılına kadar hükümdarlık eden (CARACALLA) adına basılan bu paranın bir tarafında : (M AVPANT NINOCKAIC) yazısı ile CARACALLA'nın sağa dönük ve açık başlı büstü. Diğer tarafında : (BAPHN N) yazısı ve birinci sikkede olduğu gibi Zeus mabudu vardır.

Sikke : 4 - Milâdi (222 den 235) yılına kadar hükümdarlık eden (Aleksander severus) adına kesilen bu paranın bir tarafında : (AVTKMAVCA POCE) yazısı ile (Aleksander Severus) ün büstü. Sağa dönük ve resmi elbisesiyle. Diğer tarafından (BAPHN N) yazısı ve başı sağa dönük Nemesis cepheden ayakda duruyor. Başında

kuleli taç Chitonu ve Peplosu uzun. Sağ eli göğsünde ve bir ayağı tekerlek üstündedir. Bu hükümdarın Ispartaya ait bir sikkesi daha vardır.

Sikke : 5 - Bir tarafında aynı yazı, aynı şekil. Diğer tarafında : Aynı yazı ve sola dönük bir sandalya üstüne oturmuş Zeus mabudu. Himationu sol omuzundan sarkmış ve sol tarafında duran asaya dayanmış, sağ tarafında şimşek vardır.

Sikke : 6 - Roma Hükümdarı Tranguillina aittir. Bu paranın bir tarafında : (KABEATPPANKV INA) yazısı ile (Trankilla) nın büstü Başında da Stafanya vardır. Diğer tarafında : (BAPH N N) yazısı ve birinci sikkede olduğu gibi Zeus vardır. Bu hükümdarın Isparta adına kesilmiş diğer bir sikkesi daha vardır. Bunun bir tarafında aynı çeşidi aynı yazı ve resim.

Sikke : 7 - Bir tarafında : (BAPH N N) yazısı ve çıplak (Hermes) mabudu, gömleğini ve Petasosu sol kolu üstünde tutuyor. Sola doğru dönük ve büyük bir parça üzerinde oturmuş, solunda Caduceus -Yılankavi bir şekil -, sağında para kesesi.

Sikke : 8 - Bu para (Herenni Etruscilla) ya aittir. Bunun bir tarafında : (Epenna E TPOVE KI ACE) yazısı ile Etroskillanın Stefanyalı büstü. Diğer tarafında : (BAPH N N) yazısı ve (Tyehe) mabudesi, sola dönük ve ayakta duruyor. Kalathos geyinmiş, uzun Paplos ve Chiton, sağda dümen küreği.

Sikke: 9 - Milâdi (251 den 253) yılına kadar hükümdarlık eden: (Trebonianus Çallus) ün sikkesidir. Bir tarafında : (PB A OCCEB) yazısı ile (Trebünyanusun) İklilli başı. Diğer tarafında : (BAPH N N) yazısı ve Zeus sola dönük, sandalyeye oturmuş ve bacaklarında Himaxyon vardır. Sol kolu asaya dayanmış, sağda çelikli Nike mabudesi vardır.

Sikke : 10 - Bu hükümdarın Isparta adına basılan bir sikkesi daha vardır. Bunun bir tarafında : Yukarıki sikkenin tıpkısı. Diğer tarafında : (BAPH N N) yazısı ile (Dionyos) mabudu, sola doğru dönük ve çıplak olacak ayakta duruyor. (Yryrsos - savaş mabudunun sarışıklı asası) üzerine sola doğru eğilmiştir. Sağda ve ayaklarının dibinde para vardır.

Yine bu hükümdara alt bir sikke daha vardır.

Sikke : 11 - Bir tarafında aynı yazı ve aynı resim. Diğer tarafında : Aynı yazı ve 8. inci sikkede olduğu gibi Tyche (Tthi) mabudesi vardır.

Sikke: 12 - Milâdi (251 den 253) yılına kadar hükümdarlık eden (Volusian) nın adına Ispartada kesilen sikke : Bir tarafında : (Okunamamıştır.) yazısı ile (Voloziya) nin iklilli büstü. Resmi elbise içinde. Diğer tarafında : (BAPH N N) yazısı ve MEN mabudu vardır. Mabud sola doğru dönük ve ayakta. Başında Firiçy sisteminde kalpağı vardır. Omuzlan arkasından hilal görünüyor. Kendisi kısa elbiseli ve ayaklarında uzun çizme vardır. Sağ elinde çam ağacı kozalağı. Sol eliyle asa üzerine dayanıyor durumda...

c) Isparta adına kesilen bu 12 çeşit sikkenin hepsi bakırdır. İmparatorluktan önce Ispartanın sikkesine henüz rastlanmamıştır.

d) Selçuk ve Hamid Oğullarının Isparta adına sikke kestikleri henüz belli olamamıştır.

e) Sikkelerde geçen bazı tabirler : Himation Yekpare kumaşdan büyük bir parçadır. Bu parça vücuda sarılır.

Chiton - Kolsuz uzun bir harmaniyedir. Vücuda belden bağlanır diz kapaklarına ve bazan topuklara kadar iner.

Paladamentum - İmparatorun resmi kaputu.

Peplos - Üzerine giydikleri kolsuz, omuzdan tokalı ve beli kuşaklı bir nevi caket veya kısa manto.

Zeus Eski Yunanlıların baş mabudu olan (Jubiter) in Romalılarca adı.

Tyche - ikbal mabudesidir. Jubiterin kızıdır. Şehirlerin hamisi sayılırdı.

Nyche - Zafer mabudesidir. Kanatlı olarak tasvir edilir.

Dianysos - Buna (Baküs) de derler. Baş mabud Jubiterle Semelenin oğlu olup şarap tanrısıdır. Yezdanların hatemi sayılır. Musikiye, Raksa, Heykeltıraşlığa yeni bir devre inkılâp açan budur.

Man - Kadim Firiçyalılara ait mabudların en büyüğü olan toprak ilâhesidir. Kadim ilâhların en büyüğü ana ilâhıdır ki : Oda (Nana) tesmiye ettikleri (Man) dır. Bazı yerlerde buna (Kıbel) veya (Mâ) adını verirler. Tenebbüt ve neşvü-nema ilâhesidir.

B — Tarihi devirlerde ISPARTA :

1 - Tarihi bilgilere göre Isparta; muhtelif devirlerde muhtelif ellere geçmiştir.

Türk Tarih Kurumunun inceleyip yayınladığı bilgiye göre Ispartanın geçirdiği tarihi safhalar şöyledir :

Isparta Milâddan	4.000	yıl önce	Etilerin
Isparta Milâddan	1,530	yıl önce	Firikyalıların
Isparta Milâddan	800	yıl önce	İyonların
Isparta Milâddan	600	yıl önce	Lidyalıların.

Acem Kralı (KURSUN) nün Lidya Kralı (KENZÜS) ü yenmesinden sonra Milâddan önce 546 yılında (Pisidya) iranlıların egemenliği altına girmiştir.

Milâddan önce; 332 - 334 yılında Makedonya Kralı Büyük İskender -ölümünü ile sefekslerin hakimiyetine girmiş ve nihayet Kıral Avgostos. zamanında Milâddan 190 yıl önce Roma idaresine girmiştir. Bu hakimiyet M. S. 395 yılına kadar sürmüş ve bu sırada Isparta Piskoposluk merkezi olmuş ve para basılmıştır.

Ispartanın Romalıların istilâsına uğradığı zaman büyük ve mâmur bir şehir olduğu ve nüfusunun önemli bir yekûna yükseldiği sanılmaktadır.

Bizans devrinde Isparta nüfusunun fazla olduğunu (Geograf Tuinet) eserinde yazar.

2 - Bizans devrinde Isparta : Roma imparatorluğunun ikiye bölünmesi üzerine Isparta Şarki Roma imparatorluğunun hissesine düşmüştü. Bizanslar zamanında Isparta meşhur idi.

Milâdın 774 üncü yılında Isparta yakınlarında; Lagus ile Geresün köyü sınırları içinde Abbasi Halifelerinden (Harunerreşid) orduları ile Bizans orduları arasında büyük bir savaş olmuştur.

İlk saldırıda Ispartaya girmeğe muvaffak olan Harunür-reşid Bizansların aldığı taze kuvvetlerle yaptığı karşı hücumlara dayanamıyarak şehri terketmeye mecbur olmuştur.

Bu sebeple Bizans orduları komutanı (Anastas Yos) Arap ordularına Bizans yolunu kapamağa muvaffak olmuştur.

Abbasiler Antalya çevresinde kısa bir zaman kalmışlardır.

Isparta Bizansın inkırazından sonra Selçuklara ve sonra Hamid Oğullarına ve 1426 da Osmanlılara geçmiştir.

1832 de Osmanlı Ordusunun Konyada Mısır Ordusuna yenilmesi üzerine Isparta bir ay kadar Mısırlıların işgaline uğramıştı.

3 - Selçuklar devrinde Isparta : Bizansın Anadolu da kudret ve kuvvetinin azalmakta bulunduğu sıralarda Türk Hükümdarları da Şarkda kuvvetlenmekte idiler. Kemal devresine giren Selçuk Devleti Bizansa son bir darba vurmak için hazırlanmıştı.

Selçuk Hükümdarlarından Mesud Oğlu İzzettin Kılınç Aslan Türklerle meskûn olan yerleri zaptetmeğe karar vermişti. Bu maksatla harekete geçen Kılınç Aslan II. ile Bizans imparatoru (Monoel Komnen) arasında 1150 tarihinde Isparta çevresinde büyük savaşlar olmuştur. Kış mevsiminin en şiddetli günleri içinde yapılan bu savaşlarda Ispartalıların da yardımı ile Kılınç Aslan II. duruma kısmen hakim olmuştu. Ve nihayet Selçuk Hükümdarlarından Rüknettin Süleyman Şahın Oğlu Kılınç Aslan III. 1204 de yine Ispartalıların yardımıyla Isparta ve çevresini zabtederek hakimiyeti altına almıştır.

Ispartanın Selçuklar eline geçtiği zaman, burasının Akdeniz kıyılarına yakın ve en önemli şehirlerden biri olduğundan, yurdun imârı için bir çok gayret ve himmet sarfetmişlerdir. Isparta içinde gerçi önemli bir eserleri yoksa da; Anadolu'nun bir çok şehirlerinde ezcümle Konya, Kütahya, Eğridir de yaptıkları bir çok önemli eserleri vardır.

Ispartada Selçuk eseri olarak bir çeşme vardır ki : Sülü Bey Mahallesinde (**Yılan Kırkan Çeşmesi**) adı verilen bu eser 1135 Milâdi yılında ve Selçukların hükümet sürdüğü tarihten 48 yıl sonra yapılmış olduğu kitabesinden anlaşılmaktadır. Bu kitabeğe göre; çeşmeyi (İsa Oğlu Muhammet) adında bir hayır sever yaptırmıştır.

İkinci bir eser de Selçuk Hükümdarlarından Alâattin Keykubat zamanında 1262 yıllarında Sadiye tarikatine mensup (Essey-yidi Süleyman bin Süleyman) adında hayırsever bir zat tarafından tarikatının adını verdiği (Sadiye Bükasi) yani (Yoksullar Yurdu) ile buna bitişik bir de medrese yaptırmıştır. Bu iki bina bir yangında tamamen yanmıştır. Şehrin içinde bu iki binadan başka Selçuk eseri yoktur.

4 - PİSİDYA çevresinin zabtının tamamlanması :

Selçuk Oğullarından Birinci Kılınç Aslanın Oğlu Mesudun Jan Komnen ile 1124 de Uluborlu Savaşı ve Mesudun Oğlu ikinci Kılınç Aslanın Komnen Oğulları ile Eğridir bölgesindeki savaşları ve bu bölgenin onikinci yüzyıl başından itibaren Türk idaresinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunun tabii neticesi olarak İzzettin Kılınç Aslanın zamanında Isparta fethinin tamamlandığı görülmektedir.

Selçukların Antalyayı fethinden sonra bu bölgeye SUBAŞI tâyin edilen (Mübarezzin Erteküş) ün yirmi yıl süren iktidarı zamanında bu bölgedeki imâr, iskân ve kültürel hizmetler ifa ettiği mevcut eserlerinin bakiyesinden anlaşılmaktadır.

Selçuklar devrine ait çevremizde birçok eserler vardır. Bunlar arasında 1224 yılında Selçuk Hükümdarlarından Alâattin Keykubad'ın yaptırdığı ATABEY Medresesi ile Eğridir - Gelendos yolu üstünde ve göl kıyısında (Selçuk Hanı) adıyla anılan bir bina da vardır. Eğridir ve Şarki Karaağaç vesair yerlerde de Selçuk eserleri vardır.

5 - Selçukların İnkırazı :

1283 de Sultan Alâattinin ölümü ile Selçuk Devleti sona ermiştir.

Bu sebeple (Tavaifi-mülûk) denilen beyliklerde bu tarihte kurulmuştur. Ve hattâ Osmanlı Devletinin de kuruluş tarihi budur.

Selçuk Devletini ortadan kaldıran İLHANİLER Anadolu'da devamlı bir hükümet kuramadılar.

1294 de İlhani tahtına çıkan (Gazi Mahmud Han) islâmiyeti kabul etmişti. Tarihin verdiği bilgiye göre yüzbin Türk Ailesi de islâmiyeti kabul etmiş olup bu sayede müslümanlığın genişlediği görülmektedir.

1284 de Selçuk ülkesi İlhanilerin tâyin ettiği MOĞUL beyleri tarafından idare edilmeğe başlanmıştır. Selçuklar bu suretle İlhanilerin hakimiyeti altına girmiştir.

6 - HAMİD OĞULLARI Devri (1300- 1426):

Selçuk Devletinin inkıraz bulması üzerine Anadolu'da meydana gelen beyliklerden biri de (HAMİD OĞULLARI BEYLİĞİ) dir.

Selçuk Devletinin zaafından faydalanmak isteyen hükümetler arasında Hamid ilinde de Selçuk aleyhine bir çalışma seziliyordu.

1243 tarihlerinden beri zaafiyetinin derecesi artmış olan Selçuk Devleti bu tehlikeli durumunu düzenleyecek halde değildi. Diğer taraftan da 1294 de Gazi Mahmud Han ile Mısır Hükümdarı Nasır harbe tutuşmuştu.

Bir taraftan Selçuk Devletinin yıkılması, diğer taraftan İlhanilerin Mısırlılarla savaşması Beyliklerin cesaretini artırdı.

Hamid Beyde Türk ve Türkmen kabilelerine nüfuz ederek Pisidya sınırları içinde Uluborlu'yu Başşehir yapmak suretiyle istiklâlini ilân etti. Bu tarih kesin olarak belli değilse de bazı kaynaklar 1280 ve 1300 tarihini yazarlar.

7 - Hamid Bey :

a) Hamid Oğulları Hükümetinin kurucusu olan ve hükümetine kendi adını veren Hamid Beyin şahsiyeti hakkında muhtelif rivayetler vardır

Hamid Beyin hangi Türk boyundan olduğu ve nereden ne zaman geldiği kesin olarak bilinmemektedir.

b) **Hamid Bey Selçuklarla beraber** Türkistandan gelen ve Anadolu'da göçebe suretiyle vakit geçiren Türkmen boylarından birinin başkanıdır.

c) **(Asrı - Osmaniye) tarihine** göre; Hamid Bey Selçuk Devletinin Pisidya valisi olduğunu, bu devletin inkırazı üzerine istiklâlini ilân ettiğini ve hükümetini kabul etmekte ve 1284 tarihine rastladığını yazmaktadır.

ç) **Böcüzade Tarihinde** : «Adına nisbet edilen Hamid sancağının Emiri Hamid Beyin Selçuk Hükümetinin inkırazı üzerine istiklâlini ilân ettiğini ve kendisinin Türk ve Türkmen kabilesi reislerinden olması hasebiyle bütün Türkleri idaresi altına toplayarak ve Eşref Oğulları ülkesini de kendi idaresi altına alarak Sultan unvanını ihraz etmiştir.» demektedir.

d) **Şikâri'nin (Karaman Tarihi)** ne göre : Hamid Bey Mısır ümerasındandır diye yazmakta ise de Hamid Beyin Türk olduğu muhakkaktır.

8 — Hamid Oğlu Hükümetinin sınırları :

Doğuda : Beyşehir sancağı, Seydişehir, Yalvaç, Şarki Karaağaç kaleleri.

Batıda : Burdur, Tefenni, Gölhisar, Garbi Karaağaç - Acıpayam.

Kuzeyde : Akşehir Kalesi ve Başmakçı havalisi.

Güneyde : Akdeniz kıyıları, Antalya ve Alanya.

Hamid Beyin Eşref Oğulları ülkesini zaptettiği biliniyor ise de Yurdundaki diğer çalışmaları hakkında bilgi eksiktir. Bununla beraber Hamid Beyin ölüm tarihi de belli değildir. Ölümünden sonra yerine torunu Feleküttin Dünder Bey geçmiştir. Bunun zamanında Hükümetinin sınırları daha ziyade genişlemiştir.

9 — Feleküttin Dünder'in zamanı :

Hamid Oğulları hükümetinin yapıcısı telâkki edilen Feleküttin Dünder Beyin zamanı güzel ve parlak bir şekilde geçmekte iken zuhur eden siyasi hâdiseler, olaylar, başdöndürücü felâketlerle karşılaştı.

Feleküttin Dünder Hükümetinin başına geçince : İlk iş olarak Eğridir kasabasını imâr ve ihya ederek genişletmiş ve kasabaya kendi adını vererek hükümetine baş şehir yapmış ve ordusunu yeni nizamla göre talim ve terbiye ederek teçhiz etmiş bunun

neticesi olarak sınırlarını Akdeniz kıyılarına kadar uzatmış ve Antalya'yı zaptetmiştir. 1298 de kendi adına para bastırmıştır.

a) İlhaniler Anadolunun muhtelif yerlerinde bulunan Türk Beylerinin ayrıldıklarını ve müstakil hükümetler kurduklarını görerek bu olaylara son vermek kararını aldılar. Hükümdar (Mehmet Hûda Bende - Olcayto) vezir Emir Çobanı kuvvetli bir ordu ile Anadoluya göndererek bu ülkenin işlerini düzenlemeğe memur etmişti. Aynı zamanda Karaman Oğulları tarafından zaptedilmiş olan KONYA'nın geri alınmasını da istemişti.

Emir Çobanın Anadolunun muhtelif yerlerinde askeri harekete başladığı duyulması, egemenlik sevdasında olan beyleri telâşa düşürdü.

Yapılan davet üzerine bütün beylerle beraber Feleküttin Dünder Bey de bir çok hediyelerle Erzincan'da bulunan Emir Çobanın yanına gittiler. İlhanilerin hakimiyetini kabul edip döndüler. Bu dönüşte : Eğridir'de (Olcayto) adına para bastırdı.

1316 yılında Moğol Devleti içindeki karışıklıklar ve İranda iç işlerinin bozulduğu ve Anadoluyu idare eden Moğol Valisi (Emir incir) in fena ve zaif durumunu sezen Dünder Bey; istiklâlini ilân ederek kuzey sınırlarını (Germiyan - Kütahya) sınırına kadar genişletti. Bu sırada Dünder Beyin atlı ve yaya 4,000 kişilik muntazam ordusu vardı. Bu orduya önem vermekte idi.

Dünder Bey siyasi nüfuzunu ileri götürerek Saruhan ve Menteşe beylerini de himayesi altına almaya muvaffak olmuştu. Bu olaylar İlhanileri kuşkulandırmış ve bu beylikleri ortadan kaldırmaya karar vermişlerdi.

Bu kararın tatbiki için İlhani Devletinin Anadolu valisi olan Emir Çobanın Oğlu Demirtaş komutasında büyük bir orduyu harekete geçirdiler.

Ordu komutanı Demirtaş Eşref Oğulları Beyliği ile Eğridir üzerine yürümüştü.

Demirtaş ordusuna karşı koyma imkânını göremiyen Dünder Bey (Felek Abadı - Eğridir)i terkederek Antalya'ya çekilmişti. Demirtaş bunu takip ederek Antalya kalesini kuşatıp zaptetti ve Dünder Beyi yakalatıp öldürttü. 1324 de öldürülen Dünder Beyin nereye gömüldüğü belli değildir. Bu suretle Hamid Oğulları Devleti tamamiyle İlhanilerin eline geçti.

Yurtlarının parçalandığını gören Dünder Bey Oğulları da Demirtaşın şerrinden kurtulmak için Mısıra sığınmaya mecbur olmuşlardı. Ve orada iyi bir kabul gördüler.

b) Hamid ilinin tekrar kurtuluşu ve İshak Bey devri :

İlhani Hükümdarı (Ebu Said Han) ile bir oğlu vezir ve diğer oğlu Anadolu umumi valisi bulunan Emir Çobanın arası açılmıştı. Bunları terbiye etmek isteyen hükümdarla vezirler arasında başlayan çarpışmalar sonunda Hamid ili fatihi DEMİRTAŞ Mısıra sığınmaya mecbur olmuştu.

Mısıra sığınan Demirtaş, Mısır Hükümdarı Meliki Nasırı mütemadiyen Anadolunun işgaline teşvik etmekte idi.

Anadoluda saltanat şûran Karaman Oğulları da bundan muğber oluyorlardı. İlhani Hükümdarı ile diğer taraftan Karaman Oğulları da Demirtaşın öldürülmesini Mısır Kralından ısrarla istemekte idiler.

Hamid ilinin işgali sırasında Mısıra kaçmış olan İshak Beyle babalarının katili ve ülkelerinin fatihi Demirtaş Mısır Kralının huzurunda karşılaşmışlardı. Orada İSHAK Beyle Demirtaş arasında birbirlerine çok ağır sözler söylemişlerdir.

İlhanilerin şiddetli ısrarları üzerine Demirtaş 1312 yılında Mısır'da öldürülmüştür. Bu hâdise üzerine İshak Bey Antalya'ya çıkmış ve Hamid Oğullarının egemenliğini

tekrar tesise çalışmıştı. Babası gibi Sultan Unvanını alan İshak Bey büyük zorluklarla karşılaştı.

Hamid ilinin uğradığı büyük felâket sırasında boş kalan Beyşehir: Seydişehir ve Akşehir kalelerini Eşref Oğulları işgal etmişti. Germiyan Oğulları da Karaağaca kadar sokulmuşlardı.

İshak Bey, insan takati üstünde denecek kadar güçlkle azim ve sebat içinde çalışarak işgal edilen bu yerleri kurtarmaya muvaffak oldu. İshak Beyin hükümeti başında bulunduğu tarih ile ölüm tarihi belli değildir.

c) Hüsamettin İlyas Bey devri :

İshak Beyden sonra Hamid Oğulları sultanı olarak Hüsamettin İlyas Bey geliyor. İlyas Beyin mahlasının Hüsamettin olduğu Eğridirdeki (Baba Sultan) kitabesinden anlaşılıyor. Yakın zamanlara kadar İlyas Beyin kimin oğlu olduğu da belli değildi. Sayın Neşet Kösenin Hamid Oğullarını inceleyen bir yazısında : (Hüsamettin İlyas Beyin Hamid Oğulları Beylerinden «Muzafferettin Mustafa'nın Oğlu) olduğu Burdur'daki Camii kebirin minaresi kaidesinde yazılı bulunduğu zikredilmektedir.

İlyas Bey Karaman Oğullarıyla birçok çarpışmalar sonunda bir anlaşmaya varamamıştır.

1355 de tahta çıkan Karaman Beylerinden (Ali Bey -diğer adı- Alâ-attin Bey) ile Hüsamettin İlyas Bey arasında vukua gelen şiddetli bir savaş neticesinde Hamid Oğulları merkezi olan (Felek Abad - Eğridir) Alâattinin eline geçmiş ve Karamanlılar burada büyük bir katliam yapmışlardır. Bundan sonra İlyas Bey komşu devletlerle yeniden siyasi münasebetler tesis ederek bunların yardımlarını kazanıp yurdunu kurtarmağa muvaffak olmuştur. İlyas Beyin ölüm tarihi belli değilse de 1357 den önce öldüğü sanılmaktadır.

ç) Kemalettin Hüseyin Bey Devri :

Kemalettin Hüseyin Bey Hüsamettin İlyas Beyin Oğludur. Babasının ölümü üzerine Hamid Oğulları Sultanı olmuştur. Fakat bunun da tarihi belli değildir.

Kemalettin Hüseyin Bey zamanında Hamid Oğulları Hükümeti Karamanlıların aralıksız tecavüzlerine uğramıştır. Uzayıp giden bu tecavüzlere bir son vermek umuduyla 1357 de Osmanlı Padişahı Muradı - Hüdavendigarin yardımını istedi. Ve bu sıralarda (Germiyan Oğulları - Kütahya'da) devletinin başında bulunan Süleyman bey veya sadece Süleyman Çelebi'nin kızı (Devlet Hatun) Muradı-. Hüdavendigarin Oğlu (Yıldırım Bayezit) ile nişanlanmıştı. Bütün beyler gibi Kemalettin Hüseyin Bey de bu nişan törenine elçiler ve bilhassa kıymetli atlar ve hediyeler göndermişti. Bu sıralarda Osmanlı Hükümdarı Muradı Hüdavendigarla Kemalettin Hüseyin Bey arasında Karaman Oğullarının yaptığı tecavüzler hakkında yazı ile konuşuyorlardı. Nişan töreni bittikten sonra elçi avdet ederken Hüdavendigar. elçiye «benden Kemalettin Hüseyin Beye selâm söyleyiniz. Karaman Oğullarının Hamid ili topraklarına tecavüzü bizi de kendileri kadar üzmektedir. Karaman Oğlu Alâattin Beyin bu fenalığını defetmek için : «Sizin Karaman sınırlarında bulunan kalelerin bize satılmasını rica ederim» diye gönderdiği bu haber üzerine Kemalettin Hüseyin Bey sükût ederek bir müddet savsaklamıştı. Bundan az bir müddet sonra Kütahya'ya gelen Hüdavendigarin, bir askeri harekete geçmek fikrinde olduğunu sezen Kemalettin Hüseyin Bey : Hüdavendigarin isteğine (PEKİ) demek zorunda kalarak istediği kalelerle beraber Yalvaç, Karaağaç, Beyşehir, Seydişehir, Akşehir, ve Isparta şehrini sekzen bin altın karşılığında Muradı Hüdavendigara satmıştır.

Satılan bu yerler Osmanlı Hükümeti tarafından işgal edildikten sonra Kemalettin Hüseyin Bey Ispartanın Gönen Köyüne çekilerek geri kalan mülkünü ölünceye kadar buradan idare etmiştir.

Kemalettin Hüseyin Beyin ölümü üzerine Hamid Oğulları Hükümeti sona ermiştir.

Hüseyin Beyin ölüm tarihi kesin olarak bilinmiyorsa da, Sayın Enver Süldürün Isparta tarihinde, 1426 Milâdi yılında öldüğünü ve bilinmeyen bir sebeple Yıldırım Bayezit tarafından öldürüldüğünün kesin delillere dayanmıyarak rivayet edildiğini kayıd ve işaret eder.

Kemalettin Hüseyin Beyin ölümünden sonra geri kalan mülkünün bir kısmını Karaman Oğulları, bir kısmını da Osmanlı Hükümeti kendi sınırları içine almış olup 125 yıl süren Hamid Oğlu Hükümeti tarihe karışıp kapanmıştır.

A - Osmanlı Hükümeti Zamanında Isparta :

1 - Hamid Oğulları ülkesi Osmanlılara geçtikten sonra bir vilâyet haline konulup Sultan Mehmedin Oğlu Şehzade Mustafa Çelebi Ispartaya sancak beyi tâyin edilmiştir.

2 — 1402 de vukua gelen Ankara Savaşında Osmanlı Hakanı Yıldırım Bayeziti esir eden Türk Hakanı Timürlenk, savaş sonu İzmirden dönüşünde Uluborlu, Eğridir ve Hamid ilini işgal etmiştir. Bu hâdise o tarihte Gönen kadısı olan Hamza Oğlu İsa tarafından tanzim edilen bir vesikadan anlaşılmıştır (E. Süldürün Isparta Tarihinden.) Timürlenk'in Ispartada kaldığı pek kısa bir müddet içinde hiç bir fenalık yapmadığı halk arasında ötedenberi söylene gelmektedir.

Bundan sonra Timürlek'in vukubulan ölümü neticesinde, büyük sarsıntıdan kurtulan ve iç savaşlarını da atlatan Osmanlı Devletinin geçirdiği FİTRET devri sona ermiş ve Hamid ili de bu tarihten sonra Osmanlılar idaresinde kalmıştır.

3 — Osmanlı Hükümeti Devrinde Hamid İlinin idaresi:

Ispartada sancak beyi olan şehzade Mustafa Çelebi. Karaman ve Germiyan Oğullarıyla birleşerek babası aleyhine hareket geçmiş ise de bu hareketi ölümüyle neticelenmiştir. Isparta. Fatih Sultan Mehmet devrine kadar bir vilâyet halinde iken; Fatih devrinde Antalya ve Burdur ile birleştirilip geniş bir vilâyet haline konulmuştur. Bu geniş vilâyetin valisi kışın Antalyada, yazın Ispartada otururdu. Pratik bir halde işletilemeyen bu teşkilât birçok kereler bozulmuş ve en son eski şekline dönülerek Isparta vilâyet merkezi olmuştur.

Isparta ili Osmanlı Hükümetinin inkıraz tarihi olan 1920 yılına kadar 626 yıl Osmanlı Hükümetinin idaresinde il, sancak ve müstakil sancak olarak kullanılmıştır.

4 - Hamid livasının 1579 yılı resmi kayıtlara göre idare teşkilâtı:

1579 yılında Hamid livasının 16 ilçe, 7 nahiye, 227 çiftlik ve savaşa gitmek üzere silâh altında tutulan 6726 eri vardı. Yavuz devrinde yapılan idarî ve mülkî taksimat hakkında (Memaliki - Osmaniye) adlı eserde şöyle yazmaktadır : Hamid Oğulları ülkesinin kazaları şolveçhiledir : Eğridir, Barla, Afşar, Ağlasun, Yalvaç. Karaağaç, Uluborlu, Gönen, Keçiborlu, Burdur. Gölhisar - Tefenni, Hoyran, (Ağros - Atabey). Bu zamanda Ispartanın vergisinin tutarı da 42038 akçedir. (Bir akçe takriben 20 para) Kâtip Çelebi de (Cihannümasında) şöyle yazar : Hamid sancağı tahtı kalesiz büyük bir şehir ve pazardır. Tarafı - cenubisi bir azim dağdır. Bir nehir akıp Isparta bağlarını ve bahçelerini sular. Üzum ve fındığı boldur.

C — Tarihi ve sanat eseri olan Camiler :

Isparta şehri içinde eski eser yoktur. Çünkü eski Isparta şehrinin şimdiki Karaağaç

Mahallesinde Evrengene semtinde topraklar altında gömülü kaldığı sanılmaktadır. Evrengene'de, eski Isparta şehrine ait olduğu sanılan bugün Karaağaç Mahallesi de mevcut olan hamamın yapılış tarzı Roma mimari tarzına benzemesi eski Isparta şehrinin burada bulunduğu kanaatini kuvvetlendirmektedir. Buralar Selçuklara geçtikten sonra neler yapıldığına dair ne bir eser ve ne de bir kayda rastlanmamaktadır. Yalnız Selçuklardan sonra (Hamit Oğulları) nın Kutlu Bey Camisini Keçeci Mahallesi deki (Hızır Bey) Camisini görmekteyiz. Bundan başka; Osmanlı padişahları devrinde Mimar Sinan projesiyle Firdevs Bey Camii ve çarşı içindeki bedestanının yapıldığı ve Yılan Kırpan Çeşmesinin kilit taşı deki kitabeden başka kayda değer bir şey görülmemektedir.

1 - Hızır Bey Camii :

Keçeci Mahallesi de bulunan bu camii; Ispartada hükümet süren Hamit Oğullarından DüNDAR Beyin kardeşi Hızır Beyin yaptırdığı, mevcut kaynaklardan anlaşılmaktadır. (Şifa-üs-sadr'ın verdiği malûmata göre bu cami, 728 hicri ve 1312 milâdi yılında yapılmıştır.

Sanat itibarıyla bir kıymet taşımaz. Fakat yapısı metindir. 641 yıldır ayakta durmaktadır. 1914 deki, büyük yer sarsıtısında bazı yerleri çatlamıştı. Hafif bir tamirle önlemlendi.

2 - Kutlu Bey Camii :

Eski Ulu Cami; Kutlu Bey isminde bir zat tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Kutlu Bey Camisinin şer'i siciller dosyasında mevcut vakfiyesi de. (Emi-rül-ümera Kutlubey Bin Abdüs-settar bin Hasan. Sene 833 hicri 1417 Milâdi) tarihin yazılı olmasına göre caminin bu tarihlerde yapıldığı anlaşılıyor.

Kutlu Bey Camisi sanat bakımından bir kıymet ifade etmez ise de yapısının sağlamlığı sebebiyle 484 yıl ayakta durmuştur.

1901 de istinad noktalarından bazı yerleri çatlamış ve yarılmış olup tavanındaki direklerde çürüyüp çökmek tehlikesi gösterdiğinden bu tarihte yeniden inşa edilmiştir.

1914 de vukua gelen büyük yer sarsıtısında memleketle beraber bu cami de yıkılmıştır. Birinci Dünya Savaşı içinde vuku bulan bu büyük felâketin açtığı zararların telâfisi u/un sürdü. Büyük savaşın kaybedilmesi, yurdun yer yer istilâya uğraması ve yokluklar içinde giriştiğimiz İstiklâl Savaşının uzaması felâket yıkıntılarını onarıp kaldırmaya imkân vermedi.

istiklâl savaşı bittikten sonra 1922 de halkın yardım ve gayretiyle bu günkü Ulu Cami yapıp meydana geldi.

3 — İplik Camisi - Hacı Abdi Camisi :

Halk dilinde (İplik Camisi) diye anılan (Hacı Abdi Camisi) 1554 de Isparta zenginlerinden Hacı Abdi Ağa tarafından yaptırılmıştır. Dürüst ve temiz ahlâklı ve gayet muktesit olan Hacı Abdi Ağanın rakipleri bu camiye (Sanki yedim camisi - tut ki, yedim camisi) adını verdirmeye çalışmışlarsa da halk diline yerleştirememişlerdir.

Cami. kârgir olup üstü kurşun kaplı bir kubbe üzerine inşa edilmiş ve köfeki taşından mamul güzel ve zarif bir minaresi de vardı.

Bu caminin civarındaki evde doğup büyümüş olan Sadrı-âzam Halil Hamid Paşa 1781 de caminin sağ ve sol cephelerini yıktırıp genişletmiş ve cümle kapısından girilince yapılan son cemaat yerleri camiye bir hayli genişletmiştir.

Halil Hamid Paşa bu inşaat münasebetiyle minaresinin yanına bir Halil Hamid Paşa kitaplığı ve bunun karşısına bir (Müvakkithane) ile yüz metre kadar ilerisine müteaddit

vakıf dükkânlar ve bunun ilerisine de dört tane abdesane ve iplik pazarından bayram çarşısına çıkan dar yolun sağ tarafını on basamaklı merdivenle çıkılır bir (çırak okulu) ve iplik pazarının kurulduğu mahallin tam ortasına ve caminin onbeş adım önünde gayet sanatlı birde Şadırvan ve bunun karşı cephesindeki Evin camiiye bakan tarafına on tane çeşme yaptırmıştır.

Hacı Abdi Camisinin mimarı malûm değildir. Fakat mimari tarzı mimar Sinan tarzına benzemezse de şehrin içindeki diğer camilerin sanat itibarıyla en güzeldir.

Hacı Abdi Ağa bu cami minaresinin dibinde yaptırdığı kabre konulmasını vasiyet ettiğinden bu mezara gömülmüştür.

Bu cami minaresi solda idi. Yeni yapılan minare sağ tarafa alınmıştır.

1887. 1891 ve 1893 yer sarsıntılarında hafif çatlaklar olmuş ve kubbedeki çatlak gayet sanatkârane bir surette tamir edilmiştir.

En son 1914 deki şiddetli yer sarsıntısında duvarları kısmen çatlamış ve o zarif ve narin minaresi yarı belinden uçmuştur. Ve caminin içine girilmez hale geldiğinden bu hal ile terkedilmiştir.

1929 Vakıflar Genel Müdürlüğünce (Tarihi Abideler) sırasına konan bu metruk cami 1951 e kadar bu halde muhafaza olunmuştur.

Merkezi Ankara'da bulunan (Hayırlar Yaptırma ve Koruma Kurumu) nün 1947 de Isparta'da açtığı şubeyi teşkil eden heyet bu camii yıktırıp yenisini yaptırmıştır.

Yapılan bu yeni cami; eskisinden daha büyük ve daha geniş olmak üzere iki katlı olarak inşa edilmiştir.

Bina ve minaresi köfeki taşından olup, üst katı cami. alt katı Kur'an Okulu, müftülük dairesi ve Halil Hamid Paşa kitaplığıdır.

4 - Firdevs Bey Camii; yeni adıyla Mimar Sinan Camii :

Hacı Abdi Ağanın İplik Camisini kendi bedeninden yaptırmış ve haz ve zevk duyan Isparta Valisi (Mütesellimi) Firdevs Bey aynı veçhile bir hayır abidesi yaptırmaya azim ve niyet etmiş ve bu caminin inşasından yedi yıl sonra bu emeline muvaffak olmuştur.

Firdevs Bey, Caminin plânını Mimar Sinan stillerinden seçerek 1561 yılında inşa ettirmiştir.

Cami üstü kurşun levha kaplı beş kubbe altında köfeki taşından yapılmış, yüksek tavanlı ve çok aydınlık güzel bir binadır. Ve yine köfeki taşından inşa edilen zarif ve bir şerfeli minaresi vardır.

Cephesindeki mermer sütunlarla son cemaat yerini süsleyen ruh okşayıcı bir manzarası vardır.

1914 deki büyük yer sarsıntısında cephedeki mermer sütunlardan dört tanesi çatlamış ve çenberle pekleştirilmiştir.

Caminin daimi tamir masrafına karşılık olmak üzere Mimar Sinan projelerinden seçilmiş bir plâna göre bir de bedestan yaptırmıştır.

Firdevs Bey Camisinin vakfiyesinde yazılan maddeler arasında şöyle bir maddede vardır; (Aselin kıyyesi beş akçeye çıksa dahi, heryıl ilk mevlûdun bu camide okunması ve cemaate behemehal asel şerbeti dağıtılması) nı şart koşturmuştur.

5 - Kavaklı Camii - Abdi Paşa Camii :

Abdi Paşa Camii, sanat bakımından birşey ifade etmezse de; inşasının sebebi bakımından; yapı tarihlerinde memleketimizin idari ve iktisadi durumunu göstermesi bakımından enteresandır.

Abdi Paşa Camiinin sebebi inşası hakkında şer'i ve vakıflar idaresi kayıtlarından edinilen bilgiye göre :

(Kütahyadaki Anadolu valiliğine bağlı olan Isparta, —o devrin kanunları gereğince — halktan tahsil olunan devlet vergisi heryıl muayyen iki mevsimde toplanmış. Biri Hıdırellez de diğeri Kasımda. Toplanan bu vergiler —o zamanın usulüne göre— Kütahyada bulunan baş mütesellimliğe teslim olunmuş.

1779 yılı Hıdırellez vergisi, zamanında toplanamamış. O yılın kasım ayında her iki mevsim vergisi birlikte tahsil edilip, Isparta mütesellimi mezkûr vergiyi Kütahyaya götürüp Ser asker ve vali olan Abdi Paşaya teslim etmek istemişse de, Paşa; Mütesellime; (siz vergiyi vaktinde toplayıp getiremediğiniz için biz bu açığı (Beytül-mal hazinesinden) alıp kapadık. Getirdiğiniz bu parayı götürün. Ispartanın UMURU NAFIASINA veya UMURU HAYRİYESİNE sarfedin) demiş.

Mütesellim Ispartaya döndükten sonra; memleketin ayan ve eşrafına durumu anlatıp bu para ile Aktaş önu denilen mahalde büyük bir cami inşasına karar vererek üstü toprak damlı bir bina vücade getirilerek Abdi Paşanın açış töreninde bulunması için Ispartaya davet etmiş ve adını da Abdi Paşa Camii tesmiye etmişler.

Abdi Paşa gelip camii açarken (bunun Adı ibadullah Camii) olsun demiş. Halk Abdi Paşa adının verilmesinde ısrar etmişse de Paşa : Bu cami Ispartalıların parasıyla ve kendi gayretleriyle yapılmıştır benim adım konamaz. Şu halde buna PEYGAMBER CAMİSİ diyelim demiş. Ve cami kapısının mihrap taşına (Sahibül-hayrat velhasenat Isparta halkı tarafından inşa olunan bu Camii Şerif Fahriâlem Efendimizin ruhuna ihda kılınmıştır. Fi Sene 1197) ibaresini yazdırmış ve Peygamber Camii adında ısrar etmiştir.

Paşa Kütahyaya döndükten sonra caminin iç divarlarına döşenmek üzere Kütahya çinisi ile caminin tabanına serilmek üzere halılar göndermiştir. Bu sebeple camiye Çinili Cami de derler.

Caminin önündeki yıllarca ömür sürmüş olan Kara Kavak Ağacına izafeten Kavaklı Cami de derler. Caminin inşası 1780 de başlayıp 1782 de hitama ermiştir.

132 yıl ayakta kalan bu cami : 1914 deki büyük yer sarsıntısında tamamıyla yıkılmıştı. İstiklâl Savaşını müteakip halkın himmet ve gayretiyle üstü kiremitli bir bina vücade getirilmiştir.

1950 yılında da memleketin hayır severlerinden Fabrikatör Hamamcı Nuri tarafından köfeki taşından güzel bir minare yaptırılmıştır. Son zamanlarda kendi adını cami ile beraber yaşatan uzun yıllar görmüş olan Kara Kavak ağacı kesilmiş ise yinede halk dilinde Kavaklı Cami adı devam etmektedir.

6 — Şehrin içinde bu beş büyük camiden başka, mahalleler içinde de camiler, mescidler vardır. Bilhassa şu son yıllarda halk cami yaptıрмаğa okadar çok gayret sarfetmektedir ki, hemen hemen her mahallede bir cami yapılmaktadır. Fakat bunların tarihi ve sanat kıymetleri olmadığı için Bunların yalnız buldukları mahalle ile adlarını yazacağız :

Karaağaç Mahallesinde : Meydanlık Camisi ile Yusuf Ağa Mescidi, Sermed Mahallesinde : Hacı Benli Camisi, Germiyan Mahallesinde Germiyan Camisi, Hergele Meydanında Meydanlık Camisi, Emre Mahallesinde Camisi. Acemler Mahallesinde : Meydanlık Camisi, Kepeci Mahallesinde : Bey Camisi, Eski Tabakhane Mahallesinde : Tabakhane Mescidi. Kuyu Mahallesinde Kıncızade Camisi.GÜLCÜ Mahallesinde : Alâattin Efendi Camisi ile Harman Yeri Mescidi, Doğancı M. Hacı Yakup Camisi.

Yenice M. Yenice Mahalle Camisi, Dere M. Dere Camisi, Hisar Efendi M. Kurşuncu Camisi. Cedid M. Cedid Camisi, Hızırbey M. Tekke Camisi ile Tekke Mescidi, Sülübey M. Sülübey Mescidi, Hacı Elfi M. Hacıelfi Mescidi. Kütük Minareli Cami, Tümen Karargâhında Karargâh Camisidir.

7 - Bunlardan başka tehcir edilen rum ve ermenilere ait dokuz kârgir kilise vardır. Bunların sekizi rum, biri ermeni kilisesidir.

Rum kiliseleri : Ayanikola Kilisesi 1650 de, Ayayorgi Kilisesi 1794 de. Emre kilisesi 1794 de. Cebrail kilisesi 1805 de, Yeni kilise 1865 de. Ayafilos kilisesi 1844 de. Aya ıstati kilisesi bunun tarihi belli değildir. Oküzbatı kilisesi 1858 de. Ermeni kilisesi ise: 1875 de yapılmıştır.

8 - Isparta Bedestanı :

Bedestanın sanat bakımından büyük bir önemi yoksa da. tarih bakımından bir kıymet taşımaktadır.

Bina Firdevs Beyin Isparta mütesellimliği zamanında kendi adına yaptırdığı (Firdevs Bey Camisi) şimdiki adıyla (Mimar Sinan Cemisi) nin daimi masrafına karşılık olmak üzere 1561 de Mimar Sinan üslubu ile bu bedestanı yaptırmıştır.

Dört yüz yıla yakın bir zamandır ayakta duran bu bina vukubulan birçok yer sarsıntılarına dayanarak hiç bir çatlama dahi yapmaksızın metanetini muhafaza etmektedir.

Bedestanın inşası, Ispartanın bazı ihtiyaçlarını karşılamış ve mühim bir boşluğu doldurmuştur.

Şehrin kumaş tüccarlarının, sarraflarının ve mücevhercilerinin yegâne çarşısı bedestan olmuştur. Bundan başka zinet takımları, kıymetli ve antika eşyalar ile zenginlerin kasaları burada saklanırdı.

Bina bugün ayakta ise de içi eskisi gibi çarşı olmayıp, bazı tüccarlar tarafından depo olarak kullanılmaktadır.

A — Hamamlar :

Şehir İçinde Beş Tane Hamam Vardır

1 - Karaağaç Mahallesi Hamamı :

Bu hamam, şehrin doğusunda ve şehire uzak mahallelerden biri olan Karaağaç Mahallesi (Karış Mahallesi) ndedir.

Bu mahalle ve hamam eski Ispartanın (bulunduğu söylenen (EVRENGENE denilen yere çok yakındır.

Hamamın ne zaman yapıldığına dair kayıt, işaret ve tarih yoktur.

Hamamın mimari tarzı tamamen eski Roma tarzına benzediğinden eski Ispartanın Şarki Roma İmparatorluğu idaresinde bulunduğu devirde yapılmış olduğu kanaatini vermektedir.

Eski Ispartanın topraklar altında kalıp kayıp olmasından sonra kurulduğu söylenen şimdiki Ispartanın içinde bulunan KEÇECİ Mahallesi Hamamı ile şehrin içindeki erkek ve bey hamamlarının. Karaağaç Mahallesiindeki hamamın örnek tutularak yapıldığı sanılmaktadır.

Karaağaç Mahallesi Hamamı eski devirlerin söklümez, yıkılmaz harçlarıyla yapılmış olup hamamın bedenini teşkil eden birbuçuk metre kalınlığındaki duvarlarının çevrelediği hamam binasının dört duvarının mecmuu 365 metredir.

Hamamın göbek taşı üstüne rastlayan anakubbe ve etrafındaki beş küçük kubbenin üstleri kurşun levhalarla kaplı ve kubbenin herbirinden hamamın içini aydınlatan kalın

camdan yapılmış pencereleri vardır.

Hamamın etrafını çerçeveleyen duvarların içini dolaşan ve hamamı ısıtan bir tertibat mevcut olup. dolaşan bu dumanların bıraktığı kurum küllerini temizlemek için kapakları gayet imtizaçlı delikler vardır.

Hamamın bir hizaya yapılmış iki kapısı vardır. Birinden soyunma yerine, diğerinden de giyinme yerine girilir. Hamam binasının oturduğu zemin zamanla çukurda kalmıştır.

Yıllardanberi buraları basan sel sularının yirmi kilometre uzaktan —beldibinden— sürükleyip getirdiği kum ve çakıllarla dola dola buralardaki bütün binalar (yani eski Isparta - Evrengene) dediğimiz şehir topraklar altında kalmıştır.

Bu hamam, eski Ispartanın batısında ve enson sınırında olup tamamen toprak altında kalmış değildir.

Öteki hamamlarda olduğu gibi bu hamamda şadırvan yoktur.

Yıkanma yerinde güzel bir göbek taşı ve bunun etrafında üç halveti soğuk ve sıcak su veren ikişer musluklu altı kurnası vardır.

Hamam, geceleri erkeklere, gündüzleri kadınlara açıktır. Bu hamamı idare eden ve sahibi olan Çilli Oğlu Zühdünün 1953 de ölmesiyle hamam kapanmıştır.

2 - Keçeci Hamamı :

1284 Milâdi tarihinde Ispartada hükümet süren Hamit Oğullarından DÜNDAR Beyin kaidesi HIZIR Bey, Keçeci Mahallesindeki (Hızır Bey Camii) ile birlikte bu hamamı da yaptırmıştır.

Bu hamam dört duvar ile çevrilmiş basit bir binadan ibarettir.

Yapıldığı zamanın ihtiyacına yetecek halde olup, bugün rağbetten düşmüş gibidir.

3 - Yeni Hamam - Erkek Hamamı :

Bu hamam İplik Camisinin sol tarafından eski tabakhaneye giden cadde üstündedir. Burası çarşının kıyısı ise de en işlek bir caddedir.

Bu hamam iki taraflı olup bir tarafı kadınlara, diğer tarafı da erkeklere mahsustur. Bu sebeple hamamın adı : Kadınlar arasında (Yeni Hamam) halk arasında (Çifte Hamam - veya - Erkek Hamamı) diye üç adla anılır.

Bu hamamlar 1691 tarihinde Yeniçeri AĞALARINDAN SAVLU DALBOYUNOĞLU AHMET Ağa tarafından yaptırılmıştır Bunların mimari tarzı bey hamamına benzemekte ise de sanat bakımından değeri azdır. Bu hamamlar şehrin diğer hamamları gibi sabahın erken saatlerinde erkeklere ve sabahtan aksama kadar kadınlara hasredilmeyup; kadınlar tarafı sabahtan akşama kadara kadınlar: erkekler tarafı da sabahtan aksama erkeklere açıktır.

Hamamın yapıldığı Ahmet Ağa bu hamamı vakfederken; Vakfiyesine «Erkek hamamı içindeki şadırvan'dan her kimse abdest alsın. Su hacetinde olanlara da su verilsin. Her iki hamamın ücreti yirmişer paradan artık olmya...» diye bu iki maddeyi şart koymuştur.

Bu hamamların erkek ve kadınlara daima açık olması ve su ihtiyacında olanların şadırvandan serbestçe istifade etmesi suretiyle bu hamamlar halkın rağbetini kazanmış ve bu sebeple Isparta tarihine mal olmuştur.

4 - Bey Hamamı :

Hükümetin karşı tarafında ve belediye dairesi yanında bulunan bey hamamının hangi tarihte, kimin tarafından yapıldığı ve yaptırıldığına dair hiç bir kayda rastlanmamıştır.

Hamamın inşa tarzı karış mahallesi hamamının mimari tarzına benzemektedir.

Bununla beraber bu da karış mahallesi hamamı gibi çukurda olup beş basamakla inilmektedir.

Hamam dört kapılı olup birinci kapı sokaktan hamam avlusuna açılır. ikinci kapı; hamamın şadırvanlı birinci meydanına yani soyunma yerine açılır. Üçüncü kapı; ikinci hole geyinme yerine açılır. Dördüncü kapı da yıkanma yerine açılır.

Yıkanma yeri. mermerle döşenmiş geniş bir göbek taşı ve bunun etrafı halvetlerle ve halvet dışı kurnalarla çevrilmiştir. Göbek taşı tavanındaki büyük kubbe de göbek taşı muhitinde geniştir. Ve bu kubbedeki pencereler hamamın içini aydınlatmaktadır. Hamamın .divarları içinden geçen alev yollar en eski bir şömineyi işaret etmektedir. Bey Hamamı sanat bakımından bir değer taşımaktadır.

5 - Rum Hamamı :

Bu hamam pek yakın tarihlerde 1897 de Sofiya Kâhya oğlu adında Isparta rumlarından bir kadın tarafından yaptırılmıştır.

Bu da çifte hamamlar gibi erkek ve kadınlara mahsus olmak üzere iki taraflı yapılmıştır. Ve her iki tarafı da ayrı ayrı kubbeler üstündedir. Bu çifte hamamlar sanat ve tarih bakımından basit bir binadan ibarettir.

Rumların Ispartadan tehcirlerinden sonra bu hamamlar rağbetten düşüp terkedilmiştir. Elan metruk bir haldedir.

a) Cami Avlusu Şadırvanı :

1 - 1781 tarihinde Sadrazam Halil Hamid Paşanın yaptırdığı İplik Camisi Şadırvanı; Ispartadaki Şadırvanların sanat itibarıyla en güzelidir.

Bu şadırvan, beş sütun üstüne oturtulmuş yüksek bir kubbenin altına iki metre genişliğinde ve bir metre yüksekliğinde beyaz mermerden yapılmış üstüvane seklindeki su hazinesinin kaidesi etrafına sıralanmış sekiz musluklu çeşmeleri ve hazinenin üstüne dökme tunçtan yapılmış çok sanatlı bir kubbesi vardır. Bu kubbenin mermer hazine üstüne oturduğu yerlere yani her musluğun üstüne yine tunç dökme zarif çiçekli elbise askıları konulmuş ve ana kubbeyi tutan beş sütunun oturduğu zemin üstüne de firdolayı kanepede şeklinde sabit kerevetler inşa edilmiştir.

O zaman (Reisül - kütta) yani şimdiki adıyla (Dış İşleri Bakanı) olan Halil Hamdi Paşa'nın İstanbul'da döktürüp yaptırdığı safi çiçekten müteşekkil olan bu tunç kubbe : İstanbul - Süleymaniye ustaları tarafından sanatlıca yapılmış bir şaheserdir.

Isparta'da yapılan su hazinesi ise. hazinenin al tkısı yekpare beyaz mermerden yapılmış bir daire muhiti halinde olup bu muhiti ihata eden mermer levhaların birbirine kenetlenen geçmelerinin resmini gösteren helezoni işlemeleri ve her parçadaki kabartma çiçek çeşitlerinin güzelliği ve sanatkâr kaleminin inceliği, üstündeki sanatlı tunç çiçek kubbeyi tamamıyla okşuyor. Şadırvandaki sanatın güzellikleri Isparta'yı ziyaret eden bazı seyyahların seyahat namelerine kadar geçmiş ve bir çok sanat erbabının takdirine mazhar olmuştur.

Gerek sanat ve gerek tarih bakımından Isparta şehri için önemli bir değer taşıyan cami avlusunun bu güzel şadırvanı, İplik Camii avlusunun genişletilmesi sırasında yıktırılmış ve bu eser kaybolmuştur. Ne yazık ki bunun yerine, buna benzer bir şey yapılmamıştır.

2 - Bundan başka iki şadırvan daha bulunup, biri içi şadırvanlı kahvenin önünde (Ferahi Camisi Şadırvanı) diğeri Ulu Cami önünde, üstü nün kubbesi ve şadırvanının hazine kubbesi ve zemini, merdiven basamakları ana kubbeyi tutan sütunlar beyaz mermerden yapılmış (ULU CAMİİ ŞADIRVANI) dır.

Bunların her ikisi de sanat ve tarih bakımından gayet basit ve sade şeylerdir.

1909 da vuku bulan çarşı yangınında Ferahi Camisiyle birlikte bu Şadırvan da yanmıştır. Yerine ne cami ve nede Şadırvan yapılmıştır. Bu suretle her ikisi de tarihe karışmıştır.

Ulucami Şadırvanı ise. Eski Hükümet Konağı yıktırılıp yenisi yaptırılırken bu Şadırvan yol üstünde kaldığından yıkılmış ve Ulucami avlusunun iç taraf divarının bedenine müteaddit çeşmeler yaptırılmak suretiyle bu ihtiyacı telâfi edilmiştir.

a) Yılan Kırkan ÇEŞMESİ:

1 - Şehrin içinde çay kıyısında SÜLÜBEY Mahallesiinde metruk eski bir çeşme vardır ki, bu çeşmeden başka eski bir eser bulunmadığı için Isparta tarihiyle meşgul olan zatlar bu çeşme hakkında bir hayli incelemeler yapmışlardır;

2 - İlk Isparta tarihini yazan BOCÜ ZADE bu çeşme hakkında şu bilgiyi vermektedir :

«Bu çeşme kitabesinde (İsa Fakih Bin Muhammed Bin İsa) namında hayır sever bir zat tarafından (429) veya {209) tarihinde yapıldığı nümayan olmakta ve bu beldenin (1100) bu kadar veya (896) sene evvel mamur olduğu kanaatini veriyor. Çünkü. Anadolu havalisinin Türkmen ve Danişmenet Ümera ve Hükümdarları idaresinde bulunduğu zamanlarda Hicret asrının yüzüncü yılları ortasında olup mahallenin adı da buna nisbetle (SÜLÜ BEY) denildiği ve Sülübeyin bu tarihlerde Konya havalisi Valii umumisi bulunması hasebiyle adının bu mahalleye verildiği zannolunmaktadır».

3 - Isparta kültürüne fiilen hizmet etmiş ve Isparta tarihi hakkında uzun ve derin araştırma ve incelemeler yapmış olan Sayın Hikmet Turhan Dağlıoğlu Ün Isparta Dergisinin Temmuz 1934 tarihli sayısında, bu çeşme hakkındaki çok önemli bir yazısında «Bu çeşme, Rum Selçuklarının Konyada Hükümet kurduktan tam elli dokuz yıl sonra yapılmıştır. Çünkü, Rum Selçukları Konya'da (470 hicri-1077 milâdi) yılında hükümet tesis etmişlerdir. Bu çeşmeyi kitabesindeki (İsa Oğlu Muhammed) in yaptırdığı sülüs yazı ve tarihi de Konya Selçuklarının kullandığı Hind rakamlarıyla yazılmış olup. Böcü zade bunu yanlış okumuş ve hattâ yazısında NESİH olduğunu yazmış ise de bu da yanlıştır. Kitabenin yazısı Nesih değil SÜLÜS'tür» diye doğrultmuştur ki kanaatımızca bu çeşme hakkındaki beyanların doğrusu budur.

4 - Yine diğer taraftan Kasım - 1934 tarihli ÜN dergisinde Sayın Tahir Erdem de. şu mütalâayı serdetmektedir :

«Bu çeşmede biri Arapça diğeri Farsça dille yazılmış iki kitabe vardır. Her ikisi de bir birinin aynıdır. Her ikisinde de bu çeşmenin (İsa İbni Muhammed) tarafından yaptırıldığı ve Farsça sözlü kitabedeki (İSA) adı epced hesabiyle tarih düşürülmüş olup bu tarihe göre (529) okuduk..

Isparta'nın Selçuklar tarafından (601 hicri - 1204 milâdi) tarihinde fethedildiği malûm olmasına göre bu tarihten 72 sene evveline ait olması lâzım gelir ise de. kitabenin Farsça sözlü kısmında (Bad Havzı Cınan) tarih düşürülmüş olan cümlesi de Epced hesabiyle (925) rakamını göstermekte ve Arapça sözlü olan birinci kitabedeki (529) rakamı da MAKÛS OLARAK OKUNDUĞU ZAMAN onun da (925) olduğu görülür ki. bu sebeble. çeşmenin Selçuklar zamanında mı yoksa Osmanlı'lar zamanında mı yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir» diyorlar ki (bu makûs okuma) muamması bu gibi kitabelerde yapılmayan cinaşlardan olduğu için bunu varid görmüyoruz.

5 - Sayın Enver Süldürün Isparta tarihinde de :

«Selçukların Isparta'da mühim bir eseri yoksa da Anadolu'nun bir erlerinde elan

ayakta duran sanat ve tarihi ilgilendiren eserleri vardır. Isparta'da yalnız (Yılan Kırkan Çeşmesi) adı verilen metruk bir çeşme vardır ki, bu eser 1135 milâdi senesinde ve Selçukların Hükümet kurdukları tarihten kırk sekiz, sene sonra yapılmış olduğu kitabesinden anlaşılmaktadır. Bu kitabeğe nazaran çeşmeyi (İsa Oğlu Muhammed) adında bir hayır sever yaptırmıştır. Şu hale göre: Bu çeşme Isparta'nın sekizyüz sene evvelki durumunu göstermektedir» der.

a) Şehrin mahalleleri :

1 - Resmi kayıtlara göre şehrin içinde 1591 yılındanberi yirmi sekiz mahalle mevcut olup bunların geçirdiği safahat ile sonradan teşkil edilen yeni mahalleler hakkında izahat :

- 1 - Dere mahallesi
- 2 - Yenice mahallesi
- 3 - Doğancıyan mahallesi
- 4 - Keçeci mahallesi
- 5 - Voyvadazade mahallesi
- 6 - Hacıelîfi mahallesi
- 7 - Şen mahallesi
- 8 - Camiülkebir mahallesi
- 9 - Tabakhane mahallesi
- 10 - Çelebiler mahallesi
- 11 - İğneci mahallesi
- 12 - Sülübey mahallesi
- 13 - Elhacı vaz mahallesi
- 14 - Hergeleyeri mahallesi
- 15 - İlisucu mahallesi
- 16 - Germeyan mahallesi
- 17 - İskender mahallesi
- 18 - Hacı Evren mahallesi
- 19 - Hoca Zade mahallesi
- 20 - Sepetçi mahallesi ve diğer adı Çeribaşı mahallesi
- 21 - Hızır Apdal mahallesi
- 22 - Mahmud Çavuş mahallesi
- 23 - Saray mahallesi
- 24 - Aslan Papas mahallesi
- 25 - Bahşiş mahallesi
- 26 - Kemerkapı mahallesi
- 27 - Çavuş mahallesi
- 28 - Hoca Temel mahallesi
- 29 - İstiklâl mahallesi
- 30 - Muhacir mahallesi

2 - Dere mahallesi, Yenice mahallesi, Keçeci mahallesi, Çelebiler mahallesi, Germeyan mahallesi, İskender mahallesi. Bu altı mahallenin 1591 yılındanberi adları değişmemiştir.

3 - Doğancıyan Mahallesi : DOĞANCI Mahallesi

Evvelce adı Doğancıyan iken 1591 tarihinden sonra (Doğancı) ol muştur.

4 - Vovyadazade Mahallesi: Yaylazade Mahallesi: YAYLA Mahallesi :

İlk adı Voyvadazade 1591 de YAYlazade olmuş ve 1935 de, Zade sıfatı kaldırılarak sadece (YAYLA Mahallesi) olmuştur.

5 - Hacı Elfi Mahallesi:

1591 den önce Hacı Elfi Mahallesi; 1935 de Poyraz Mahallesi; 1944 de PİRİ MEHMET adı verilmiştir.

6 - ŞEH Mahallesi :

1591 den 1935 şe kadar Şeh Mahallesi; Bundan sonra SİNAN mahallesi olmuş ise de 1944 de bu ad değiştirilerek KUTLU BEY olmuştur. Bir müddet sonra bu mahallenin bir kısmı Piri Mehmet mahallesine verildikten sonra geri kalan kısmı aynı adı taşımaktadır.

7 - Cami ÜI Kebir Mahallesi : Cami-i Atik Mahallesi :

İlk adı Cami ÜI Kebir olan bu mahallenin adı 1591 de Cami-i Atik» ve 1935 de Pazar Mahallesi olmuş ise de son teşkilâtta bir kısmı yeni teşekkül eden İstiklâl Mahallesine; geri kalan kısmı da KUTLU BEY Mahallesine verilip Cami-i Atik Mahallesi lağvedilmiştir.

8 - Tabakhane Mahallesi : Kurtuluş Mahallesi :

1591 deki adı TABAKHANE olup 1935 de TABAKLAR MAHALLESİ ve 1944 de Kurtuluş Mahallesi olmuştur.

9 - İğneci Mahallesi :

Eskidenberi adı iğneci Mahallesi olan bu mahallenin 1944 teşkilâtında Eski Tabaklar Mahallesinin adını alan KURTULUŞ Mahallesine verilmiştir.

10 - SÜLÜ BEY Mahallesi :

Eski adı Sülübey olup 1591 de Hamam Mahallesi ve 1935 de yine eski adı olan (SÜLÜ BEY) denilmiştir.

11 - Elhacıvaz Mahallesi : Gülcü Mahallesi :

Eski adı Hacıvaz 1591 de HACI AYVAZ olup 1935 de Gülcü Mahallesi olmuştur.

12 - HERGELE YERİ : Hisar Mahallesi :

Eski adı Hergele Yeri olup 1591 de HİSAR EFENDİ ve 1944 de de Hisar Mahallesi olmuştur.

13 - İLİ SUCU Mahallesi : Hisar Mahallesi :

İlk adı İLİSUCU Mahallesi olan bu yerin 1591 de KUYU Mahallesi ve 1935 de de Hisar Mahallesi denilip 1944 teşkilâtında Tabakhane Mahalleleriyle birleşen bu mahallelerin ikisine birden HİSAR Mahallesi denilmiştir.

14 - HACI EVREN MAHALLESİ : GAZİ KEMAL MAHALLESİ :

İlk adı HACI EVREN ve 1591 de Hacısı kaldırılarak sadece EVREN .Mahallesi denilmiş 1935 de bu ad da kaldırılarak (GAZİ KEMAL) adı verilmiştir.

15 - HOCA ZADE Mahallesi : KEPECİ Mahallesi :

1591 yılından önce adı Hocasade Mahallesi olup 1882 de bu ad değiştirilerek (BEY Mahallesi) ve 1935 de (Orta Mahalle) ve 1944 de de Kepeci Mahallesi adını almıştır. Ve elan bu ad kullanılmaktadır.

16 - SEPETÇİ Mahallesi : Çeribaşı Mahallesi : SERMED Mahallesi :

Bu mahalle eski zamanlarda da iki adla anılmış.1591 den sonra adı değiştirilmiş ise de yine iki ad konulmuş. (Biri ÇÖRÇÖP diğeri ÇÖLÇEK) ... bu adlar da 1688 de değiştirilerek (Feyzullah Mahallesi) ve 1935 de (ÇAY MAHALLESİ. 1944 de de bu mahallenin üç yolunun birleştiği meydana yatan (ŞEREMET DEDE) nin adı (SEPMED) e çevrilerek (SERMED) Mahallesi) olmuştur.

17 - HIZIR APTAL Mahallesi :

Bu mahalle, bundan 493 yıl önce yani 1464 tarihlerinde O zamanki Isparta Şehrinin Bağ ve Bahçesi olup, o tarihlerde Ispartaya gelen Horasan Türk bilginlerinden (HIZIR APTAL SULTAN) a bu bağ ve bahçe yerleri verilmiş ve Hızır Aptal Sultan buralara TEKKE ve mürid evleri yaparak mahalle haline koymuş ve adına da (HIZIR APTAL Mahallesi) demiş.

1688 de adı değiştirilip (TEKKE Mahallesi) olmuş ve 1944 de de HIZIR BEY Mahallesi denilmiştir.

18 - Mahmut Çavuş Mahallesi : Hallaç Oğlu Sokağı :

1591 tarihinden önce adı Mahmut Çavuş olan bu mahalle 1882 de CEDİD Mahallesi ve 1944 de de HIZIR BEY Mahallesi adını almış ve 1950 de de TURAN Mahallesi denilmiştir.

19 - SARAY Mahallesi : Aslan Papas Mahallesi : Bahşiş Mahallesi :

Bu üç mahallenin 1591 den 1688 tarihine kadar resmi kayıtları mevcut ise de bu tarihten sonra adları geçmiyor.

20 - KEMER KAPI Mahallesi : Turan Mahallesi :

1591 tarihlerinde adı Kemer Kapı Mahallesi olup 1688 de sadece Kemer Mahallesi ve 1944 de bu ad da kaldırılarak Turan Mahallesi olmuştur. Buradaki Çavuş ve Temel Mahalleleri birleştirilerek üçüne birden TURAN Mahallesi adı verilmiştir.

21 - ÇAVUŞ Mahallesi :

İlk adı Çavuş Mahallesi olup bu adı 1944 tarihine kadar muhafaza ettikten sonra teşkil edilen TURAN Mahallesine verilmiştir.

22 - HOCA TEMEL Mahallesi :

1591 tarihinden önceki adı HOCA TEMEL ve 1688 de HOCA adı kaldırılarak sadece TEMEL Mahallesi olmuş ve 1944 de yeni teşkil edilen TURAN Mahallesine verilmiştir.

23 - TURAN Mahallesi :

Belediye Meclisinin «24/4/1944 tarihindeki toplantısında Tekke, Cedid, Kemer, Çavuş. Temel Mahalleleri birleştirilmiş ve vücade gelen bu geniş mahalleye (TURAN MAHALLESİ) adı verilmiştir.

25 - İstiklâl Mahallesi :

Bu mahalle 1944 de yeniden teşekkül etmiştir.

Bu mahalle yeni açılan istasyon Caddesinin iki tarafıyla orta okul önünden Pavyonlara giden eski Çirk Arığı Mevkiindeki evlerden teşekkül etmiştir. Bu teşekkül Eski Camii Atik Mahallesinin Mustantik Sokağını da içine alır.

II İLİMİZİN COĞRAFÎ DURUMU :

a) Arazi :

1 - Isparta İli : 37° 38" arz ve 30° 31" tül derecesinde bulunup şehrin, istasyon noktasının bulunduğu mahalde rakımı 1020 ve şehrin içine doğru yükseldikçe, 1040 ve şehrin yukarı mahallesine yaklaştıkça, 1080 rakımına yükselir.

2 - Isparta şehrini teşkil eden arazinin ekilip dikilen verimli toprakları. Doğudan Batıya doğru u/unluk yönünden Beş. Güneyden Kuzeye doğru genişlik yönünden yedibuçuk kilometredir.

3 - Isparta'nın Doğusunda; KONYA, Batısında BURDUR, Güneyinde ANTALYA. Kuzeyinde AFYON Vilâyetleri vardır.

4 - İlimizin arazisi üçüncü devirde teşekkül etmiş ve ekseri suhuru tebeşir ve kalker olduğundan, şimdiye kadar yapılan jeolojik veya Poleontolojik incelemelerde hiç bir müstehaseye raslanmamıştır. Üçüncü devir sonunda ve dördüncü devir başlangıcında fazla volkan ve tufanlar şevkiyle zuhura gelen tektonik hareketler neticesinde bir takım girinti ve çıkıntılar hasıl olarak bunlardan bir çoğu GÖL ve birçokları da Ovacıklar halinde teazzu etmiştir.

5 — İlimizin bulunduğu göller mıntakası arızaları şöyle hülâsa edilebilir:

«Yalvacın Doğusundan, Eğridir Gölünün Kuzeyinden, Denizlinin Doğusundan, Acıpayamın Doğusundan, Tefenni ve Elmalının Batılarından sonra yine Elmalının Güney ve Doğusundan, Korkuteli ve Bucak'ın Doğusundan ve Ispartanın Batı ve Kuzeyinden ve sonra da; Doğusundan geçerek Eğridir Gölünün Güneyindeki KOVADA Gölcüğüne varıp buradan dolaşarak 2349 ve 1340 rakımlı tepelerden geçerek Yalvacı doğru giden ve Sultan Dağlarıyla birleşen bir takım kırık dağ hatları göller havzasını çevirirler».

«Bu mıntakaya göler havzası denilmesine sebep, içinde birçok göl bulunmasından, bu mıntakanın denizlere mecrası olmamasındandır».

«Çevre hattının Ispartanın Batı ve Kuzeyinden geçtiği cihetle Isparta şehrinin Akdeniz havzasında kalması lâzım gelir ki; vaziyette böyledir. Fakat Dağ Hatları Ispartanın Güneyinde boğaz teşkil edecek surette birleştiklerinden, Isparta ilçesi Akdeniz havzasıyla dar bir boğazla alâkadar olmuş bulunuyor. Akdenizin tesirleri bu yüzden Isparta ilçesine tesir etmiyor, ve bu sebepten Isparta ilçesi de göller havzası içinde sayılmıştır. Şu izahdan anlaşıldığına göre, iklim ve tabii durumu itibariyle Orta Anadoluya ait olan İLİMİZ Ziraat durumu itibariyle de aynı hususları taşır.

2 - Yer Şekilleri:

a) Anadolu yaylasının Güney ve Batı parçasını teşkil eden göller mıntaksında ve nefsi Isparta şehri, Toros Dağının hemen hemen eteğinde ve Isparta suyunun vadisindedir.

b) Volkan kayaları ile Tebeşir Kayalarının ufalanmasından peyda olmuş kumlu topraklar, orta derecede rutubet, şehrin önünde yayılan düzlüklere yeşil ve cazip bir manzara vermiştir.

Birbirine tezdad teşkil eden dağ ile yeşil ova, şehrin bulunduğu muhiti çeşitli manzarlarla gönül çekici bir hale koymuştur.

c) Isparta, Güney Doğudan Toros. Güney Batıdan Elmalı Dağlarının Antalya körfezini aralarına alarak Kuzeye doğru birbirine yaklaşp göller mıntakasında birbiriyle çatışmasıyla Isparta çevresi arazisini vücade getirmiştir.

Her istikmetten gelen dağlar, göller mıntaksına yaklaştıkça alçalır ve rutubet miktarı da o nisbette azalır. Buna karşı toprağın nebat kuvveti artar ve arazinin münasebata karşı daha ziyade alçaldığı görülür. Şu halde göller mıntakası ne Konya Yaylası gib alçak ve düz ve nede Toros, Teke Mıntakları gibi çok arızalı ve kapalıdır.

ç) Arazinin çalısını teşkil eden dağlar heriki istikametten gelen arızaların iç içe geçerek zelzelelerle sarsılan bir muhit yaratmış olmasıyla Pisidya tarafları Orta Anadolu'dan ziyade Kuzey Anadolu dağlıkları mıntakasından sayılır. Bundan başka Ağlasun Dağının HİNO Tepesinde 3633 mal reye yüksekliği ve havzalarının da bin metreden aşağı düşmemesi bu mıntakada Orta Anadolu'ya nisbetle rutubete sebep olduğundan, ortalığı kaplayan zengin ormanlarda buraları Güney Anadolu dağlıklarının içeriye doğal ziyade sokulmuş bir parçası gibi telâkki edilebilir.

Ancak mıntakada birçok kapalı havzaların bulunuşu ve umumiyet itibariyle denizle müvasalesinin zorluğu, buraların daha ziyade Orta Anadolu Yaylasından sayılmasını icabettirebilir.

d) Mıntıkada Beyşehir, Burdur, Eğirdir, Kestel gibi bazısının suyu tuzlu, bazılarının tatlı olan birçok göller vardır.

a) DAĞLAR:

1 - Şehrin Doğusunda Toros Dağı ve silsilli, Batısında Hisar Dağı ve gölcük tepeleri, Kuzeyinde Kayı ve Çünür Köyleri, Güneyinde Sidre Karatepe, Kumdaklı Ebe Tepelerinden (Minasın) a varır.

Davros dağının yüksekliği 2630

Hisar dağının yüksekliği 1640

Sidre dağının yüksekliği 1640 metredir.

Bu dağlar çıplaktır. Çalıdan başka birşey yetişmez.

Toros Dağına Kasım ayı başlarında düşmeğe başlayan kar Temmuz'a kadar erimez.

Hisar Dağının tepesinde eski bir kale harabesi vardır. Bu dağın kuzeyine bakan tepecikleri arasında bir krater gölcüğü vardır.

Isparta şehri ile civarındaki bazı köylerin sularının kaynağı bu gölcüğün bedeninden sızan sulardır.

Sidre Dağı ve silsilesi :

Sidre Dağı bir mesirelik gibi halkın teferruç yeridir. Burada Muharrem dede isminde bir yatır vardır. Bunun yanında bir de su kaynağı vardır ki: bu su gayet soğuk ve içimi lezzetlidir. Bu su ile Muharrem Dedenin mezarı burayı mesire yeri yapmıştır.

Şehrin etrafını çerçeveleyen dağların eteklerinde Lağus. Kayı, Çünür, ;egümü, Ali Köyü, Büyük ve Küçük Hacılar, Diyedın, Sav, Geyran, Kışla, Darviran adında oniki köy vardır.

Bu köylerden başka mahkeme sicillerinde ve vakıf kayıtlarında görülen Minasın yakalarında. Virancık, Örencik, Kakılar ve Isparta Çayının geçtiği Dereboğazında, Akmescid, Kızılhisar, Sarı İsmail, Yüreğir adında ve şehire bağlı dokuz köy daha olup bunlar 1599 tarihile 1774 tarihi arasında vukubulan sel felaketlerinde Topraklar altında kalıp kaybolmuştur. Şimdi bu köylerden Kakılar ve Örencik Köylerinin bakiyelerinden eserler görünmektedir.

İlk Isparta şehrinin buralardan daha aşağıda kurulduğu sanılmaktadır. Bu köylerin uğradığı felâketlerden çok önce Asıl Sel geçidi önünde bulunan şehrin sellerin getirdiği rusubatla, topraklar altına gömüldüğü zan ve tahmin edilmektedir.

Bu cihetin önemle ele alınıp incelenmesi gerekmektedir.

İl içindeki dağların yüksekliği:

Metre	Adları	Metre	Adları	Metre	Adları
2000	Anamas Dağları	2250	Kesme ve Dumanlı Dağı	1700	Camii Dağı
2920	Anamas en yüksek yeri	1875	Kızıl Dağ	1680	Söğüt Dağı
2980	Dedegül Dağı	2000	Yan Dağları	1410	Gölcük Dağı
2800	Gelincik Dağı	1880	İlyas Dağı	1610	Yayla Dağı
2630	Toros Dağı	1744	Çal Dağı	1630	Kum Tepeleri
2511	Sultan Dağları	1703	Tekeli Dağı	1202	Akkır Tepesi
2551	Çürük Dağı	1640	Yüklük Dağı	1640	Akdağ
2500	Sarp Dağı	1700	Ekiz Dağı	1020	Şimşir Dağı
2400	Borlu Dağı	1889	Çirişli Dağı	2097	Şalgamlık Tepeleri
2320	Kartoz Dağı			2097	Kılınçtaşan Dağ.

a) YAYLALAR:

1 - Eski Pisidya yaylası - Isparta Ağlasun Dağının eteğinden başlar. Toptaşı, Keçiborlu. Boyralı, Kılınç Köyü, Gönen, Yövaçca, Aydoğmuş, Işıklar. Atabey, Öksürük, Sav, Yıkık Cami, Pınarcık, Senirkent, Yusuf alanı, Isparta Yörük. Anamas, Eğirdir - Camili, Barlada Ahırlı ve Yenice, Çukur. Kirazlı, Kızağacı. Uluborluda : Alaseki, Çanakçı, Keçiborluda : Farı, Hoyran, Yalvaçda : Emir, Van, ve Akşar yaylaları Ispartada : Fandas ve Kışla yaylaları vardır.

2 - Isparta ilinin Güneyi takriben 1500 metre yüksekliğinde yaylalar halinde başlayarak Kuzeye doğru gittikçe irtifai yükselir. İkibin metreyi bulan bu satıh üzerinde Kuzey Batıda altıyüz metreye kadar yükselir. Bu mıntıkanın genel heyeti itibariyle 1000 ilâ 2000 metrelik arızalarla 3000 metreye kadar yükselir. Asıl ana satıh üzerinde ayrıca yer yer 1000, 2000. 3000 metrelik arızalarla yükselir.

a) OVALAR:

1 - İl içindeki OVALAR :

Isparta ovası, Kuleönü ovası, Isparta - Pınarlı Ova, islâm Köyü Ovası, Bozanönü Ovası, Keçiborlu Ovası, Gölbaşı Ovası, Aydoğmuş Ovası, Baladız, Gunen, Komacık Ovalan, Kuzucaova. Gelendos Ovası, Afşar Ovası Yılanlı Ovası, Hoyran Ovası. İğdecik, Dazkırı Ovası, Çirişli Ova, Kaş Başı Ovası, Ovacık, Karaağaç Ovası, Yenişar Ovası.

a) BATAKLIKLAR:

1 - Şehrin içinde bataklık yoktur. Şehire onbeş kilometre uzakta eski istasyonun Kuzeyinde KULEÖNÜ Bataklığı vardır. Ve bu bataklık tahminen KOVADA Gölü kadar yer kaplamaktadır. Bu bataklığın, yakınındaki derelerden akan sulardan veya Eğirdir Gölünden hasıl olduğu sanılmaktadır.

Bu su daimi olmayıp bazı zaman çıkar, bazı zaman batar. Kurutulması gereken en öndeki işlerimizden biridir.

3 - Yer yapısı :

Isparta, Toros Dağlarının Batı eteğindedir.

Isparta: Doğu, Batı ve Batıgüneyinde bu dağlarla çevreli ise de: Bu dağların hepsi Toros Balkanlarından mürekkep dağların şubelerinden değildir. Meselâ, şehrin Güneyinde bulunan KARATEPE'nin kubbemsi veya mahruhi olması yeni volkan eseri olduğuna şüphe bırakmayan basit dağlardır. Bunların terkipleri BAZALT veyahut Trakit gibi tabakadan ibarettir.

Isparta : Burdur, Eğirdir, Akşehir, Beyşehir Göllerinin mevcudiyeti dolayısıyla buraları devri - kadim de teşekkül etmeyip sonradan volkan indüfaatı tesiriyle vücade gelmiş denilebilirse de bilhassa Isparta, Burdur illerinde Kilisin fazlalığı ve bilâhare volkan indüfaatının tesiriyle arzın içinden dışına çıkan kükürt suhresiyle —Kirecin imtizacı neticesi— (Alçı tabakları) vücade gelmiş bulunmasından Ispartanın Kuzeybatısı Alçı ve Kükürt maddeleriyle muhat bulunmaktadır.

Bilhassa : Beyaz tebeşir ve Pekmez Toprağı denilen (Karboniyeti kalsiyum) un fazla bulunması Isparta ve Burdur ve civarının üçüncü, dördüncü devrede TİRİYAS tabakasından sonra tebeşir devri başlangıcına teşekkül ettiği jeoloji tabakasından anlaşılmaktadır.

Bina inşasında kullanılan ve Makam Taşı denilen sarelerin fazla bulunması Isparta'nın Tebeşir Devrinde teşekkül ettiğine delildir.

(KAYAGAN ARDURAZ) taşı ve (Bileği Taşları) nın Keçiborluya tabi Geresin Köyünde çokluğu bunun delilidir.

Isparta'nın Güney Batısında ve Ağlasun Köyüne yakın bir mahalde KÖFTE'nin fazlalığı Isparta ve civarının Devri - Kadim de volkanlardan çıkan çeşitli maddelerin tasallübünden husule gelen Sünger taşının fazlalığı ve Lağus Kovunun bir saat yakınında Kükürt'ün Silis ile karışık ocağı ve Keçiborlu civarından çıkarılmakta olan çok zengin (Alâ Kükürt Çiçeği) tabir olunan tabakalar volkanlardan buhar halinde intişar eden kükürtün soğumasından ince ve billuri toz halinde teressüp etmiş bulunması bu iddiayı teyid eder. Bilhassa; Isparta ve civarında iki filikalı nebatlardan (ÇALI) lann çokluğu tebeşir devri başlangıçlarında teşekkül etmiş bulunduğum isbat eder.

Tebeşir devrine ait Suhur incelendiğinde, kumtaşları, kireç taşları, kil tabakası, Marın ve Gıdari tebeşiri ve Pekmez Toprağı taşları ve çakma taşlarının pek çok bulunduğu görülmektedir. Bu maddelerin kâffesi, Tebeşir Devrinin tabakai ûlyasında bulunduğundan bu tabakalara çok raslanmaktadır ve bilhassa MİNASIN ve KÖKÇAY taraflarında çanak çömlek yapılan Gıdari Killere nazaran jeolojik teşekküller itibariyle Isparta ve çevresi üçüncü zamanın tebeşir devrinde teşekkül etmiştir.

Tebeşirli arazinin tabakai ulyası olan üçüncü zaman hayvanları inkıraz bulmak üzere olduğundan müstehaselerine tesadüf edilmemektedir.

4 - YER SARSINTILARI :

Isparta arazisinin teşekkülü volkanik olup bazı yerleri kumlu, killi ve bir çok yerleri toprak altı KALKER ve MARN tabakalarından teşekkül etmiştir.

Isparta; Burdur, Eğirdir, Akşehir, Beyşehir Göllerinin mevcudiyeti dolayısıyla, buralar devri kadim de teşekkül etmeyip, bilâhare volkan indüfaatının tesiriyle husule geldiği anlaşılmaktadır.

Bu sebeple volkanik arazideki yer sarsıntıları tabiidir.

Ispartada, vakit vakit vukua gelen yer sarsıntıları çok zamanlar hafif geçmekte isede otuz beş, kırk yılda bir kere çok şiddetli sarsdığı kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Bundan seksen doksan yıl öncelerine kadar Isparta ve civarında vuku-bulmuş olan yer

sarsıntılar hakkında elimizde kayde dayanan bir malûmat yoktur.

1877 den bu satırları yazdığımız 1958 yılına kadar bilinen yer sarsıntılarının zarar ve zıyan yapanları hakkında elde mevcut malûmat şunlardır :

a) (1877 Milâdi, 1293 Hicrî) yılı Eylülünde vukubulan yer sarsıntısında Isparta ve havalisinde üstü toprakla örtülü olan binaların yarısından fazlası, cami, han, değirmen binaları yıkılmış ve insanca da zayıt olmuştur.

Bu sarsıntının vukubulduğu zaman Türkiye - Rusya Savaşı devam etmekte bulunduğu cihetle bu felâketin uzun zaman telâfisi mümkün olmamıştır.

b) 1887 milâdi, 1303 hicri yılındaki yer sarsıntısı yedi saniye sürmüş ise de şiddetli silinti yapmadığından bazı evler, dükkânlar, minareler yıkılmış ve bir kişi ölmüş Onbeş kişi de yaralanmıştır. Gölcüğün su seviyesi alçalmış ancak iki yıl sonra eski seviyesine yükselmiştir.

c) 1891 Milâdi, 1307 Hicrî yılında beş saniye süren şiddetli bir sarsıntı vukua gelip bazı binalar yıkılmış ise de insanca telefata olmamıştır. Gölcük'ün su seviyesi yine alçalmış ve ancak bir yıl sonra yükselebilmştir.

d) 1914 Milâdi, 1330 Rumî yılı Eylülünde 15 saniye süren çok şiddetli bir deprem vukua gelmiş. Bu sarsıntıda bütün toprak damlı evler, binalar, tamamen yıkılmış, bir çok insan yıkıntı altında kalıp ölmüştü. Cenazelerinin toprak altından çıkarılması dahi günlerce devam etmiştir.

Sarsıntının vuku'unda Mimar Sinan Camisinin karşıdaki binalardan birinde zuhur eden yangın saatlerce söndürülemedi.

Gölcük suyunun seviyesi Tünel Kapılarından çok aşağıya kadar düşmüş birkaç yıllar şehir sulama suyundan mahrum kalmıştı.

Birinci Cihan Savaşının ve sonra mütarekenin ve bu sırada Anadolu'da başlayan İstiklâl Savaşının sekiz yıl kadar sürmesi dolayısıyla bu zelzele harabeleri yüzüstü kalmıştı. Cumhuriyetin ilânından bir yıl sonra başlayan imâr faaliyeti ile bu harabeler imar edildi. Ve bu meyanda deri ve kösele fabrikası, Sümerbank İplik Fabrikası, Firka Kumandalık Binası, Ordu Evi Binası, Jandarma Daireleri, Hükümet Konağı, Vali Konağı, Halkevi Binası, Orta Okul Binası, Emniyet Karakolu, Gülyağı Fabrikası, şehrin içine getirilen demir yolu ve istasyonu binası, yeni açılan İstasyon Caddesi. Şehir Parkı. Spor Caddesi, Spor Binası yapıldı.

4 - MADENLER ve MADEN SULARI :

Isparta ili maden cihetinden zengin isede henüz genel bir araştırma yapılmayıp yalnız mevzii olarak mahdut yerlerde tetkik ve araştırmalar yapılmaktadır.

Şimdiye kadar yapılan tetkik ve araştırmalarda bulunmuş olanlar şunlardır :

a) Isparta'nın Doğu ve Kuzey yakalarında Maden Kömürü ile Linyit Kömürüne raslanmış ise de, henüz kömürleşme keyfiyeti tekemmül etmediği gibi servetinin derecesinde tesbit edilememiştir.

Bunun gibi Gönen Köyü ile Yovaçca Yaylasında tabakaları yeryüzüne kadar çıkmış olan maden kömürünün tam tekemmül etmediği görülmüştür.

Gevren Köyünün Dereboğazı cihetinde de bir kömür madeninin mevcut olduğu anlaşılmıştır.

b) Yalvacın Afyon sınırı dağ kısımlarında Linyit Kömürü mevcuttur. Birinci Cihan Savaşında çıkarılan bu ocağın kömürleri Gemi, Tren ve Fabrikalarda yakılmış isede bu olağan üstü bir ihtiyaçtan ileri gelmişti. Çünkü; buradan çıkarılan Linyit Kömürünün terkinde Kükürt Maddesinin çok fazla olması kömürleri yakan kazan ızgaralarını

naribeyza haline getirip ızgaralar birbirlerine kaynayıp erimekte olduğundan bunun kullanılması zararlı görülmüştür. Fakat civar köylüleri odun yerine kullanmaktadırlar. Bundan başka Gelendosun Kötürnek Köyünde de Linyit Kömürü vardır.

c) KÜKÜRT MADENİ :

Isparta'nın Güney ve Batı cihetlerinde ve Keçiborlunun Kuzey yakasını kaplayan ve hemen hemen kasabanın kıyısından başlayan gayet zengin Kükürt Madenleriyle Alçı ve Karaboya madenleri mevcuttur. Söylendiğine göre : bu Kükürt geçmiş zamanlarda yerli bir takım ustalar tarafından çıkarılıp (Küherçile) ile karıştırılarak barut imalinde kullanılmıştır.

Birinci Cihan Savaşında da harp ihtiyaçlarının gösterdiği zaruret üzerine işletilmiş ve önemli faydalar elde edilmiştir.

Cumhuriyet devrinde madencilğe önem verildiğinden Keçiborlu Kükürtlerini İş ve Sümerbanklar Şirket halinde üzerlerine alıp 12 Mart 1934 de kurdukları (Keçiborlu Kükürt Fabrikası) 5 Nisan 1935 de işletilmeğe başlandı.

Keçiborlu Kükürtleri, zenginliği ve safiyeti bakımından çok değerli ve önemlidir. Kükürtler değirmen dere ile kükürt dereden çıkarılmaktadır.

Bu damarlar volkan indifaatı tesiriyle harice sızmış olan kükürt buharının soğumsayıyla husul bulmuştur. Bu Kükürt ocakları da Kalker cinsinden olan taşlarla imtizaç etmiş bir şekilde çıkıyor. Bu kükürtler memleketimizin ihtiyacını temin ve tatmin etmektedir.

ç) Alçı ve Karaboya : Bu iki maden yurdumuzun hemen her tarafında vardır.

Bir zamanlar Cami, Medrese, Han, Hamam gibi büyük binalarda kullanılmak üzere lüzum görüldükçe ihtiyaç nisbetinde çıkarılmış ve hattâ bir zamanlar evlerde dahi kullanılmıya başlanılmış ise de elli altmış yıldır rağbetten düşmüştür.

d) Talk Madeni : Geyren Köyünün bir dağında Talk Madeni bulunmuştur. Bu madenden çıkarılan boyalar birçok bez, kumaş, deri, lâstik ve kâğıt fabrikalarında kullanılmakta olup rağbet gören bu boyalar üzerinde hararetle çalışılmağa başlanmıştır.

e) Demir Madeni : Karaağacın Karadere ve Sazlı Pınar mevkilerinde çok zengin demir madeni mevcut olu 1950 de 350 ton çıkarılmış sevk edilmiştir.

f) Krom Madeni : Karaağacın Karadere ve Sazlı Pınar mevkileriyle Kızıl Dağda oldukça zengin Krom Madeni bulunmuştur. Bununla beraber Kötürnek Köyünde de aynı maden bulunmuştur.

Eğridirin Bağlı ve Yaklan Köylerinde 1950 ve 51 yıllarında bulunmuş olan Krom Madeni Ocaklarından 400 ton kadar çıkarılmış ve sevk edilmiştir.

j) Manganez Madeni : Karaağacın Karadere ve Sazlı Pınar mevkilerinde çok zengin ve demirle karışık Manganez Madeni bulunmuştur.

Son yıllarda yapılan etüdlerde Geyren Köyünde Pirit ve Arsenik ve Gölbaşı ile Kaşı Karalar Köylerinde demir madeni bulunmuştu.

5 - MADEN SULARI :

Isparta ve çevresinde dikkate değer maden suyu yoktur. Bu hususta henüz bir arama yapılmış değildir. Bugün bilinen üç maden suyu vardır :

a) Keçiborlunun Çay Boyunda Hamızı bir sudur. Henüz tahlili yapılmamıştır.

b) Eğridirin TOTA ormanlarında düzlükten çıkmakta olan bir sudur. Bu su tabiatı yumuşak tuttuğundan, halk buraya rağbet göstermektedir. Bunun da henüz kimyevî mahiyeti belli değildir.

c) Bu TOTA suyunun yakınlarında bir su daha vardır ki; bunun Tota suyu ile ilgisi yoktur. Bu su bir nevi yağla karışık bulunduğundan halk arasında şifalı su niyetine içilmektedir. Bu suyun üzerinde kalınca bir tabaka teşkil eden yağ civar köylüler tarafından toplanıp idare kandillerinde Zeytin Yağı gibi yakılmaktadır.

B) İKLİM :

Arazinin yüksekliğine rağmen ilimizin iklimi mutedil olup güzel havasıyla, abuhayat gibi sularıyla, bahçeleriyle, zengin topraklarıyla Anadolunun İsviçresi olan bu cennet parçası yurdun Yayla Kısmı : Biraz soğuk. Ova kısmı mutedildir. Yalınız. Sütçülerle Karaağaç ilçelerinin kışı yaza nisbetle uzun ve soğuğu fazladır.

Kışın bütün Anadoluyu kaplayan yüksek tazyikli soğuk hava tabakası buralara kadar uzanınca mahsuller zarar gördüğü gibi, İlk Baharda Gün doğu Rüzgârlarının devamı yine aynı suretle zarar yapar.

1 - Şehirde esen rüzgârlar :

İlkbaharda : Gündoğu eser. Uzun müddet devam ettiği yıllarda yazlık ekim, Mayıs'a kadar ekilemez.

Yazın, gündoğu eserse de hafif geçer, çok sürmez. Fakat Samyeli estiği yıllarda ekimleri buruşturur, harap eder.

Sonbaharda, Batıdan Lodos eser, bazan uzun sürer. Böyle uzun sürdüğü yıllarda sonbahar mevsimi kış başlangıcı haline gelir.

Kışın, Poyraz eser, kuru soğuk olur. Bazı yıllar hafif geçer.

Isparta şehri içinde bir yılda 260 gün rüzgârsız, mütebaki 106 gün rüzgârlı geçer. Bir yıl içinde havanın açık olduğu günler 260 mütebaki günler sisli ve bulutlu geçer.

2 - Kar:

Isparta ilinin yüksek olması itibariyle, komşu illere nisbetle kar ve kışı biraz fazlacadır.

İl çevresi içinde en çok yayla olan Karaağaç'a yağın kar, diğer ilçelerden çok fazladır.

Isparta, Eğridir, Yalvaç, Uluborlu, Senirkent, Sütçüler ilçelerine bazan Ekim ayında ve bazan Aralık ayı başlarında kar düşmeğe başlar. Bazı yıllar Nisan ayına kadar yağmakta devam eder. Mütemediyen yağın karlar, güneş görmeyen yerlerde Mayıs sonlarına kadar erimez. Yağın karın yüksekliği beş ilâ yirmibeş santimi bulur.

3 - Yağmur :

(Meteroloji yıllık istatistiğinden) Bir yıl zarfında şehire düşen yağmur miktarı:

Aylar	Miktarı Milimetre	Yağdığı Günler Sayısı
Ocak	39	13
Şubat	19	10
Mart	16	7
Nisan	27	9
Mayıs	27	8
Haziran	8	4
Temmuz	7	1
Ağustos	5	5
Eylül	28	7
Ekim	43	3
Kasım	19	13

Aralık	99	16
Yekün	337	96

Özeti :

İlk Baharda	Son Baharda	Yazın	Kışın
Milimetre	Milimetre	Milimetre	Milimetre
80	80	20	127 = 337

Toplamı bir yıl zarfında 338 milimetreyi bulmaktadır. Yılın en fazla yağmurlu ayları, Kasım, Aralık, Ocak ve Şubat'tır. En fazla yübuset ise Haziran, Temmuz, Ağustos'tur.

4 — Rürübet :

Isparta kasabasının Toros Dağı eteklerine yakın olması ve memleketin Batıdan Doğuya akan muhtelif ve müteaddid sularının çıktığı ve akıp geçtiği mahallerin ıslak bulunması hasebiyle şehirde daimi bir rutubet vardır.

Toros Dağının yüksek ve karla örtülü olması ve akan suların tebahhuratı ve şehir mevkiinin yayla olması bununla beraber Ağlasun Çayından gelen Değirmen Suları, Gölcükün Andık Deresinden ve Sucu Deresinden gelen suları; Ayazmana ve Minasın taraflarından geçen sular şehrin dört mevsimini hakkıyla yapmasına engel olduğu gibi şehri de dalma rutubet içinde bulundurmaktadır.

4 - KIRAĞI :

Isparta ilinin her tarafına Ekim ayının başlannda kırağı düşmeye başlar. Son baharda düşen bu kırağı Son Bahar mahsulünü idrake müsait değildir.

İlk baharda ise bazı yıllar kırağının Nisan ayı sonlarına kadar devam ettiği görülür ki, böyle olduğu yıllar soğuktan müteessir olacak sebze ve emsali şeyler dikilemez.

Donlar, kışın 35-40 gün; ilkbaharda 10-15 gün; sonbaharda 40 gün kadar devam eder.

Donların başlangıcı Aralık ayı iptidaları ve sonu ise Mart ayıdır.

Donların toprağa nüfuz ve tesiri 12 ilâ 20 santimetre kadardır.

DOLU :

Şehrin içine ilk baharda ve yaz içinde bazı yıllar çok devam etmiyen iri taneli dolu yağar.

5 - SELLER:

Isparta çayı, birçok yıllar şiddetli ve sürekli yağın yağmurlar ile mecrasını doldurup taşarak şehrin birçok mahallelerini sular altında bırakır. Bu sel felâketi ötedenberi memleketin büyük derdidir.

Ispartaya sel Beldibinden. Gökçaydan, Sidreden ve küllük tepesinden, eski ve yeni Gölcük tünellerinin yanından gelir.

Beldibinden gelen sel; sel sularının en büyüğü ve en tehlikelidir. Zira; Beldibinden çay köprülerine kadar olan mesafe tekriben 20 kilometre olup sel sularının bu uzun mesafeden geçerken dere ve çayın sağ ve sol yamaçlarından toplanan sularla birleşerek geçtiği yollara sığamayıp çay boyundaki mania sedlerini aşır taşar. Ve taşıdığı yerleri sular basar. Ezcümle Diyedin, Hacılar ve Ali köylerini mütemadiyen basmakta ve buraları topraklar altına gömmektedir.

BU BELDİBİ SELİ; bazan Gökçay seliyle birleşir. Böyle olduğu zamanlarda geçtiği yollara sığamıyarak sedlerin üzerinden aşır şehrin iki yakasındaki mahalleleri basar. Bir hayli zararlar ve insanca da telefler yapar. 1863 de, 1877 de ve 1900 de bu şekilde

vukubulan sel baskınından beş kişi boğulmuş ve birçok evler yıkılmış harap olmuştur. **GÖKÇAY SELİ;** Karatepe ile Hisar Dağı arasındaki dereden gelir. Buradan gelen sel sularının geçtiği yerler dik olup ve şehire pek yakın olduğundan süratle dereye iner ve pek çabuk Gökçaya gelir. Beldibi Gökçaya 20 kilometre mesafede bulunduğundan Beldibi seli Gökçaya geç gelir. Çok zaman bu iki yerin seli birleşmezler. Fakat yağmur çok yağışta devam ettiği zamanlarda birleşirler Ozaman birleşen bu iki su çaya sığamaz ve sedleri aşar, şehiri basar.

Beldibi seli ile Gökçay seli: Keçeci mahallesi önündeki çay boğazı meyhanesi önünde birleşir ve aynı istikamette akarlar.

SIDRE SELİ; Sidre ile Küllük Tepesi ve buna paralel olan dağlardan inen yağmur sularının birleşmesiyle husule gelen sel, Halife Sultan Deresinden ve Ayazmana mevki üzerinde geçip Minasın çayına iner. Minasın çayından. Arık altından dere boğazına akar.

Şiddetli ve sürekli yağmur yağdığı zamanlarda. Busel suları Halife Sultan ile Ayazmananın bir kısmını, Minasın ve Arık altı bahçelerini basar. Sebzeleri ve hattâ ağaçları çamurlara gömer. Bir hayli zararlar yapar. Şimdiye kadar Sidre seli hakkında bir tedbir düşünülmemiştir.

GÖLCÜK SELİ; Gölcüğün eski ve yeni tünellerinin yanından başlayarak Dere Mahallesi yakınından geçip (Yeni pınar önü) nün doğusundan, Bilâl Kahvesinin kuzeyinden Burdur şosesine iner. Ve buradan Isparta - Çunür şosesinin üstünden atlayıp (Cehennem deresi) ne gelir. Bundan sonra Eğridir yolu üstündeki köprünün altından geçer —Sular azgın ise — Ali Köyü, Hacılar Köylerine doğru gider. Sular azgın olmadığı zamanlarda kumluk olan bu yerlerde yayılıp kaybolur gider.

Gölcük seli : Geçtiği yerlerdeki kum bağları, bahçeleri ve tarlaları basar. Sürükleyip getirdiği kumlar, köfeki parçalan geçtiği yerleri tıkar doldurur, mani'aları yarar, yıkar bütün ekin ve ağaçları kumlar içine gömer. Bu çayın belli başlı bir mecrası yoktur. Akıntıyı nerede bulursa oraya hücum eder. Bunun için Gelin Deresiyle Bülbül Kahvesi arasındaki bağlar Gölcük Deresinin sel sularıyla sürüklediği kum ve çakılın tahribatından kurtarmak için dere mecrasında bazı tadilat yapmakla önüne geçilebilir.

ÇAYIN ISLAHI:

Rahmetli Yüksek Mühendis Kâzım Aydar'ın verdiği malûmata göre çayın ıslâhı ile sel felâketinin önlenmesi için 1945 de fen heyeti tarafından verilen (ıslâh raporu) nun özeti :

«Beldibi ve Gökçay derelerinden gelen sel, Isparta şehri için daimi büyük bir tehlikedir. Çayın ıslâhiyle tehlikenin bertaraf edilmesi için Beldibi ve Gökçay sellerinin toplanıp aktığı yerlerin ağaçlandırılması ve çay mecrasının Keçeci Mahallesi önünden ta Dere Boğazına kadar uzanan kısmının ıslâhı elzemdir.

Bu mecranın fenni bir şekilde etüd edilmesi ve dere ka'ında teressübat bırakmıyacak şekilde bir makta verilmesi ve ona göre her iki tarafın Dere Boğazına kadar sedlendirilmesi en muvafık olarak düşünülmektedir. Bu ıslâhat yapılmadığı takdirde Isparta'nın mühim bir kısmının seller altında kalıp harap olması mukadderdir».

Islâh plânının bu fenni raporundan anlaşıldığına göre : Sel sularının akıp indiği çıplak yamaçların, bayırların üzerine yağın yağmurların —kaygın bir düzlükten akar gibi— süratle dereye inip birdenbire çoğalarak teşkil ettiği kuvvetle derelerden, bayırlardan indirdiği kum ve çakılları sürükleyerek geçtiği meyilli yollardan götürüp çay mecrasını doldurmaktadır ki; bu sebeple çayın iki tarafındaki sedleri toprağa gömerek alçaltıp

mecranın genişliğini daraltmaktadır.

İşte bundan dolayı sel suları geçtiği yollara sığamadığından çay mecrasının iki tarafına taşıp şehri istilâ etmektedir. Bu mühim tehlikenin önlenmesi için en önce : Çıplak dağ, bayır ve yamaçların ağaçlandırılması ve çayı dolduran kum ve çakılların temizlenmesi ve bundan sonra çay mecrasının iki yakasına esaslı kalın ve yüksek duvarlar inşasıyla mümkün olacağı anlaşılmaktadır.

Bununla beraber biz bu satırları yazarken Kara Kaya denilen karşılıklı iki büyük kayanın arasına baraj inşa edilmekte ve çayın geniş olan bazı yerleri daraltılmakta ve duvarları yükseltilmektedir. Güzel fakat bu tedbir yetmez. Çünkü :

Çayın taşmasına sebep olan başlıca amil, selin Beldibinden sürükleyerek getirdiği kum ve çakıllardır. Herşeyden önce Beldibi - Andık Deresinin bayır ve yamaçlarındaki (GEVEN OTLARININ) o civarlar halkı tarafından sökülmesini kesin olarak yasak etmek ve bu çıplak bayırları süratle ağaçlandırıp kum ve çakılların dereye inmesine mâni olmaktır. Bu esaslı tedbirlerin ifasından sonra baraj ve saireden istifade edilebilsin.

f - KURAKLIK :

Şehrin etrafındaki bütün dağlar kuru ve çıplak olduğu için ilk baharda yağmurlar pek az düşer.

Yağmursuz geçen ilk baharın yazından mahsuller fayda göremez. Kuraklık olur, kıtlık olur. Böyle okluğu yıllar; halk büyük sıkıntıya düşer.

Ümid ve temenni ederiz ki ; Yeraltı suları ve gökyüzü yağdırma su tesisleri yapılırsa memleket bu kuraklıktan kurtulur.

C) AKAR SULAR ve YERALTI SULARI :

Seyirde akar su olarak üç su vardır. Beldibi suyu.Gölcük suyu.Minasin suyu.

1 - BELDİBİ SUYU :

Bu su Beldibinden çıkar. Su Değirmenlerini işlettikten sonra Gölcüğün Kumbağlar tarafına akan ana deresinden alınan ve çimento borular içinde Yenice Mahallenin İğdeli Sokak semtine getirilen bu su, buradaki değirmenleri de çalıştırdıktan sonra şehire akan Beldibi sularıyla birleşir.

Beldibi suyu : Yaz, kış kesilmeksizin akar. Sıcak günlerde eksilir. Kışın kar. yağmur sularının tesiriyle artar.

2 - GÖLCÜK SUYU :

Isparta şehrinden 250 metre yüksekte ve kasabaya bir saat mesafede Hisar Dağının tepesindeki Kale harabesinin Kuzey'e bakan tepeliklerinde bulunan (Gölcük), sönmüş bir volkanın menfezinden çıkan sulardır ki : Bu sular Tünellerden akar. Yaz. kış berrak bir haldedir. Çünkü : Gölcüğün etrafını çeviren dağlar, kum ve kalker tabakalarından teşekkül ettiği için Filtre olmuş bir haldedir.

Gölcüğün, biri Lağus tarafında (Milos Tüneli) diğeri şehir tarafında (Isparta Tüneli) adıyla anılan ve inşa tarihi belli olmıyan kargir iki tüneli olup Milos Tünelinden Lagusa akan sular : (Lağus, Kayı. Deregümü, Çünür) köylerinin Bağ. Bahçe, Güllük, Bostan ve Tarlalarını sular. Isparta tüneline akan sularda Isparta'nın Bağ, Bahçe, Tarla, Güllük ve Bostanlarını sular.

Isparta ile bir kaç köyü sulayan en büyük su : Gölcük suyu olup bu su, bazı zamanlar ve bilhassa yer sarsıntısı olduğu zamanlar göldeki su seviyesi aşağıya düştüğünden tünelin ağzı su seviyesinden yukarıda kalıp şehire akmaz olur. Böyle olduğu yıllar susuzluktan mahsul yetiştirilemiyor.

Tabiatın bu acı cilvelerinden doğan mahrumiyet karşısında halkın eli böğründe kalıyor yoksulluğa düşüyordu.

Aziz yurdun kıymetli oğlu Yüksek Mühendis Kâzım Aydar, eski tüneli terkederek yeni bir tünel inşasına muvaffak oldu.

Eski tünelin gölden su alınan ağzı yüksekte olmasından dolayı gölün su seviyesi düştüğü zamanlarda kâfi derecede su alınamadığından yeni tünel su seviyesinden dört metre aşağıya konmuş olup, gölde su seviyesi ne kadar düşerse düşsun tünel ağzından daima su alınacak surette yapılmıştır.

Şehri büyük bir dertten kurtaran sayın Kâzım Aydara rahmetler dilerim.

Bu tünel hakkındaki fennî, ilmî malûmatı Kğzım Aydar'ın kendi yazısından okuyalım :

GÖLCÜĞÜN YENİ TÜNELİ :

ÜN : Sayı 172, Tarih 1949

«Isparta bağ. bahçe ve tarlaları eskidenberi Beldibi Deresi menbalarından gelen ve Çay Arığı denilen sularla, Gölcüğün eski tüneline alınan sudan istifade edilerek sulanmaktadır. Esasen Beldibi Deresi suları da Gölcüğün sızıntılarıyla husule gelen menbalardan başka bir şey değildir.

Isparta'yı doyuran ve yaşatan gölcüktür denilse mübalağa edilmiş olmaz.

İnşa tarihi bilinmeyen eski tünel son zamanlarda kısmen harap olmuş ve gölden su alınan ağzı da yüksekte olmasından gölün su seviyesi düştüğü yıllarda yeter derecede su alınamamaktadır.

Isparta'nın Zirai kalkınmasının sağlanması için su ihtiyacının karşılanması icabetmekte idi.

Isparta ovasından 250 metre kadar yüksekte 23 milyon metre mukab suyu ihtiva eden (Gölcük) tabiî bir baraj halinde Fen'nin kudretli elini beklemekte idi.

Cumhuriyet idaresi Isparta'ya kudretli elini uzatmış yeni : Beton bir tünel inşa ederek su ihtiyacını kökünden halletmiştir.

Tünel ağzı su seviyesinden pek çok aşağıya konduğu için şimdiki halde tünel ağzından su almağa ihtiyaç olmadığından (Ucu dört buçuk metre suya dalan bir sifon vasıtasıyla) su alınmakta ve bu alınan su ihtiyaca yetmektedir. Bu sifondan bir sulama mevsiminde en az dört milyon beşyüzbin metre mükap su alınabilecektir.

Bu sifondan alınan su ile 1949 yılından itibaren şehrin her tarafı sulanmaktadır. Bu yılın yaz mevsiminde gölcüğün su seviyesi : Göl üzerine konan işaret tahtası 270 santimetreye düşmüştür ki : En az iki milyon yediyüz bin metre mükap su sarfedilmiş demektir. Halbuki; gölün geliri göz önünde tutulursa, bu sarfiyatın iki milyon yediyüzbin metre mükabin üstünde olduğu anlaşılır. En zaif bir ihtimale göre : Göl su seviyesinin sifonla su alınmıyacak bir seviyeye düşmesi halinde sifonu kaldırıp ilk projede olduğu gibi doğrudan doğruya tüneline ağız kapısı açılıp su alınmak suretiyle sulamaya devam edilecektir.

Gölden Haziran 1949 da Saniyede : (145 litre) su alınmaya başlamış, bu sarfiyata mukabil gölün geliri saniyede : (56 litre) olduğu görülmüştür.

Sulama suyu alınmakta devam edildiği takdirde gölün geliri Temmuz 1949 da Saniyede : vasati olarak (92 litreye) ve Ağustos 1949 da saniyede : ortalama olarak (116 litreye) Eylül 1949 da yine ortalama olarak (133 litreye) kadar yükselmiştir.

Bu cihet gösteriyor ki : Göl su seviyesi düştükçe gölün geliri artmakta devam etmektedir.

Eylül 1949 ayı içinde (392 litre) su alınarak Eylül sonunda gölün seviyesi (270

santimetreye) düştüğü halde gelir (134 litreye) yükselmiştir ki : Bu husus (Gölün daimi bir geliri olduğunu meydana çıkarmıştır).

Sulama mevsimi bitip sifon kapatıldıktan sonra sarfiyatın ne kadar yükseleceği hesap edilememiştir.

Sifon kapatılıp su sarfiyatı durdurulduktan sonra göl su seviyesi tekrar yükselmeye başlamış, Ekim ve Kasım ayları içinde (70 santimetreye kadar) yükselmiştir.

3 - MİNASIN SUYU :

Geyren köyünün (Sıyrıncak Yaylası) ndan çıkan bu su Minasın taraflarına doğru akar. Minasındaki su değirmenlerini işletir ve minasının bahçelerini sular. Kışın Isparta çayıyla birleşerek Dere Boğazından geçip Antalya körfezine dökülür.

c - ÇAYLAR:

Şehrin içinde bir çay vardır. Deremahallesi üstündeki (Zambaklı) mesiresi yanından başlar Dereboğazına gelir ve buradan Antalya Körfezine akar.

Çayın Zambaklıdan Minasın taraflarına kadar iki tarafı yüksek duvarlarla örülüp muhafaza altına alınmış ve bazı yerleri geniş, bazı yerleri de dardır. Son zamanlarda geniş olan yerleri daraltılmaktadır.

Şehrin ortasından geçip, şehiri ikiye ayıran bu çayın üzerinde sekiz tane köprü vardır. Bu köprüler çayın iki tarafındaki mahallelerin birbirine bağlantısını temin etmektedir.

Köprüler sırasıyla şöyledir :

1 - DEREKÖPRÜSÜ :

Dere mahallesinin güney ve kuzey kısımlarını birbirine birleştiren taş köprüdür. Bu köprüden geçilerek Cihanbey değirmenine ve (Mehmet Sezgin'in un fabrikası) na gidilir.

2 - DÜLDÜL AYAĞI KÖPRÜSÜ:

Deremahallesinden gelen yolu Yenice Mahalleye birleştiren taş köprüdür. Bu köprüden Hüseyinbaş değirmenine ve oradan da Sezgin un fabrikasına ve biraz daha yukarıda bulunan Cihanbey değirmenine giden yoldur. Bu yoldan hayvan geçerse de araba ve otomobil gibi nakil vasıtaları geçemez. Bu gibi vasıtalar ancak Gökçay ve Kanlıkoz bağlarının eteğinden giden hususi yoldan geçip gelebilirler.

3 - KARHANE KÖPRÜSÜ:

Keçeci Mahallesinin müntehasındaki ve berber Hasanların mağazalarının karşısındaki ara yoldan gerek Gökçayın orta yoluna ve gerek sarıdere bağlarına ve tuğla kiremit kârhanelerine geçid veren bir taş köprüdür.

4 - CODAN KÖPRÜSÜ:

Çay boyunun sağ sahilinden giden yolun müntehasına kurulmuş gerek Emre Mahallesine ve gerek Gökçaya ve kiremit hanelere geçit veren beton köprüdür. Bu köprüünün dabanından tazyikli içme suları çayın sağ sahiline geçer.

5 - KARAKOL KÖPRÜSÜ: (Yeremiye) bahçesi denilen ve şimdiki adıyla büyük bahçe olan yerden gelen fabrika caddesinin nihayetini çayın karşı tarafına birleştiren beton köprüdür.

6 — İĞNECİ KÖPRÜSÜ :

Gerek İğneci Mahallesinden ve gerek Kurtuluş Mahallesinden gelen yolların Sülübey Mahallesiyle Hisar Efendi Mahallesine kestirme yol ile birleştiren beton köprüdür.

7 - TABAKHANE KÖPRÜSÜ :

Yeni hamamın önünden Çelebiler ve Tabakhaneler mahallelerini amuden kat ederek

gelen yolun Hisar Efendi ve Gülcü mahallerine birleştiren 1 beton köprüdür.

8 - DEMİR KÖPRÜ :

Bu köprü 1912 de Isparta - Antalya şosesinin başlangıcı ve ilk geçidi olmak üzere taştan yapılmış altı ayaklı ve üstü demir köprüdür.

Bu köprü, Isparta çayından gelecek sel sularının gerek Minasın tarafına ve gerek Karaağaç Mahallesi tarafına geçmemesini temin için yapılmıştır. Bunun çıkış ve eniş noktalarının arası otuz metredir. Bu köprüden Ayazmana, Minasın, Arık Altı, Eplahlar ve Sav bağlarına gidildiği gibi; Gevren, Kışla, Dan yeri ve Sav köylerine ve Burdurun Yümrutaş, Yazır ve Dere köyleriyle Eğridirin Güneyce ve Gökdere köylerine gidilir.

c - DERELER:

İçinden daimi su geçen iki dere ile yalnız yazın içinde su bulunan bir 1 dere vardır. Bunlar Andık deresi ve Dere boğazı ile Gölcük deresidir.

1 - ANDIK DERESİ :

Ağlasın civarına yakın olan (Andık deresi - Beldibi deresi) daimi akar. Akar sular kısmında uzun bilgi verdiğimiz bu dere; yazın az, kışın çok akar. Çay boyunca akıp giden bu sular dere boğazı yoluyla Antalya Körfezine dökülür.

2 - DERE BOĞAZI :

Isparta çayının dar boğazı olan bu Derboğazı Toros dağı yakınındadır. Çaya inen bütün sular bu boğazdan geçip Antalya Körfezine akar.

3 - GÖLCÜK DERESİ :

Gölcüğün bu deresi yazın akar, kışın akmaz. Yazın aktığında Kıldır deresi, Çakallar deresi, Yeni Pınar önünü kumbağları, yoncalıkları, tarlaları ve bostanları, güllükleri sular.

Bazı yerlerde dere adıyla anılan yarlar varsa da buralardan su akmaz. Bunlar kuru dere adıyla anılır.

d - IRMAKLAR :

Şehir ve civarında ırmak yoktur.

e - YERALTI SULARI :

Isparta ve civarında henüz bulunmuş yeraltı suları yoktur. Bu hususta vakit vakit etütler yapılmaktadır.

(15 inci yıl) kitabından :

A - BİTĞİ ÖRTÜSÜ

1 - ORMAN DURUMU:

«İlimiz ormanları Akdenize muvazi olarak seyreden ve 60 Km. genişliğinde olan ormanların son kuzey kısımlarını teşkil etmektedir. Torosların Akdenize bakan yamaçlarını kaplayan bu orman kuşağı denizden gelen rutubetli rüzgârların girebildiği yerlere kadar sokulmuştur. (Söğüt dağı ormanları) gibi bu rüzgârların geçmesine mani teşkil eden dağların kuzey yamaçlarında da orman olduğu belli ise de : Hayatlarını zoru zoruna idameye çalışan bu ormanlarda yolsuz kat'iyyat neticesi eski durumunda değildir.

Mıntakamız ormanlarının bulunduğu iklim yazın sıcak ve kurak. Kışın ise yağışlıdır. Toprağı örten otlar seyrek. Aynı zamanda yazları yağışsız ve kurak olduğundan ümüs teşekkül etmemiştir. Yine taşların tecezzi ederek topraklaşması için lâzım faktörlerden fazla don; yazın ise sıcaklarla beraber rutubet bulunmadığından topraklaşma pek azdır. Bunun için ilimiz orman toprağı nisbeten fakirdir. Bundan dolayı da üretilmesi güçleşmektedir. Sonra 2400 metreden yukarıda yağmur olduğu

halde de istenilen hararet olmadığından orman tabiaten yetişmemektedir. (Davrazın güney yamaçları gibi).

Tabii arızalardan kar fırtına ormanlarımızda pek az zarar yapmaktadır. Haşarata gelince : Yol kıyılarıyla köy ve kasaba bitişiğindeki fazla tahribat görerek muvazenesini bozmuş çok seyrekleşmiş ormanlarda çam kese böceği (Taumetopia piticam pa) ile bir yıllık sürgünlere arız olarak kurumalarına sebep olan (Evetria Bouiliana) denen haşereler görülmüştür. Bunlar bilhassa Söğüt dağı ormanlarının doğu yamaçlarında Kozluca ve üyas köyleri gerisinde ve Eğridir ormanlarından Pazar köy ormanlarının giriş kısmında artmaktadır. Buralar (muhafaza ormanı) ilân edilerek mücadeleye geçilmek üzere. Bu şekildeki tahribat gören yerlerde pınar çalısı (Qereuseoccifera) (fillaria media) styraks, berberis vulgaris gibi maki denen çalılıklar kaplayarak esas ormanı ileriye doğru götürmektedir.

Alt kısımlarda bulunan çamlar seyrek olduklarından fazla ziya muvacehesinde çok dallanmışlardır. Bunlara refakat eden meşeler de aynı vaziyettedirler. Biraz daha yukarı çıkıldıkça kara çamlara rastlanır ki : İlimiz ormanlarının saf meşcere teşkil eden bir ağacıdır. Teknik evsafı yüksektir.

Bilhassa Eğridirin Direşkene ormanlarında onbeş metre boyunda kerestelik saf ve oldukça kesif (0.8) karaçam (pinus nigra) ormanları vardır.

Söğüt dağı ve uzundere ormanları bu evsafa yaklaşmaktadır. Daha yükseklerde köknar ile katran çamına rastlanır. Bu İki kıymetli ağaç cinsi Direskene ve yukarı Gökdere ormanlarının en yükseği olup yolsuzluktan işletilememiştir. Bundan başka ardıç çamında aynı yüksekliklerde. Bunlar kısım kısım saf meşcereler teşkil etmektedir. Yapraklı ağaçlardan meşcereler teşkil etmekte iseler de bunların sınai kıymeti azdır. Bunlar ancak odun ihtiyacı için baltalık olarak işletmeğe elverişlidir.

İlimiz ormanlarının yüzde yetmişinin yukarıda söylenen ibrelilerden çam, katran, köknar teşkil eder. Bu ormanların nakliyata elverişli olan yerlerinde fazla tahribat yapılmaktadır.

Şimdiye kadar işlemiyen kısımlarına yol yapıldığı takdirde bunun bir kaç misli artacağı tabiidir.

İlimizin yakacak ve kereste ihtiyacı bu ormanlardan yeter miktarda olup önemli bir kısmı da başka yerlere sevkedilmektedir.

İlimizin içinde birer katraklı iki kereste fabrikası olup bunlardan başka el desteresiyle tahtacılar çalışmaktadır».

İlimizin içindeki ormanlarda mevcut ağaç çeşitleri :

İlin doğu ve güney doğusunda ardıç çamı, yabancı zeytin, meşe ve kuzey ile kuzey batısında ardıç ve çam ormanı, dişbudak, yabancı armud, gürgen, alıç, yasemin karaağaçtır.

Bu ormanların yüzde kırksekizi muhtelif çam ağacı, yüzde onbeşi meşe, yüzde otuzyedisi muhtelif çam ağaçlarıdır.

2 -İL İÇİNDEKİ ORMAN MINTAKALARI :

İlçe Merkezi	Ormanların bulunduğu yerler	Ormanların cinsi
Karağaç	Yenişar, Afşar, Deveboynu, Seviyye ova, Sindel, Gıramık	Büyük çam ve Katran
Yalvaç	Sücüllü, Çetince, Gemiş, Akcaşar, Hovran, Kasıklaralar, Tartar, Görgüler,	Çok biten ve bereketli verimli palamutluklar

	Manarga, Ağap, Bahtiyar, Köstük, Yarık kaya	
Keçiborlu	Kozluca, Beltarla, Ömraniye, Ovacık, Çığrı, Kavak alanı, Yaka, Yassıviran, Akpınar, Yenikuyucak, Çakallar, Geresin, Söğüt dağı, (sıra dağlar)	4/3 çam, 4/1 ardıç ve meşe, Bu mintaka çok zengindir.
Eğridir	Barla ve Garipköyü arası, Kesme, Badap, Kartoz, Tota, İncedere, Sarı mahmatlar, Çoban İsa ve Zindan ormanları	Çok büyük katran çamları
Südcüler	Bavlu, Çandır, Palankoç, Olukboğazi, Aksak ve Direskene.	Tamamıyla çam

Çandır mintakasındaki mamul keresteler, çandırdan geçip Antalya körfezine dökülen Aksu çayı üstünden Antalya denizine nakledilir. Çandır Ormanları Antalyanın Kızıllı ormanları mintakasına kadar uzamaktadır.

Olukboğazi ve Ağsak ormanlarının çoğu çam olup bunların yüzde yetmiş beşi katran çamıdır. Bu mintakadaki ormanlar onbeş kilometre (kare) yi kaplamaktadır.

3 - DAĞLARDAKİ OTLAR :

a - Şehrin batı yakasında bilhassa Andık deresinde ve Beldibi taraflarında ve şehri çevreleyen dağların bazılarında (geven otu) denilen bir çeşit ot vardır ki : İnsan eli değmeden yetişen bu otun kökünde (kitre) denilen ve insan tırnağına benzeyen bir madde bulunmaktadır ki : Bu madde pamuklukumaşların doku ve ütülerinde kullanıldığından çok miktarda ihraç edilmektedir. Bu otun dalı ve yaprakları taze iken hayvanlara yedirilmekte ve kuruduktan sonra çalı odunu gibi yakılmaktadır.

b — Bundan başka dağlarda yetişen otlar vardır. Bunların bir kısmı ilâç gibi kullanılır. Kekik otu, papatya, deve dikenini, ayvadana, şapula ve kalagan dikenli yıldız çiçeği. Kekik otundan kekik yağı çıkarılır. Papatya ve deve dikenini ile ayvadana ilâç olarak kullanılır. Şapula adaçayının bir eşidir. Çay gibi içilir.

c - ŞEHİRDEKİ OTLAR :

Sarı çiçek, marsımana, siyil otu, südlüyen, bit otu, sedef otu, yüksük otu, tatula - köpek cevizi, efek otu, oğul otu, ısırğan otu, çoban çantası.

Bu otlardan başka birde ilâç olarak kullanılan otlar vardır : Gelincik otu, dadıramba, fesliyen, acıyavşan, pelin, efek çiçeği, sarı ve kırmızı kanturon otu, sater, yılan yastığı, baldıran, sumak otu.

4 - KUŞLAR :

a - ŞEHİRDE UÇAN KUŞLAR :

Bülbül, serçe, takyelikuş, kiraz kuşu, tarla kuşu, yusufçuk, güvercin, asma sarısı, çulluk, sığırcık kuşu, kuyruk sallayan, ağaç kakan, kırlangıç, leylek, baykuş, ishak kuşu, karga, yarasa, bildircin.

b - DAĞLARDA BULUNAN KUŞLAR :

Akbaba, kartal, saksagan, sarı doğan, toy, atmaca, keklik, cula.

5 - DAĞLARDAKİ HAYVANLAR:

a - VAHŞİ HAYVANLAR :

Ayı, kurt, sansar, yabani domuz, tilki, çakal, porsuk vardır. Aslan, kaplan, pars gibi azılı hayvanlar yoktur.

Tavşan pek çoktur. Ispartanın ihraç ettiği av derileri içinde en çoğunu tavşan derisi

teşkil eder. Geyik, karaca ve yabani kedi de vardır.

b - EHLİ HAYVANLAR: Beygir, katır, eşek, manda, deve, inek, koyun, keçi, tiftik, kaz, ördek tavuk, horuz, hindi vardır.

E - Nüfus ve yerleşme durumu : (H. N. O.) dan

1 - NÜFUSUN MENŞE'İ :

«Anadolumuza yerleşen (Türk boyları) nı tarihi kaynaklardan ziyade (Yer Adlarından) çıkarmak mümkündür. Çünkü; bir Türk boyu nereye konmuşsa oraya adını vermiş olduğundan şimdi bu yer adlarına bakarak orada hangi Türk boyunun yerleşmiş olduğunu tesbit edebiliriz.

Yurdumuzda tarihi kaynaklarında verdiği izahata göre, yerleşen en büyük Türk Boyu **Oğuzlardır..** Oğuzların yirmi dört boyunun adlarına Hazar sahillerinden batı Anadoluya ve hattâ Kümeliye kadar bir çok yerde rastlanmaktadır.

Selçuk Oğullarından itibaren Anadoluya yapılan Oğuz muhacereti bazı mıntakalardan biri de Isparta'dır.

2 - BÖLGENİN İLK SAKİNLERİ :

Isparta ve çevresinde en çok (Kınık) ismine rastlamakdayız. Bilindiği gibi Kınık boyu Selçuk Oğullarının mensup olduğu boydur. Bu boy adının, Isparta çevresinde çok olması bu mıntakanın Selçuklar tarafından istilâ edildiği ve asıl Selçuk Oğullarının burada yerleşmiş olduğunu gösterir.

Bundan sonra ikinci mühim Oğuz boyu (Karkın) dır. Bir iki yerde adı geçen Oğuz boyları da (Bayat), (Yaka), (Afşar), (İğdır), (Peçenek) dir. Bir defa olarak adı geçenler ise, (Kayı, Beydili, Çevindir - Çandır, Salur, Yüreğil) dir. Yirmi dört Oğuz boyundan on tanesinden fazlası Isparta çevresinde yer almıştır».

«Bilindiği gibi, Oğuzlar İslâm olduktan sonra (Türkmen) adı altında tarihte rol oynamaya başlamışlardır. Türkmen boylan, eski Oğuz boyları ve teşkilâtını devam ettirmiş ise de, yeni yeni isimlerle boylar da teşekkül etmiştir. Bu arada : (Yomut, Teke) gibi isimler bulunmaktadır ki, bu adları da Isparta çevresinde (Yumutlu, Tekeli) şeklinde görmekteyiz. Gene ı Oğuzlara mensup boylar arasında (Kara Keçili, Kara Koyunlu) boy isimleri de Isparta çevresinde görülmektedir.

Bu incelemeye göre Isparta halkının yüzde yetmişinin Oğuzlardan olduğu sabit olur. Bu havalide doğrudan doğruya Türkmen adında yerlere de rastlıyoruz.

Bu isimlerden sonra (Tatar, Macar, Kumanlar, Suvar, Kaçarlar) gibi tarih bakımından ayn bir önem taşıyan boy adlarına da rast gelmekteyiz. Macar adını Anadolunun diğer yerlerinde de (bilhassa Balıkesir havalisinde) de bulmaktayız. Bu kavimlerin Anadoluda nasıl ve ne şekilde bulunduğu ayrıca incelemeğe değer bir mesele olup her halde Osmanlı istilâsından sonra böyle bir göç etme veya muhtelif ailelerin gelip yerleşmesini tasavvur etmek de mümkündür. Diğer isimlere bakacak olursak ki, burada (Senirkent) sözünü de göz önünde tutmak gerektir. Orta Asyadan Türkmen olmıyan Türklerin de Isparta çevresine gelip yerleştiğini anlayabiliriz.

Kaçarların iran'da önemli bir mevki tuttuğunu biliyoruz. Hattâ iktidar mevkiine geçip hanedan kurdukları malûmdur. (Kızıl kabile) adı Orta Asyada bugün dahi mevcut bir boydur. (Bark) adı ayrı bir önem taşır. Bu gün güney anadolunun bazı mıntakalarında eski hususiyet ve anelerini taşıyarak yaşayan bu incelemeye değer kabileden bir ailenin —herhalde gene buradan— Isparta çevresine gelip yerleşmiş olduğunu kabul edebiliriz.

Buraya kadar yaptığımız incelemeden şu neticeyi çıkarabiliriz ki; (ISPARTANIN

ASIL SEKENESİ OĞUZLARDIR) ve Oğuzların yukarda adlarını saydığımız boylardır. Bundan başka Ispartaya Orta Asyadan, Doğu Anadoludan az miktarda muhaceret olmuştur».

3 — ISPARTA İLİNİN HRİSTİYAN TÜRKLERİ: (Fehmi AKSU) dan

«Pisidyannın tarihçe bilinen ilk sahipleri Türk soylarından (ETİLER) dir. Büyük Eti imparatorluğunun -İsadan 1200 yıl önce- inihalinden sonra buraları istilâ eden büyük kuvvetler, buralardaki Etilerin kültürünü, karakterini değiştirememiş, kuvvetli seciyeye malik olan Türkleri hakkında hazım ve temsil edememişlerdir.

Buraları istilâ eden her kuvvet, buralardan ancak vergi almış, fakat Türklerin (MİLLÎ SECİYE) sinde esaslı bir sarsıntı yapamamıştır.

Bu topraklardaki Türk soyunun köklü ve etnik varlıklarını, Türk harsinin kudret ve şumulünü birçok tarihçiler hayret ve takdirle anarlar. Çevremizde bir taraftan Hristiyanlığın savleti, diğer taraftan Osmanlı imparatorluğunun gafleti arasında ve yine herşeye rağmen milli hüviyetlerini koruyarak yaşamış olan bir (HRİSTİYAN TÜRK) kesafetine ait ve muayyen bir zaviyeden bir takım hakikatlar fisıldayan mahallî belgelerimiz vardır.

Malûmdur ki, yer adları ve has isimler kullanıldıkları yerlerde yaşamış olanların ve onları kullananların MİLLÎ KÜLTÜR ve HÜVİYETLERİNİ tâyin eder. Meselâ (Homat, Yuvacca, Kaşca, Peçenek) gibi en eski ve (Kayı, Bayat, Afşar, Danişment, Yağ basan) gibi muahhar tanılan TÜRK KABİLELERİ ve BOYLARI adlarının el-ân çevremizde YER ADI olarak yaşamaları, bölgemizin Türklükle olan kadim nisbetini belirttiği gibi : (Aka, Askın. ören. Emre, Bali, Demir, Temel, Doğan, Turgut. Satı, Durmuş...) gibi adlarda, bunları taşıyanların harslerini ve milliyetlerini bariz bir surette isbat etmektedir.

Hülâsa; çevremizdeki Hristiyanlar ötedenberi dilleriyle, adetleriyle, kıyafetleriyle Türk olduklarına şüphe bırakmayan kuvvetli delillerdir.

Isparta şehri sicil defterlerindeki kayıtlarla nümayan olan bariz hakikatlerle, bize çevremizdeki (HRİSTİYAN TÜRKLER) in vesikalarını vermektedir. VESİKA : 20 numaralı seri sicil defterinden :

(..... çakmak nam zimmi zimmetinde Abdürrahman efendinin akçası olup vermekte inad etmediği...) Şevval 1013 hicri, 1597 milâdi.

VESİKA : 54 numaralı sicil defterinden :

(Oldurki; Zimmiyyandan Girye nam bintinin ammisi Oğlu Durmuş bin Hacıdan gayri kimesnesi olmayıp mezbureyi Durmuş evinde besleyip cemi lavazımın görmek için işbu huruf ketbolundu). Fi Evaili Şaban 1015 hicri-1599 milâdi.

VESİKA: Şeri sicil defteri 59 sayfa 123- 124.

(Oldurki : Emre Mahallesinden kaplan veledi Harzem ve Murad veledi Ağraslı ve Hacı Hristos veledi Asar ve Girekos Papas veledi Ayvaz ve Temel veledi Durmuş ve sairleri meclisi —şeride hazır olup mahallei mezbureden Sava veledi Yani mahzarında takriri— kelâm edip mahalle-i mezburede vaki KİLİSEYE od düşüp hata ile bazı esvap yanmış, mezbureden zanneyleriz sual olunsun dedikte bades-süal mezbure Sava kasdan ateş

birakup yakmadım haberim yoktur deyu münkir olup) Fi/Muharrem/

1030 hicri-1614 milâdi». Hülâsa olarak Isparta'nın asli ahalisini teşkil eden ETİ, OĞUZ ve SELÇUK Türkleridir.

4 - AŞİRETLER :

İl içinde vaktile yerleşmiş aşiretler var ise de, bunlar hakkında tarihi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Bu hususta Böcü zade tarihinin verdiği malûmata göre : 11 içinde (Kara Koyunlu, Sarı Keçili, Eski Yörük, Fettahlı, Gebiz ve Karatekeli, Aksıgırlı) aşiretleri bulunup bunlardan Sarı Keçili aşiretinin bir kısmı Gönen köyünde, bir kısmı Keçiborlu ve Karaağaç çevrelerindedir.

Tahtacı aşireti Uluborlu, Yalvaç ve Karaağaç mntıklarındadır.

Eskiyörük, Homanlı, Saçıkıralı ve Karakoyunlu aşiretleri Karaağaç çevresinde bulunup diğerleri ilin muhtelif yerlerindedir.

5 - MUHACİRLER :

a - Eski muhacirler: Isparta iline 1887 de (93 savaşından sonra) Kafkasyadan gelen çerkez muhacirleri Yalvaç ilçesinin Örkenez köyüne yerleştirilmiştir.

b - 1913 de Balkan Savaşından sonra Bulgaristan'dan gelen 186 hane Türk muhacirleri de Keçiborlunun Kavak Alan, Ümraniye, Cedit, Hezargırad köyleriyle Başmakçı yaylası köylerine yerleştirilmiştir.

c - Lozan muahedesi mucibince Yunanistan'dan gelen 217 hane muhacirle mülteci olarak gelen 27 hane Türk muhacirleri Isparta merkez ilçesiyle Gönen köyüne ve Keçiborlunun Kılınc ve Karaağacın Şaraphane köylerine yerleştirilmiştir.

ç - 1920 ve 1921 yıllarında Romanya ve Bulgaristan'dan gelen göçmenler Uluborlunun GÜRE köyünde Devlete ait Abdül-cebbar çiftliği ile DEMİR TEMRESİ denilen araziye, 83 ev inşa edilerek üçyüz nüfus yerleştirilmiştir.

d - Son göçmenler : Birinci Cihan Savaşından sonra mübadeleye tabi muhacirlerden ilk kafiye 1923 de KESRİYE ve GİREBİNE halkı tehcir edilen Isparta rumlarından kalan ve askeri kıtanın işgalinde bulunmayan evlere yerleştirilmiş ve 250 ye yakın hane mevcut iken kendilerine terk edilen toprağın verimsizliği dolayısıyla yüz hanesi ayrılmıştır. Halen mevcut 150 hanede Bulgaristan göçmenleri kalmıştır.

6 - NÜFUSUN ARTIŞI :

İstatistik genel müdürlüğü bültenlerine göre, Isparta şehrinin yirmi senelik, nüfus miktar ve artışını gösteren cedvel :

Yıl	Nüfus	Artış	Eksiliş
1935	18433	0	0
1940	18313	0	120
1945	17292	0	1021
1950	18383	1091	0
1955	24491	6108	0

Şehir içinde 1945 den itibaren başlayan 1091 nüfus artımı 1955 de 6108 e yükselmiştir ki, bu artış dikkate değer mahiyettedir.

Nüfusun artışı, sağlık durumunun geçmiş zamanlara nisbetle normalleşmekte olduğunu gösteren güzel bir işarettir.

F - MÜNAKALAT DURUMU

1 - ISPARTANIN ANA YOLLARI :

Şehirden ilçe ve komşu illere giden ana yolların durumu ve aralarındaki mesafe :

Km.

36 Isparta -- Eğridir şosesi

60 Isparta -- Uluborlu şosesi

- 47 Isparta -- Burdur şosesi
169 Isparta — Afyon şosesi
91 Isparta — Ş. Karaağaç şosesi 128 Isparta - - Yalvaç şosesi
132 Isparta — Antalya şosesi
26 Isparta -- Keçiborlu şosesi
62 Isparta — Senirkent şosesi
47 Isparta — Dinar şosesi
92 Isparta - Sütçüler şosesi
80 Isparta — Gelendost şosesi

2 - ISPARTA DEMİR YOLU :

1909 da Dinardan Eğridire uzatılan İzmir hattı, Ispartanın üç saat uzağından Kuleönü istasyonundan Eğridire gitmekte idi.

1936 da Afyon hattından Antalyaya kadar uzatılmak üzere başlayan hat Karakuyuda İzmir hattıyla kavuşarak Dinar - Eğridir hattıyla birleşmesi üzerine. Bozanönü 13 kilometre 200 metre uzunluğunda bir hat çekilerek Ispartanın içine getirilmiştir.

Isparta ili içinden geçmekte olan demir yolunun uzunluğu 53 kilometredir.

Bu hat üstünde Keçiborlu, Baladız, Bozanönü, Isparta, Kuleönü, Eğridir istasyonları vardır.

Muntazam seferler yapılmakta ve bilhassa bu istasyonlardan birbirine otaray dahi işlemektedir.

3 — ŞEHİR İÇİ YOLLARI VE KÖPRÜLERİ:

Şehrin içinde geniş ve uzun anayolları vardır. Bu anayolları şunlardır : çarşığı şehrin merkezi ittihaz ederek :

a) KAYMAK KAPISININ batı yönünden Yayla ve Hızır bey mahallelerine giden anayollar, Yayla mahallesinden acemler mahallesine ve orada yol ikiye ayrılarak biri ada kahvesi tarafındaki sokaklar, diğeri Nalçacıoğlu semtinden hastane yanından subaşına gider.

Hızırbey Mahallesine giden caddenin birinci merhalesinde Mühürücü sokağına ikinci merhalede Sümerbank farikasına, üçüncü merhalede Hallaç Oğlu sokağından çavuş mahallesine, dördüncü merhalede hastaneler arşından yokuş başından Keçiceci mahallesine gider.

b) KAYMAK KAPISININ kuzey doğusundan ve çarşı içi yoluyla Mimar Sinan Camii yanından Gülyağı fabrikası önünden Alaylı Oğlu tarlaları semtindeki sokaklara doğru gider.

c) İPLİK CAMİİ avlusundan bir yol çelebiler mahallesine, bir yol yeni hamam önünden eski tabakhane mahallesine ve buradan da bir yol İskender mahallesine, biryol Kestaneli sokakdan Sümerbank Fabrikasına, bir yol tabakhaneye gelirken; yol yine burada üçe ayrılır sağ taraf çay boyunca Keçeci mahallesine biryol Tabakhane köprüsünden geçilerek Emre, Hisar Efendi, Kuyu, Aldan Efendi ve Gülcü mahallelerine gider.

ç) HÜKÜMET KONAĞI önünden biryol İskender Germiyan ve Şeremdede mahallerine bir yol Karaağaç mahallesine bey mahallesine: biryol parkın sağından stadyoma ve yine biryol parkın yanından istasyon caddesine gider. Bu yolların mahalleler arasındaki kavşak noktalarında bazısı geniş, bazısı dar fakat kısa cadde ve sokaklar vardır.

d) BU CADDE ve SOKAKLARIN çoğu adi kaldırım ve pek azı parkedir uzun ve

kaldırımsız iki caddesi yol vardır. Şehrin en bakımsız caddesi bu iki yoldur. Şehiri bu halden kurtarmak için alınmış tedbirler ve yapılmış plânlar mevcut olup vakit vakit tatbikına çalışılmaktadır.

e) ŞEHRİN İMAR PLANI:

Şehrin yeni imar plânı; sokak adediyle pasajları çoğalttığından, yeni açılacak yol ve pasajlara rastlayan evlerin yapılış tarzı bu açılacak yollara göre tanzim edilmiştir.

Hali - hazırda sokakların bir kısmı son defa vukubulan yer sarsıntısından sonra belediyece tanzim ettirilen muhtelif haritalara göre düzeltilmiş ise de : Yeni hamamın önünden eski tabakhaneye giden yol ile bey hamamının önünden gerek Karaağaç mahallesi ve gerek Ayazmanaya giden yollar fazla genişletilememiştir. Bu müşkülât düşünülerek yeni imar plânında birbirine amud düz ana yolların açılması düşünülmüştür. Şöyleki :

1 - HAYVAN PAZARINDAN gelen ve kaymak kapısı yanındaki engelleri kaldırarak Cumhuriyet Okulunun solundan geçecek olan tabakhane yolu:

2 - DİNAR - ANTALYA şosesinin halk evine yaklaştığı yerden başlayıp mühürücü sokağını takiben yol üstüne gelen Şeker Mehmet ve Hamamcı Oğlu ve İmamoğlu ev ve bahçelerini keserek tabakhaneye çıkacak yol:

3 - ULUCAMI ARKASINDAN geçen ve Dereli sokağını aynı hizada uzatarak tuzcu ve Keçeli evlerini kesip küçük tabakhaneye yani Germiyan mahallesiye çıkacak yol:

4 - HÜKÜMET BİNASININ sağ yanından inip ceza evi ile askeri daire arasından geçerek stadyom sahasının sağına ve Karaağaç mahallesiye inen yol;

Bunlardan başka yeni hastanenin sağından yukarıya ve Antalya şosesinin Gökçaya vardığı yere kadar ve hastanenin alt tarafından subaşı, cevizler altı. Hacı Şaban. Şahali. Kavukcu. Mühürücü. Darbaz, Haraza ve Dimici bahçelerini keserek Ta Makas tarlaya kadar varacak yol Bayındırlık Bakanlığınca açılacaktır. Yalnız bu yolun Şehir kısmı yani şehrin içi Belediyece, dış kısmı Devlet Karayollarınca yaptırılmak üzeredir.

f) ŞEHRİN KÖPRÜLERİ :

Şehrin ortasından geçip, şehri ikiye ayıran çayın üzerinde sekiz tane köprü vardır. Bunlar şehrin iki tarafının geçidini temin etmektedir.

Dere köprüsü

Düldül Ayağı köprüsü

Karhane köprüsü

Codan köprüsü

Karakol köprüsü

İğneci köprüsü

Tabakhane köprüsü

Demir köprü - Gökoğlan köprüsü.

1 - DERE KÖPRÜSÜ :

Dere Mahallesi'nin güney ve kuzey kısımlarını birbirine birleştiren taş köprüdür. Bu köprüden geçilerek Cihanbey Değirmeni ve Mehmet Sezgin un fabrikasına gidilir.

2 — DÜLDÜL AYAĞI KÖPRÜSÜ:

Dere Mahallesi'nden gelen yolu Yenice Mahallesi'ne birleştiren taş köprüdür. Bu köprüden; Hüseyinbaş Değirmeni ve oradan da M. Sezgin un fabrikasına ve bununda biraz daha yukarısında bulunan Cihanbey Değirmeni geçilerek gidilir.

Bu yoldan hayvan geçerse de araba ve otomobil, kamyon geçemez.

Bu gibi vasıtalar ancak : Gökçay ve Kanlıkoz bağlarının eteğinden giden hususi yoldan

geçip giderler.

3 — KARHANE KÖPRÜSÜ :

Keçeci Mahallesi'nin sonundaki ve Berber Haşarıların mağazalarının karşısındaki ara yoldan gerek Gökçayın orta yolundan ve gerek Sarıdere bağlarına ve tuğla, kiremit karhanelerine geçid veren bir taş köprüdür.

4 — CODAN KÖPRÜSÜ:

Çay boyunun sağ sahilinden giden yolun sonuna kurulmuş; gerek Emre Mahallesi'ne ve gerek Gökçaya ve kiremit hanelere geçid veren beton köprüdür. Bu köprünün tabanından tazyikli içme suları çayın sağ sahiline geçer.

5 — KARAKOL KÖPRÜSÜ :

Eskiden Yeremiye bahçesi denilen ve şimdiki adı Büyük Bahçe olan yerden gelen fabrika caddesinin sonunu çayın karşı tarafına birleştiren beton köprüdür.

6 — İĞNECİ KÖPRÜSÜ :

Gerek İğneci Mahallesi'nden ve gerek Kurtuluş Mahallesi'nden gelen yolların Sülü Bey Mahallesiyle Hisar Efendi Mahallesi'ne kestirme yolla birleştiren beton köprüdür.

7 — TABAKHANE KÖPRÜSÜ :

Yeni hamamın önünden Çelebiler ve Tabakhane Mahallelerini amuden kat ederek gelen yolun Hisar Efendi ve Gülcü Mahallelerine birleştiren beton köprüdür.

8 — DEMİR KÖPRÜ diğer adı GÖK OĞLAN KÖPRÜSÜ:

Bu köprü; 1912 yılında Konya Vilâyetinin verdiği tahsisatla ISPARTA ANTALYA şosesinin başlangıcı ve ilk geçidi olmak üzere taştan yapılmış altı ayaklı ve üstü demir köprüdür.

Bu köprü, Isparta çayından gelecek sel sularının gerek Minasın tarafına ve gerek Karaağaç Mahallesi tarafından geçmemesini temin için yapılmıştır.

Köprünün çıkış ve eniş noktalarının arası otuz metredir.

Bu köprüden : Ayazmana, Minasın, Arık Altı, Eplahlar ve Sav bağlarına gidildiği gibi Geyran, Kışla, Darı Yeri, Sav, köylerine ve Burdurun Yumru Taş, Yazır ve Dere köylerine ve Eğridirin Güneyce ve Göydere köylerine gidilir.

SAĞLIK DURUMU

1 — ŞEHRİN SAĞLIK DURUMU : «Geçmiş zamanların ihmal ve bakımsızlıkları, sıhhi vasıtaların yetersizliği ve bilhassa ardı arası kesilmeyen savaş ve isyanların doğurduğu sefalet ve fecaat yüzünden halkımız vakitsiz toprağa düşüyordu. Bu acıklı hal karşısında halkımız üfürükçülerin nefesinden vefa, kocakarıların ırsalanndan reha, halk hekimliğinden şifa beklemek zorunda idi.

Cumhuriyetin Halasker tetbirleriyle şifakâr eli milletimize uzanmaya kadar hal böyle sürüp gelmekte idi. Cumhuriyetin teessüsünden beri yapılan ve yapılmakta olan sağlık teşkilâtı sayesinde halkımızın sağlık durumu noral hale gireğe başlamıştır.

Isparta şehri iklimi mutedil bölgelerden sayılırsa da, şehrin yüksekliği ve etrafının dağlarla çevrili olması ve şehir içinden geçen çay sularının bolluğu dolayısıyla şehir biraz ratip ve havası biraz sertcedir. Bununla beraber halkın sağlık durumu normaldir.

2 — İÇME SULARI :

Eski zamanlarda şehir içindeki içme suları, Şahrençlara alınan çay ve yağmur sularıydı.

Ağlasın çayının Beldibine yakın bir mevkiine rastlayan (Andık Deresi) denilen mahalden çıkan birçok sularla (Beldibi) çayına akardı. Zamanlar geçip temiz su ihtiyacı belirdikçe. Andık deresindeki sulardan toprak künkler içinden geçirilerek

şehire getirilen bu sular dörtyüz yıla yakın bir zamandır içilmekte idi.

Bundan başka Gölcük tünelinin bulunduğu tarafda (Sucu deresi) denilen mahalden çıkan suyu da bütün rum mahalleriyle HızırBey yayla ve Piri Mehmet ve Şeh Mahallerine kadar getirilmişti.

Ozamanlar gerek Andık Deresinden ve gerek Sucu Deresinden getirilen busulara; getirtenlerin adları verilerek şu suretle anılırdı: (Hamam suyu, Daracı suyu, Bereket suyu, Kepeci suyu, Paşa suyu. Nabil suyu - Hirstos suyu) adlarıyla anılırdı.

Busular, çayın akışı itibariyle sol tarafındaki ondokuz mahallenin çeşme ve evlerine akardı. Yalnız Keçeci Mahallesi gelen su : Çayın sağ tarafındaki (Pir Efendi Suyu) ndan verilirdi. Ve bugün dahi Keçeci Mahallesi akan su Pir Efendi Suyudur.

Bu esas sulardan başka : Mesire Mahallesinde güzel ve temiz içme suları vardır. Bunlarda çıktıkları yerlerin adını taşıyan berrak ve soğuksulardır. (Bezirgan pınarı, Sidre suyu. Öküz battı suyu. İki kavacık suyu. Halife sultan suyu. Ayazmana suyu. Ağa pınarı. Para bağlar, Minasın ve Pir Efendi suları) dır.

Yukarda söylediğimiz şehir içine akmakta olan çeşme sulan toprak künkler içinde geldiğinden, bu künkler; hava tebettülü tesirlerinden çatlayıp kırılmakta ve bu sebeple yağmur sularıyla karışmakta ve netice itibariyle safiyetini kaybetmekte ve bu yüzden halkın mide ve bağırsaklarında, ve boğazlarında türlü türlü hastalıklar yapmakta idi.

a) 1949 SENESİ ANDIK deresinden Zambaklı'ya kadar olan mesafedeki (Hamam, Daracı, Bereket, Kepeci ve Paşa) adını taşıyan kaynaklardan alınan busular ayrı ayrı çimento borularla Dere Mahallesi üstündeki bağlar başı (su açığı denilen mahalle getirilirken Önüne tesadüf eden Dağ deilnip açılan tünelden geçirilmiştir.

Bağlar başındaki bu su açığı denilen mahalle son sistem bir havuz yapılıp, bütün boruların suyu bunun içine akmakta ve bu havuzdan da birer Demir boru ile Dere Mahallesi, Yenice Mahalle ve büyük, kalın ana boru ile de şehrin içine akıtılmakta olup Turan Mahallesi ikinci bir havuza girmektedir ki : Ana depo olan bu havuzun şehrin bütün mahallelerine taksim ve tevzi olunmaktadır.

Hayırlı ve çok önemli olan bu tesisat; Isparta halkının yüzyıllardanberi Sağlık durumu üzerinde yaptığı fena tesirlerden kurtarmış ve bugün tabiatın filitresile gönderdiği tertemiz, berrak, buz gibi sularını demir borular içinde şehrin mahallelerine ve evlerin içine kadar akıtmaktadır.

Şimdi halkımız mai-mukadder kadar temiz olan bu suları içerken, eski zamanları hatırlayarak, bu kıymetli hizmeti yapanları hayır ve şükranla anmaktadır.

b) KASABAYA SANİYEDE 2403 litre yani : Saatte 2099 metre mükap su akmaktadır ki : Akan bu su, şehrin ihtiyacını temin ettikten başka, bu tesisat üzerinde ayrıca büyük iki depo yapılıp bunlardan her yüz metrede bir yangın ihtiyat su alma depoları bulundurulmaktadır.

Kasabanın gelecek zamanlarda artacak nüfusu düşünülerek o nisbette suya ihtiyaç hasıl olduğunda bu günkü nüfus için yapılan bu tesisat çok zengince tutulmuş olup yarın 25 - 30 bin nüfusada kifayet edecektir

3 — ŞEHRİN HAVASI :

Isparta şehri volkan kayalarıyla tebeşir kayalarının ufalanmasından peyda olmuş kumlu topraklar, orta derecede rutubet ve şehrin önünde yayılan düzlüklere yeşil ve cazip bir manzara vermiştir.

Birbirine tezdad teşkil eden dağ ile yeşil ova, şehrin bulunduğu muhiti çeşitli manzaralarla tatlı ve geniş teneffüs imkânını vermektedir.

4 — HASTALIKLAR :

Dr. Besim Beyin (Isparta Sıhhi Coğrafyası) ndan :

a) ŞEHİRDE GÖRÜLEN HASTALIKLAR :

Sıtma. Romatizma, Verem, Firengi, Didanı-ema, Bağırsak kurtları, Tenye-Şerit, Kovatır - Boyun bağısı. Mide ve ema, Teneffüs cihazı, Difteri, Çocuk hastalıkları, Diş hastalığı) dır.

b) SİTMA : Şehir içinde pek az görülürdü. Köylerinde ise; bilhassa Kuleönün bataklığına yakın köylerin halkı çok sıtmalı görülmekte idi. Son zamanlarda bulunan (D.D.T.) ilâcıyla sivri sineklerin imhası mümkün olmuştur. Bugün artık sıtma hastalığı hemen hemen görülmemektedir.

c) ROMATİZMA :

Şehrin Toros eteklerine yakın bulunması ve her tarafın suluk olması ve çay sularının şehrin ortasından geçmesi Romatizma tevlidine sebep olmaktadır.

Romatizma, gençlerde de görülmektedir ki : (Mafsallarda fena teşekküllere) müptela bazı kimselere rastlanmaktadır. Bu hal daha çok ilçe ve köylerde görülmektedir.

ç) VEREM :

Ispartanın suyu ve havası güzeldir. Burada Veremin ancak (Rievi - Akciğer veremi) ile biraz da (kemik veremi) görülmektedir.

d) FİRENGİ :

İçtimaî hastalıklarımızın en mühimini teşkil eden firengi, buralarda hemen hemen malûm ve mahsus değil iken 1910 senesi balkan savaşını müteakip terhis olunan askerlerin memleketlerine avdetlerinde tek tük Firengiye tutulmuş kimseler görülmüş ve bundan sonra birinci cihan savaşında tabiatıyla artmıştır. Bilâhare Firenginin bulaşık sahalarda defî ve izalesi hakkında neşrolunan kanun sayesinde hayli den hayliye önü alınmıştır.

e) BAĞIRSAK KURTLARI:

Sepze bahçelerinin evden eve geçen sularla sulanması, salata ve marul gibi sebzelerin bazan yıkanmadan yenmesi sebebiyle arasında görülmektedir.

f) TENYA - ŞERİT :

Senenin yedi ayında kışın hüküm sürmesi dolayısıyla koyun eti az bulunmakta olduğundan; halk dana ve sığır etlerinden sucuk ve pastırma yapıp kış zamanlarında et yerine kullanmaktadır. Bu sucukların dana ve sığır etlerinden yapılması ve çok kere pişirilmeden yenmesi, Tenya husule getirmektedir.

g) KOVATIR - BOYUN BAĞASI :

Her insanda bulunan Tiroit thyroide bezinin kullanmağa mecbur olduğu (İYOT) un Isparta sularında bulunmamasından ileri gelmektedir ki : Bunun telafisi için İnhisarlar idaresi Ispartaya iyudlu tuz göndermektedir.

Bu hastalık ekseriyetle menbaa sularından mahrum ve daima karsularıyla idare etmek mecburiyetinde kalan Dağ köyleri halkı arasında görülmektedir. Nisbeti yüzde otuz derecesindedir.

h) Mİ'DE ve EM'A :

Mi'de nezlesi ile mi'de çıbanı görülmektedir. Ekseriyetle oniki parmak bağırsak da görülüyor.

i) CİHAZI - TÂNEFFÜSİ :

Halk sağlığını koruma hususunda gereği kadar önem vermediğinden iklim itibarıyla soğuk olan şehir, ilçe ve köylerde (ihtikani-rieler), (büronşitler) ve ihtilât olarak

(Pinomoni - Zatürreeler) yani Akciğer - Akciğer iltihabı görülmektedir.

ı) DİFTERİ:

Ispartada uzun süren memuriyetin esnasında Isparta ve çevresinde bir kere Difteri zuhur etmiş ve menşei hakkında bizzat yaptığım tetkik ve tahkikatta (köylü bir çoban) de zuhur ettiği anlaşılmış ise de çobanın bunu nereden aldığı tebeyyün ettirilememiştir. Vilâyetin sıhhiye kayıtlarında dahi Difteri salgınına dair hiç bir kayıt mevcut değildir.

j) ÇOCUK HASTALIKLARI :

Çocukların neşvü-nema bulamaması ve bilhassa kış baslarında doğan çocukların güneş görmemesi ve bakım usûlünün bilinmemesi yüzünde bir kemik hastalığı olan Raşitizm bir de yaz ishali dediğimiz bağırsak bozukluğu yüzünden ölüm yüzde 30 ilâ 40 bulmaktadır.

k) DİŞ HASTALIĞI:

Tıp dilinde (Isparta çürüğü) denilen diş hastalığı Isparta sularının da flop denilen kimyevi bir maddenin bulunmasından ileri geliyor. Süt dişlerine tesir etmiyor. Ancak çocuk iken Ispartada bulunmak suretiyle tesir yapıyor.

5 — HASTANELER:

a) VEREM HASTANESİ (Eski adıyla Guraba Hastanesi) :

1900 de Isparta mutasarrıfı Hüsnü Beyin memleketimize ilk hastane olarak yaptırdığı Piriefendi mezarlığının altında ve depboyun karşısındaki hastane 1914 deki şiddetli yer sarsıntısında tamamen yıkıldıktan sonra, mütesarrif Behiç Beyin zamanında yani 1915 de eski hastanenin yerinin alçakta ve nisbeten pek havadar bir mahalde bulunmamasından dolayı Bülbül kahvesinin oturduğu bahçe ile Şeh Alilerin bahçesi birleştirilerek bu, büyük arsa üzerine başlayan iki katlı ve otuz yataklı bir memleket hastanesi - savaşlar dolayısıyla - 1922 de ikmali mümkün olmuştur.

Sonra bu bina bir takım tadilâtla genişletilerek yatak adedi elliye çıkarılmıştır.

Bilahare bu hastane Önemli tadilât ve ilâvelerle 1950 senesi yüz yataklı verem hastanesi olmuştur. Ve yine sonra 1954 de hususi muhasebeden alınarak Sağlık müdürlüğü emrine verilip devlet hastanesi olmuştur.

b) MEMLEKET HASTANESİ :

Verem hastanesinin karşısına yeniden 1945 senesi halkın yardımıyla ve Ispartanın zenginlerinden Hacı Mustafa Atabakan ile Ispartanın aşık ve fedakâr hizmet güzârı olan yüksek mühendis Kâzım Aydarın ve Belediye Reisi Hilmi Çakmakçının gayret ve himmetleriyle ve hayır sever yurtdaşlarımızın maddi ve manevi yardımlarıyla —çatı katı dahil— dört katlı ve yüz 1 yataklı muazzam bir hasane vücade gelmiştir.

Bu hastanenin kalirüferi ve küçük miyasta asansörü vardır. İç, dış hastalıkları, Cerahiye, Göz, Kulak ve kadın hastalıkları uzmanlarıyla röntgen cihazı vardır.

c) GÖĞÜS HASTALIKLARI HASTANESİ :

Şehrin içinde Devlet Hastanesinin yol kısmı üzerinde üçüncü hastane olarak üç katlı ve yüz yataklı bir göğüs hastanesi binası yapılmıştır şimdiki halde Devlet Hastanesinin pavyonu olarak idare edilmektedir.

ç) ASKERİ HASTANE :

Şehrin hastaneler bölgesinde bulunan eski askeri hastane bahçesine 19 Ekim 1957 de yeni bir askeri hastanenin temeli atılıp inşaata başlanmıştır.

d) VEREM DİSPANSERİ :

1956 da çelebiler mahallesinde açılan verem dispanseri faaliyete geçmiştir.

6 - ECZANELER :

Şehrin içinde üç tane eczane vardır :

A — ŞİFA ECZANESİ: Muzaffer Aytaç tarafından 1925 de açılmıştır. İplik cami avlusundaki bu eczane hali - faaliyettedir.

B — NECMİYE DOĞAN ECZANESİ :

Bayan Necmiye tarafından açılan bu eczane Bedestan karşısında olup zengin ve paratik bir eczanedir.

C — ISPARTA ECZANESİ :

Sami Sokullu tarafından açılmış olan bu eczane hükümet civarındadır. Eczaneler nöbet sırasıyla geceleri açıktır.

7 - ŞİFALI OTLAR :

Şehrin içinde yetişen şifalı otlar :

Ihlamur çiçeği. Papatya, Gelincik, Nane ve çiçeği. Kekik otu, Marsımana. Dadıramba, Sivil otu. Fesliyen, Yüzerlik otu, Deve diken, çeşitli Me-nekşe, Marpotaz - Köpek cevizi, Meyan kökü. Çörekotu, Münver çiçeği. Hatmi, Bitotu, Ayvadana, Acıyavşan, Şapola - Adaçayı. Sadef otu. Yüksük otu. Süpürge otu. Pelin Efek çiçeği. Kudret, narı. Sarı kanturon. Oğul otu. Kalagan - Yıldız çiçeği, Seter, Isırgan otu, Yılan yadığı. Yabani hardal, Böğürtlen, Baldıran. Çoban çantası. Sumak otu, Salep.

8 — AFET HALİNDE SALGIN HASTALIKLAR :

Şükre şayandır ki; şehrimizde ve il çevremizde böyle bir hastalık yoktur.

9 — BATAKLIKLAR :

Şehrin içinde bataklık yoktur. Şehre onbeş kilometre uzakta eski istasyonun kuzeyinde Kule önü bataklığı vardır. Ve bu bataklık ortalama Koğada gölü kadar yer kaplamaktadır.

Bu bataklığın yakınındaki derelerden akan sulardan veya Eğridir gölünden hasıl olduğu santılmaktadır. Bu su, daimi olmayıp vakit vakit batır ve çıkar. Bu bataklığın etrafında yaptığı hastalık; bataklığın kuru zamanında da devam etmekte olduğundan kurutulmasının el/em olduğu cihetle pek yakın bir zamanda çaresine bakılacağı umulmaktadır.

10 — GENEL EV :

Sağlık Bakanlığının bütün vilâyetler Belediyelerine tahmil ettiği (Genel ev açma dâvası) Ispartada da 1923 de metruk Ermeni evlerinde kurulmuş iken zabıt ve raptı güç olduğundan kum yolun sağ tarafında Kum Bağlara çevrilen kısmında köşedeki Nabil bahçesine iki katlı ve yirmi odalı bir bina yapılarak 1925 den beri burada işletilmektedir.

Bu genel ev iki hastanenini karşısında bulunması tenkide şayan görülmekte olduğundan son zamanlarda Alaylıoğlu tarlalarının bulunduğu semtte yeniden inşa edilen binaya nakledilmiştir.

III ZİRAİ, SİNAİ, TİCARİ DURUMLAR

A — ZİRAİ DURUM : HUBUBAT ZİRAATI :

1- Isparta ili başlı başına bir ziraat bölgesi olarak mütalâa edilemezse de; çeşitli ve bol mahsul yetiştiren kudretli topraklara malik olması hasebiyle önemli bir mevkiî vardır. Ağaç mahsulleri ve bazı nebatlar, hububat bakliyat, afyon, gülcülük, bağcılık, arıcılık ve tavukçuluk gibi ziraatin önemli şubeleriyle meşgul olan çiftçilerimizin bu yöndeki çalışma sahalarını tasnif etmek ziraatin ana hatlarını tesbit bakımından faydalıdır.

2 — Hububat sahası :

Nadas sahası

çayır vesair hayvan yiyeceği ürünler sahası

Yeyintilik ekinler sahası

Otlak ve yaylaklar sahası

Mer'alar sahası

Sepze bahçeleri sahası

Meyva bahçeleri sahası

Güllükler sahası

Ürün getirmiyen topraklar sahası

3 — Ekilen hububat ve dikilen bakliyatın cinsleri :

HUBUBAT : BAKLİYAT :

Buğday

Böğrülce

Arpa

Fasulye

Çavdar

Nohud

Yulaf

Mercimek

Mısır

Burçak

Darı

.....

Cumhuriyet devrinden önce çiftçilerimizin kalkınmasına engel olan (Aşar) belâsının kaldırılması sayesinde, çiftçilerimiz ziraat tekniğine uygun olarak çalışması sayesinde eski devirlerde; bir hektar topraktan 1500 ila 1800 kilo hububat; 500 ilâ 800 kilo bakliyat mahsulü alınırken: Cumhuriyet devrinde çiftçinin ektiği tohumların kalburlanma, ilaçlanma işlerine pek çok önem verilmiş olması ve toprak durumu göz önünde tutularak fenni pulluklarla toprağı işletmeğe başlamış olması, eker, biçer, döğer. makinalarıyla her kolaylığı elde etmiş bulunması bu sayede hububatın ortalama olarak bir hektarından 1800 ilâ 2000 kilo ve bakliyatın bir hektarından 800 ilâ 1000 kilo mahsul almağa muvafak olmuştur.

4 — HUBUBATIN CİNS VE EVSAFI :

a) Buğdayın : Şehir ve köylerde üç türlü vardır. Gökçe ela buğday, Sarı buğday, Kızıl evli buğday.

Gökçe ela buğday; sert ve iri danelidir. Bundan yalnız bulgur ve tarhana yapılır.

Sarı buğday : Çok su çektiğinden bundan yalnız ekmek yapılır.

Kızıl evli buğday : Danesi küçük fakat içi dolgun ve tombul olup rengi parlaktır. Bundan nişasta ile bütün hamur işleri yapılır.

b) Arpa : Şehrin topraklarında iki cins arpa yetişir. Beyaz ve siyah arpa. Beyaz arpa buğday ve çavdar ile melez yapılarak bunun unundan ekmek yapılır. Siyah arpa

hayvan yemi olur.

c) Çavdar: Isparta ve çevresi toprakları çavdar yetiştirmeye çok elverişlidir. Bu topraklardaki çavdarın bünyesi ince uzun ve danesl dolgundur. Bundan yalnız ekmek yapılır.

ç) Yulaf : Su gören yerlerde gayet güzel yetişir.

e) Mısır : İlin her tarafında mısır yetişir. Bunların danesi iri. sudu ve unu boldur.

f) Darı : Akdarı ve mısır darısı adıyla iki cins darı vardır. Her ikisi de üvütülerek un yapılır. Dağ köylerinde saç üstünde pişirilen bazlama ve bazırma yapılır.

5 — BAKLIYATIN CİNS VE EVSAFI :

a) Böğrölce : İlimizin topraklarında en ziyade gelişen Böğrölce. Afyon ve Güldür. Bu üçü hertürlü ürünlerin üstünde yetişir. Bilhassa ziraatçilerimiz bu üçü üzerinde geniş mikyastaki bilgi ve gayretleriyle çok iyi neticeler almakta ve bu yüzden Isparta iline bereketli ticaretler sağlamaktadır.

b) Fasulye : Her türlü fasulye yetişir. Bunlar : Ayşe kadın fasulye, çalı fasulyesi, barbunya adlarıyla anılır.

c) Nohut : Mebzulen yetişir, iri ve ufağı vardır. Bire 10 ilâ 15 verir. Çok bereketlidir.

ç) Mercimek : Yalnız köylerde ekilir. Danesi küçük fakat lezzetlidir. Çabuk pişen cinsindedir.

6 — EKİN TARLALARI :

Evvelce arpa, buğday, çavdar ekilen tarlalar gülcülük ve son zamanlarda bağcılık başladıktan sonra tarlalar bahçe haline konulup güllük ve bağlık oldu. Az miktarda kalan bu hububat tarlalarının bulunduğu yerlerle adlarını kısaca arzedelim :

Dere Mahallesi'nin bazı kısımlarıyla Kara Tepe, Hisar ile Gölcük Deresinin üst kısmı. Çakallar ve Kıldır dereleri, yeni pınar önününün üst kısımları. Bilâl Kahvesi önünden Lağusa giden yolun bir kısmı.

Hacılarlı çeşmesi semtinden Kayı ve Deregümü köylerine giden yolların arası, Alaylı Oğlu semtinin alt tarafındaki çukur tarlalar. Eğridir şosesi üstünde az bir kısım.

Karaağaç Mahallesi'nin ovasından bir kısım ile Diyedine giden yol üstündeki bazı tarlalar ile Arık altı. Arık altının alt tarafları, Minasın ve Ayazmanadan bir kısım.

Eşek yokuşu, Bambullu Ceviz, İki Kavacık taraflarıyla Paşa Bahçesi, Halife Sultan, Öküzbattıdan bir kısım ekilmektedir.

7 — HARMAN YERLERİ :

Şehrin civarında ekilen hububatın beş yerde Harman yeri vardır.

1 - Dere Mahallesi Harman yeri :

Bu harman yerine Çakallar deresinden. Kıldır deresinden Yeni pınar önünden, Karatepe ve Hisar eteklerinin ekinleri Dere Mahallesi'nin üstündeki harman yerine dökülür.

Karaağaç Mahallesi harman yeri :

Karaağaç Mahallesi'nden Diyedine inen yolun sol tarafındadır.

Hacıayvaz Mahallesi harman yeri :

Bu harman yeri, Ayazmanaya ve Halife Sultana giden yolların sağındadır. Bu harman yerine Ayazmana, Minasın Arık altı iki Kavacık, Bambullu Ceviz ve Eşek yokuşundan getirilen ekinler harman edilir. Yalnız son zamanlarda Minasına yerleşen (Geyrenliler) Minasın çayının arkasında bir harman yeri vücade getirmişlerdir.

Ağa Pınarı harman yeri :

Burada yalnız Arık altının altındaki tarlaların ekinleri harman edilir.

Hacıelfi harman yeri :

Hacılarlı Çeşmesinden Deregümüye giden yol üstündedir. Bu civarın en büyük harman yeridir.

B - BAĞ ZİRAATI :

1 — Bağcılık :

Eskiden beri yetiştirilmekte olan asmalarımızın gerek verimi ve gerek ömrü, Amerika asmalarına nisbetle az olduğundan halkımız bir müddettir Amerika çubuğu dikmeğe başlayıp kuvvetli ve verimli asmalar yetiştirmekte ve bu sebeple bağlarımız yenileşmektedir. İlimizde bağ sahası 3,000 ilâ 3,600 hektar kadar olup alınan üzüm mahsulü on ile yirmi milyon kilo arasındadır.

1938 de 8 dekarlık ve dört çeşit üzerine Anaç bir Amerika fidanlığı tesis olunmuş ve bu fidanlıktan her yıl bağ yetiştirenlere yirmibin adet köklü köksüz fidan ve çubuk dağıtılmaktadır ki : Bu sayede Isparta bağlarında yepyeni ana asma kütükleri meydana gelmektedir.

Büyük bağcılar üzümü dört kısma ayırmaktadırlar : Yemeklik, pekmezlik, şaraplık, kurutmalık.

Isparta şarap fabrikası bu üzümlerden nefis şaraplar çekmekte ve ihraç etmektedir.

2 — Bağlar :

Çakallar deresi bağları :

Yeni pınar önünden başlayıp Gölcük boğazına kadar uzanan deredeki bağlardır.

Kıldır deresi bağları :

Yeni pınar önünün sağından başlayıp Lağus tarlalarına kadar giden bağlardır.

Çamlıca bağları :

Dere Mahallesinin alt tarafından başlayarak, eski gölcük deresinin sağ kıyısını işgal eden ve yokuş başına kadar inen bağlardır.

Kumbağlar ve Bilâlonü bağları :

Yeni pınar önünün alt tarafından başlayıp Bilâl Kahvesi semtinin etrafını çevreleyen ve buradan Adakahvesine kadar uzanan yolun sağındaki bağlardır.

Payamlı avlu bağları :

Adakahvesinin önünden geçen yolun sağından başlayıp eski Burdur şosesinin soluna kadar devam eden ve Hacılarlı Çeşmesine kadar inen sahadaki bağlardır.

Sığır yolağı bağları :

Eski Burdur şosesinin ve Alaylı Oğlu Köşkünün başladığı yerden Lağusa kadar uzanan yolun sağındaki bağlara Sığır yolağı bağları denilir.

Deregümü ve Kayı yolu bağları :

Hacılarlı Çeşmesinden sonra bu iki köye giden yolların imtidadınca devam eden bağlardır.

Yenice ve Kıraçlar bağları :

Karaağaç Mahallesinin sol tarafından başlayıp Eğridir şosesinin iki tarafının ve Dinar yolunun sağ tarafını işgal eden bağlardır. Buralardaki bağların üzümleri geç erdiğinden çok zaman kışa kalıp soğuk vurur.

Sav yolu bağları :

Gökoğlan köprüsünün aşağı tarafına inen yerlerden başlayarak bu yolun iki tarafındaki bağlara denir. Bu bağların yeri Mil Yatağı olduğundan heryerden ziyade mahsul verir. Üzümü sulu ve tatlıdır.

Eplahlar bağları :

Ayazmanaya giden anayolun iki tarafında ve Gülcü Mahallesinin altından başlayarak Ayazmananın alt taraflarını kaplayan ve Minasın, Arık altı bahçelerine kadar uzanan bağlardır ki. bu bağlar Ispartanın en eski bağlarıdır.

Para bağlar :

Ayazmananın üstündeki kestaneliklerin sol tarafında dağa doğru kurulmuş bağlardır.

İldızan bağları :

Bu bağlar dağ yamacı üzerine kurulmuş olup Minasının üst tarafına gelen ve İşme çayının imtidadına rastlayan bağlardır.

Halife sultan bağları :

Memleketimizin sayılı yatırılarından (Halife Sultan) ın adına izafe edilen güzel bir mesire yeri olup bu mesirenin etrafına kurulan ve Bambullu Cevize kadar uzanan bağlara Halife sultan bağları denilir.

Bambullu Ceviz ve

Eşekyokuşu bağları :

Gülcü Mahallesinin önünden Sidreye çıkan yolun iki tarafını işgal eden bağların sağındakine: (Eşek yokuşu bağları) ve solundakine de (Bambullu Ceviz bağları) denilir.

Öküzbattı bağları :

Ahiren Turan Mahallesinin içine giren eski Emre Mahallesinden Sidreye çıkan yolun sağından Sidrenin eteklerine kadar yükselen ve Gökçay deresine kadar uzanan bağlara öküz battı bağları denilir. Bu bağlar; dağın eteğinde olduğundan üzümler kış soğğundan mahfuz kalmaktadır. Buralardaki bağların üzümü kış mevsimine kadar asmalarında bırakılarak kış içinde taze üzüm halinde satılmaktadır.

Sarı dere bağları :

Öküzbattının sağında ve çayın güney yakasına gelen yerlere Sarı dere bağları denir. Bu bağların üzümleri de kışın soğğundan mahfuz bulunduğu için üzümleri de kış ortalarına kadar asmalarında bırakılmaktadır.

Kanlıkoz bağları:

Yeni açılan Ağlasun yolunun sağ tarafında ve Gökçay bahçelerinin bittiği yerden başlayıp Bezirgan Pınarının ta üstüne kadar uzanan bağlardır.

Ş Isparta bağlarında pekçok çeşitli üzüm vardır. Ve bu çeşitler bütün bağlarda bulunur. Bunların burada yalnız adlarını sayıp evsafirlerini kitabın yer bitgileri bahsinde izah edeceğiz.

Üzüm çeşitlerinin adları şunlardır : Dimlit, Marzivant, Maliki, Deve gözü, Rezzaki, Kuş bübreği, Kızıl şidde, Ter gömlek, Büzgülü, Gemri, Acı kara, Sarı emin, Beylerce, Parmak üzümü.

3 — Şarapçılık :

1930 da açılan şarap fabrikası şahsi ve yurt sever teşebbüs sahiplerinin himmet ve gayretleriyle faaliyet sahasına çıkmıştır. Şarabın gün gecelikçe faydası daha iyi anlaşılmakta olduğundan, şarap fabrikasının mıntaka şaraplık üzüm mahsulü bir milyon kiloyu geçmektedir.

Yurdun her tarafına sevk edilen Isparta şarabı tutulmuş ve rağbetli bir hale gelmiş olduğundan, randumanı mütemadiyen yükselmektedir. Bu münasebetle Isparta üzümlerinin danesi iri. suyu bol, ve tombul olup, çok lezzetli olmasından dolayı Afyon, İstanbul ve Ankaraya kadar sevk edilmektedir.

Gerek şaraplık ve gerek harice sevkedilmek suretiyle bu yüzden Ispartaya önemli

faýdalar sağlamaktadır. Hergün artmakta olan rağbet ve kıymet hasebiyle bağcılık mütemadiyen genişlemekte ve müteşebbüsleri çoğalmaktadır.

C — BAHÇE ZİRAATI :

Şehrin içinde ve çevresinde bulunan gül, afyon, sebze ve meyva bahçeleri geniş ve verimlidir. Bilhassa gül ve afyon ziraatı önemli bir haldedir. Bahçeler ve mahsuller hakkındaki malûmatı kısaca arz edilmiştir.

1 - Dere Mahallesi taraflarındaki meyva ve bilhassa kiraz bahçeleri. Düldül ayağı, Tavas çeşmesi. Kanlı koz eteği, ve bunun karşı tarafında Hüseyin baş değirmen arığının boyunca boyla bahçeleri vardır. Buralarda kiraz, elma. muşmula, ceviz, erik yetişir.

2 — Yenice Mahallesi:

Gökçay, Sarı dere, İlesbi boğazı, Yenice Mahallenin altındaki teknil bahçeler ile Pitrak değirmeni yukarısındaki bahçelerde; kiraz, ceviz, mahsulü boldur.

3 — Subaşı ve civarı semtleri :

Karakaş, Tokuş, Danabaş, Akkaş bahçeleriyle Köroğlu. Hacı Abdi. Şahali, Çakmakçı ve Payamlı avlu bahçeleriyle Hacılarlı çeşmesine kadar uzanır. Buralarda meyvedan başka her türlü sebze yetişir.

4 — Yayla ve Piri Mehmet

Mahallesi (Cevizler altı) :

Meşhur bahçeler : İdris Oğlu, Konur Oğlu, Uşkurcu Oğlu ve Hacı Piri Karga Oğlu, Sahalı Oğlu, Katırcı Oğlu, Hacı Şaban, Kavukcu Oğlu, Mühürücü Oğlu, Alaylı Oğlu, Kıldır Oğlu, Darbaz Oğlu, Dimici, Hamza. Ömer Oğullan bahçesiyle Patlak, Hapçı, Karaveli, Yesarı, Hacı Softa, Köse Oğlu, Kaşıkçı Oğlu, Danacı ve Eşe Oğlu bahçeleri vardır. Buralarda gül. afyon ve yonca ile her türlü sebze ve meyva yetişir.

5 — Pavyonların bulunduğu yerden istasyona kadar olan sahadaki bahçeler :

Kavukcu Oğlu, Abban Oğlu, bahçeleriyle Kalaycı bahçesi. Beş kazalıbahçesi, Zıttak yeri. Kara İsmail yeri, Kabakçı tarlası buraları baştanbaşa güllük olup bahçe kıyıları meyvalıktır.

6 — Germiyan Mahallesi tarafı:

Burada yalnız Abdullah Paşanın büyük bir bahçesi vardır. Meyvalık ve sebzeliiktir.

7 - Gökoğlan sokağı :

Alaybeyoğlu bahçesi, Kâmil Günatanın bahçesi, Geresinli oğlu bahçesi vardır. Buraları güllük, yoncalık, sebzelik ve kavaklıktır.

8 — Karış Mahallesi ve civarı :

Otuz dönüm. Altı kapı harımı, Kalaycı yeri, Kestane yeri, Doli yeri, Bakırcı yeri, Henden yeri, Badi yeri. Hacı Ramazan yeri, Paşa bahçesi, Taşirci bahçesi. Keza buraları da tamamen güllüktür.

9 — Ayazmana bahçeleri :

Müstantık bahçesi, Kadioğlu bahçesi. Helvacı Şehri bahçesi, Mazı Oğlu bahçesi, Kalaycı Bahçesi, Hacı Etem bahçesi, Hacı Piri bahçesi. Meyvalık ve sebzeliiktir.

10 — Minasın bahçeleri :

Ali Dede bahçesi, Nuri Hamamcı bahçesi, Nohudcu bahçesi, Çakır yeri, Hacı Patlak yeri, Çoruz yeri, Mercan yeri. Buraları da meyvalık ve sebzeliiktir.

11 — Arık altı ve alt tarafları:

Paşa bahçesinin altından ta Sav köyü hududuna kadar uzanan bol meyvalı ve sulak bağlar, bahçeler burada en meşhur bahçelerden Ağraslı yeri. Parmaksız yeri, Şakir

yeri, Türkmen yeri adıyla anılan bahçeler de mesire yerinin çok rağbet gören bahçeleridir. Buraları bol ağaçlık, meyvalık ve sebzeliklerdir.

Ç — MEYVALAR ve EVSAFLARI :

1 - Isparta şehrinin çok suluk olması itibariyle meyva yetiştirmişe elverişlidir. Isparta meyvaları ötedenberi ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda ve iptidai şekilde idi.

Meşrutiyet devrinde ilk defa tâyin edilen ziraat memuru : Bu iptidai şekli yavaş yavaş fennileştirerek meyvacılığa önem verdi. Bol ve nefis meyva yetiştirmişe muvaffak oldu. O zamandanberi ceviz ve badem ihraç edilmektedir. Yine ozamandanberi şehirde ağaç bilgisinden anlayan bir hayli merak erbabı yetişmiş ve çok nefis meyvalar, bilhassa elmanın her çeşidi yetiştirilmiştir ki : Bugün harice sevk edilmektedir.

Meyvacılığın daha ziyade inkişafı için şehirde onaltı dekarlık bir fidanlık tesis edilmiştir. Bu fidanlıktan yirmi birbin adet muhtelif cins fidan yetiştirildiği gibi yüzbin adede meyvasız fidan elde edilmiştir. Bu fidanlıktan aşılı ve tanınmış meyva fidanları halka dağıtılmaktadır.

Meyvacılığın yakın bir gelecekte daha çok verimli bir hale geleceği beklenilmektedir.

2 — Şehirde yetişen meyvalar :

Elma, kaysı, erik, ayva, incir, tut, ceviz, badem, fındık, kestane, armud, şeftali, muşmula, kızılçık, gıramık, içde, kiraz, vişne.

Elma :

Son zamanlarda gayet nefis ve kokulu Amasya ve misket elması yetiştirilmiştir. Bundan başka afşar elması, gelin elma, demir elma, kış elması, şalgam elma, çorbacı elması, ak elma, ekşi elma, adlarıyla birçok çeşitleri vardır.

Kaysi :

Isparta, da çekirdeği tatlı olana kaysı, acı olana zerdali derler. Kaysiler iri daneli ve çok tatlıdır. Zerdalinin çeşiti çoktur. Ak zerdali, şeftali zerdalisi, kepek zerdali adlarıyla anılan bu cinslerden reçel yapılır. Şehrin bağ, ve tarlalarında bol miktarda zerdali yetişir.

Erik:

Erik çeşitleri de pek çoktur. Süt erik, can erik, âlime erik, türbe eriği, bardak eriği, mürdüm erik, karabursa eriği, sarıbursa eriği, leplebi eriği, kilden veli eriği, dolma erik, kiraz erik, kış eriği ve üzüm eriktir.

Ayva :

Ayva boldur, iki cinsi vardır. Ekmek ayvası ve tavşanbaşı ayvası.

İncir :

Eskiden hiç yetiştirilmemiş. Fakat atılmış yetmiş yıldanberi meraklılar tarafından Sultan Selim inciri, Nazilli inciri ve Kara incir yetiştirilmiş ve yetiştirilmektedir.

Tut:

Tutun her cinsi ve en güzeli vardır. Eski zamanlarda tut Ispartada para ile satılmazdı. Bu da sirke gibi parasız verilirdi. Tut ağaçlarından gelip geçenler istediği kadar yerlerdi. Bu bir nevi hayrat gibi telâkki edilirdi. Tutlar; aktut, çekrideksiz tut, şeker tutu, kara tut, mor tut, ballı tut, adlarıyla anılırlar kurusu da yapılır.

Ceviz :

Çok yetişir ve birkaç cinsi vardır. Şehrin içinde ulu ceviz ağaçları vardır. Küfelerle ceviz alınır. Sivri ceviz, yuvarlak ceviz, fındık cevizi, yufka kabuklu ceviz. Bunlardan sivri ve yuvarlak cinsi ihraç edilir.

Badem :

Badem ağaçları insan eli değmeden, kendi kendine yetişir. Bağlar, bahçeler, tarlalar ve hattâ bayırlar ve dağ etekleri badem ağaçlarıyla örtülüdür. Buralarda yetişen bademler acı ve tatlı olmak üzere iki cinstir. İlk baharda çağlası yenilir ve satılır. Çekirdeği tatlı olan badem ihraç edilir. Bu iklimde sakız bademi yetiştirilemiyor.

Fındık :

Şimdiki Isparta şehrinin yeri vaktiyle tutluk ve fındıklık imiş Evrengene semtinde bulunduğu söylenen eski Isparta şehri —sel yatağı mıntakasında bulunduğu için— sel baskınlarıyla topraklar altında kaldıktan sonra bu fındıklık ve tutluklara bugünkü Isparta şehri kurulduktan sonra buralardaki Fındık ve tut ağaçları azalmıştır. Bugün fındıklık olarak yukarı mahallelerde ve Gökçay tarafları gösterilebilir. Bununla beraber ihraç edilecek kadar bol değildir. Ve yuvarlak cinstir.

Kestane :

Şehrin dağ eteklerinin ve bilhassa taşlık yerlerde pek çok yetişir. Eşek yokuşu denilen mevkide ulu çınar ağaçları gibi yüksek boylu kestane ağaçları vardır ve bu ağaçların ömrü uzundur. Buralarda yetişen kestanelerin danesi iri ve lezzetlidir. Bilhassa kasap kestanesi Bursanın kestaneleri kadar iri danelidir. Ancak memleketin ihtiyacına kifayet eder. İhraç edilmez.

Armud :

Armudun her nevi vardır. Bilhassa gök sulu iğdecik armudu kokusu gayet nefis ve tadı çok, yeşil renkte iri danelidir. Sav Köyünün şeker armudu, boldur. Kantar topu, sarı armud, bey armudu, kış armudu meşhurdur İhraç edilmez.

Şeftali :

Danesi biraz küçükçe sarı ve kırmızı renkli tadı çok. sulu ve kokuludur.

Muşmula :

Şehrin bahçelerinde bol miktarda yetişir. Bilhassa Dere Mahallesi, Yenice Mahalle, Keçeci Mahallesi bahçeleriyle Gök çay bahçelerinde ve Ayazmana, Minasın, Arık altı bahçelerinde mebzulen yetişir. Danesi iri ve lezzetlidir. İhraç edilmez.

Kızılçık :

Ispartada bunun bir adı da ergen'dir. Muşmula bahçelerinde çok miktarda yetişir. Reçel için kullanılır.

Kıramık :

Firenklerin (Amberbarus) dedikleri bu meyva şehrin hertarafında yetişir. Bu dikilmez, insan eli değmeden yetişen bir meyvadır. Bundan yalnız şurup yapılır.

İğde :

İki nevi iğde yetişir. Biri hurma iğdesi, diğeri kepek iğde bundun başka bağların, tarlaların kıyılarına çıt yerine dikdikleri (barı) tabir edilen bir nevi iğde ağacı vardırki bunun meyvası küçük olup buna kuş iğdesi derler.

Kiraz :

Isparta meyvaları içinde en meşhuru kirazlarıdır. Kiraz mevsiminde bir ay bayram yapılır. Bu bayrama: İzmirden, Aydın. Denizli ve Konyadan. Afyondan. Antalya ve Burdurdan kafilelerle bayram yapmak için misafirler gelir. Bir ay süren bu şenlikli kiraz bahçelerinde kutlulanır. Gül bahçelerindeki güller de açmış olduğundan kiraz bayramı gül kokulan içinde yapılır. Kiraz bayramları hakkında bir çok şiirler, destanlar yazılmış ve hatta türküler, maniler, gazeller yapılmıştır.

Bu meşhur kirazlar beş nev'idir : Ballı kiraz, alyanak kiraz, honaz kirazı, dıragana kirazı ve boz kirazdır.

Ballı kiraz :

Kısa saplı ve çok tatlıdır. Hıdırellezin onbeşinden sonra (ben) düşer yirmi beşinde kemale gelir, otuzundan sonra tabağa girer derler. Kiraz bayramları bu kirazla başlar.

Alyanak kiraz :

Sapı uzun, danesi iri ve çok tatlıdır. Kiraz bayramının ikinci haftasında kemale gelir. Bununla kiraz bayramının en zevkli ve en neşeli günleri yaşanır.

Honaz veya Tombuç kirazı :

İki adı olan bu kiraz: bayramın ikinci haftasını işgal eden ve bayramın en şenlikli günlerini yaşatır. Bu kirazın rengi koyu kırmızı, sapı kısa tadı çok ve ömrü diğerlerine nisbetle uzundur. Temmuz ortalarına kadar devam eder Ve kiraz bayramı bununla sona erer.

Dırağana kirazı :

Bu kirazların sonudur, İki nevi vardır : Biri rengi sarı sapı uzun diğeri rengi siyah eti sert. sapı kısadır. Ve her ikisinin de tadı kuvvetlidir

Boz kiraz veya Orak kiraz :

Sapı uzun. danesi biraz küçük, rengi açık sarı ve tadı azdır. Ağustos ayı içinde kemale erer ve buna halk orak kirazı derler.

Vişne :

Şehrin topraklarında vişne de mebzul miktarda yetişir. İki nevi vardır. Biri iri daneli Kütahya vişnesi, diğeri küçük daneli sakız vişnesidir.

3- Sepzeler :

Şehrin çıplak dağları önüne yayılan Yeşil Isparta Ovasının bir çok yerleri Gölcük ve Beldibinden gelen sularla sulanmakta olduğu gibi Halife Sultan, Ayazmana, Minasın, Arık altı tarafları da tabiaten bol sular içinde bulunduğu cihetle buralardaki sepze bahçeleriyle, güllükler ve kavun, karpuz bostanlarının mahsulleri iyi gelişir bol, ve bereketli mahsul verir.

Şehirde ekilip, dikilen sepszeler :

Fasulye, bamya, patlıcan, iki çeşit biber, domates, ıspanak, semiz otu. lahna, soğan, sarımsak, yer elması, havuç, turp, şalgam, pancar, labada. dereotu, nane, maydanoz, bakla, nohud. böğrülce, kavun, karpuz, acur, salatalıktan ibarettir.

Şehir içinde yetişen bu sepszeler kasabanın ihtiyacına yeter miktarda olmadığından Nazilli ve Antalya'dan da bazı sepszeler gelir.

4 — Gülcülük ve Gülyağcılık :

Toprak ve iklimin hususiyeti itibariyle, tabiatın ilimize bahşettiği güzel kokulu güllerimiz, toprak ürünlerimiz içinde hususiyet arzeden bir mevzudur.

5 - Gülcülük :

Ispartada pek eski bir sanat değildir. 1890 yıllarında başlayıp sekiz on yıl içinde gelişerek genişleyip önemli bir sanat ve ticaret halini alarak müteşebbüsleri gün geçtikçe çoğalmaya başlamıştır.

Şehrin ve civar köylerin işlenmiş ve işlenmemiş toprakları gülcülüğe hasredildi.

Isparta - Dinar yolunun iki tarafındaki bütün tarlalar ile Payamlı avlu, Ada kahvesi, Isparta - Eğridir yolunun iki tarafı, Karaağaç Mahallesi civarındaki tarlalar, Demir köprü etrafı, Gökçay ve Öküzbattı tarafları tamamiyle güllük olmuştur. Minasın ve Arık altı bahçeleri de mütemadiyen güllük olmaktadır.

Şehire pek yakın olan Sav, Çünür, Lağus, Deregümü, Findos, İslâm köyü, Barla, Göndürle, İlama, Bedre, Geresin. Ellas köyleriyle Atabey Uluborlu. Senirkent ve hattâ

Karaağaca kadar ilçe ve nahiyelerimize uzamış güllüklerimiz tam bir faaliyet içinde çalışmaktadır.

Bu yüzden memlekete yılda gülyacağı parası olarak bir milyona yakın ve gül suyu parası olarak ta yüzelli bin lira civarında bir servet girmektedir.

6 — Birinci Gülyacağı Fabrikası :

Gülcülük bu suretle tabiî seyrine devam ederken 1937 de gül yağını daha fennî bir şekilde koymak için gül yağı çıkarmak işini İnhisarlar İdaresi ele alarak şehrin içine bir gülyacağı fabrikası kurdu. Birkaç yıl gülyacağı istihsalini bizzat İnhisarlar İdaresi işletmiş ise de umulan randıman ve beklenen fayda elde edilememiştir. Bu sebepten fabrika faaliyetini terkedip, gül yağı inhisarlarını kaldırmış ve gül yağı taktir işini eskisi gibi serbest bırakmıştır. Uzun zaman muattal kalan gülyacağı fabrikası 1945 de hususi bir kanunla bedelsiz olarak Isparta Belediyesine verilmiştir.

Belediye; Fabrikayı, yeni teşekkül eden (Isparta Gülcüler İstihsal ve Satış Kooperatifi) ne icar etti. Kooperatif, halkın güllerini taktir edip gülyacağı ve gül suyu yapmakta ve satışını da bizzat Kooperatif idare etmektedir.

7 — İkinci Gülyacağı Fabrikası:

(S. I. P. A.) adındaki Fransız Şirketi, Goboy Müessesesi tarafından ortaklık olarak ve on yıl sonra (Isparta Gülcüler İstihsal ve Satış Kooperatifi) ne devretmek üzere 1952 de eski gülyacağı fabrikasının yanına bir (Congüret = Kalın gülyacağı istihsal fabrikası) yapmıştır.

Müessese; Kooperatifle yaptığı on yıllık anlaşmanın 1957 de uzatılmasını istemiş ve taraflarca mutabakat hasıl olarak müddet uzatılmıştır.

Dünya piyasasında günün geçer meta-ı olan kalın gül yağı istihsalı daha faydalı olmuştur.

Bu Goboy Fabrikası birinci yıl 150 kilo gül yağı istihsal etmiş ve müteakip yıllarda miktarı artarak 1957 yılı kapasitesi (300) kiloyu bulmuştur.

8 — Afyon :

Bölgemizin başlıca geçim vasıtalarından biri de Afyon ziraatidir.

Arazinin teşekkülü, rakım ve iklim durumu itibariyle diğer yağ nebatları yetiştirmek mümkün olmadığından Haşhaşın sakızından ve yağından büyük ölçüde faydalanılmaktadır.

Haşhaşın yüzde 40 ilâ 45 nisbetinde yağı vardır.

İlimizde bir hektar sahadan ortalama 25 ilâ 30 kilo afyon sakızı 150 ilâ 200 kilo miktarında haşhaş yani haşhaş tohumu alınır. Heryıl bölgemizde (30 ilâ 40) bin dekar afyon ekilmekte ve normal olarak (80 ilâ 100) bin kiloyu bulmaktadır.

Isparta ve havalisi afyon sakızlarındaki istenilen maddenin diğer memleketler afyonundan fazla olması hasebiyle dünya piyasasında tanınmış ve tutulmuştur.

9 — Bostanlar :

Şehrin içindeki kavun, karpuz bostanları ;

Eğridir ve Dinar şoselerinin iki tarafındaki güllük ve bağ olmıyan yerlerinde ve ilk yıl dikilen bağ ve güllük sırtları bostanlıktır.

Isparta'da gerek bağcılığın ve gerek gülcülüğün çoğalmasıyla bostancılık memleketin kıyı mahallerine bilhassa Halife Sultan, Ayazmana, Minasın ve Arık altı taraflarına dikilmekte ise de bu dikimler ihtiyacı karşılamadığından Çünür, Kayı, Diyedin ve Ali köyleriyle Burdurun Eskiyere Çerçin ve Kışla köyleri temin etmektedir.

D — HAYVANCILIK :

1 - İlimizdeki hayvan ırkları büyük bir önemi haiz değildir. Çünkü; hayvan ırkları henüz islâh edilmemiştir.

Hastalıklarına gelince : Bu ehli hayvanlarda en çok görülen : Uyuz hastalığı, koyun ve keçilerde : Çiçek ve şarbon hastalıkları. Sığırlarda : Yanıkara, halka hastalıkları. Beygirlerde : Rüam. Tavuklarda : Kulera ve tifo hastalıklarıdır. Uzun zamandanberi bunların üzerinde ciddi bir gayret ve mütemadi bir himmetle çalışılmaktadır. Bu çalışmalar sayesinde bu hastalıklar azalmaktadır.

2 — Büyük baş hayvanlardan ilimizde bulunan beygir, katır, eşek, manda, deve, inek - öküz, koyun, keçi ve tiftiktir.

İstatistik Genel Müdürlüğünün neşrettiği son sayım cetveline göre Isparta ve çevresinde bulunan büyük baş hayvanların cins ve miktarı şöyledir :

Adedi	Cinsi	Adedi	Cinsi
6774	Beygir	61841	İnek ve öküz
325	Katır	156922	Koyun
27011	Eşek	236430	Kıl keçi
4549	Manda	20737	Tiftik
1861	Deve		

3 — Beygir ırkı :

Beygirler yerli ve arap melezidir. Boyları 125 ilâ 140 santimetredir. Kısarak adedi ise; çok az ve boyları kısadır.

4 — Katır:

Isparta havalisinde iki türlü katır vardır. Biri yüksek boylu diğeri kısa boyludur. Kısa boylusuna muçu katır derler. Donları açık kestane rengi, doru ve açık gök renktedir. Bunlar dağlık yerlerde çok bulunur. Yüksek boyluları 125 ilâ 130; kısa boyluları 110 ilâ 120 santimetredir.

5 — Eşek :

Donları kara ve boz renktedir. Boyları : 110 ila 120 santimetredir.

6 — Manda :

Isparta dilinde mandaya camız derler. Şehir içinde pek az bulunur. Bunlar köylere de vardır. En ziyade Karaağaç ve Yalvaç'ta yetişir. Tarla işlerinde kullanılır. Donları koyu siyah ve kül rengindedir. Boyları : 115 ilâ 120 santimetredir.

7 — Öküz - İnek :

Gerek öküzler ve gerek inekler Anadolu ırkına mensuptur. Öküzlerin bir kısmı karasığır ırkına mensuptur. Bunlar yassı ve uzun kuyruklu ırkın her ikisi de vardır. Bunların donları : Kara, boz, sarı ve pek az da akla kara karışık renktedir. Boyları 110 ilâ 115 santimetredir.

8 — Deve :

Develer Anadolu ırkına mensup olup donları : Açık ve koyu kestane rengindedir. Boyları: 160 ilâ 2 metredir. Bunlar az yem yer. Yazın yaylalara çıkarlar, kışın il çevresindeki nakliye işlerinde kullanılırlar.

9 — Koyun :

İl çevresindeki koyunlar Ak Karaman ve Siyah Karaman cinsidir. Gıda kabiliyeti fazla ve madeni emlahı zengin olan ovaların rüsûbi topraklarında yetişen nebatlar sayesinde yüksek boylara ve lezetli etlere maliktir.

Bu tarafların koyun ve koçları beklenen faydayı temin etmektedir. Tüyle kalın,

kuyrukları büyüktür.

10 — Keçi ve Erkeç :

Keçiler umumiyetle kıl keçisidir. Hayvan uzmanları Isparta ve havalisi keçilerini dikkat nazara alarak bu havalide tiftik keçisinin üretilmesi için çalışmaktadırlar. Çünkü butaraf dağları ormanlık değildir.

Kıl keçisi ile erkeç tabir edilen davar cinsi kırlarda ve bilhassa dağlık arazide çok iyi yetişmektedir. Bunların kılları sert olup çul, çuval, ve mutaf işlerinde çok miktarda kullanılmaktadır.

11 - Tiftik keçisi:

Bunlar Ankara ırkına mensupturlar. Ispartada tek tük var ise de daha ziyade Yalvaç ilçesinde bulunmaktadır.

§ Bu hayvanların yavrularının adları Isparta ve çevresinde şöyledir :

Beygir yavrusuna; tay derler. Büyür, erkekse at olur. dişi ise kısır, doğurmazsa kısır olur. Katır yavrusuna : Koduk derler.

Eşek yavrusuna : Sıpa.

Manda - Camız yavrusuna : Doğunca buzağı, sonra potuk olur.

Deve yavrusuna : Doğunca civelik derler. Altı aylık oluncaya kadar köşek, iki yaşına kadar taylak olur. Ondan sonra yük vuruluncaya kadar dorum derler.

İnek yavrusu : Dişi ve erkeğine dana derler. Dişisi büyür inek olur, erkeği böyür tosun olur.

Koyun yavrusuna: Kuzu derler. Kuzunun dişisi büyür koyun olur. Erkeği büyür toklu olur, toklu büyür koç olur.

Keçi yavrusuna : Oğlak derler. Oğlak dişi ise büyür keçi olur. erkek ise; çebiş olur. İki yaşına kadar oğaç olur. Bundan sonra erkeç derler. Bir cinsi de vardır ki : Ona da teke derler Tiftik yavrusuna : Filik yavrusu derler.

12 — Kümes hayvanları:

Tavukçuluk: Tavukçuluk ilimizde oldukça önemli bir yer almakta ve il içinde fenni surette tavuk yetiştirilmektedir.

Eskidenberi cinsleri bozulmuş, et, ve yumurta randımanı azalmış olan tavuk cinslerini ıslâh için (Legorn ve Rodyland - Rot) cinslerinden mürekkep bir tavuk üretme istasyonu vücade getirilmiştir. Bu istasyondan kısa bir zamanda çok yumurtlayan ve etlenen tavuk cinslerinin yayılması temin edilmektedir.

Bizim eski yerli ırk tavuklarımız ise gül ibiklidir. Renkleri ak, kara, kırmızı, karyagdı ve çillidir. Bunların beheri yılda en az 100 en çok 125 tane arasında yumurta verir. Bunlann muhtelif cinslere mensup olan melez kısımları da vardır ki : (Orpinkton. Minorka, Denizli, Hacı Kadın ve Hint) ırkıdır.

Tavukçuluğa verilen önem son zamanlarda çok artmış ve beklenen faydalar elde edilmeğe başlamıştır.

13 — Arıcılık :

İlimizde ötedenberi arı besleme merakı mevcut olup 1930 yılındanberi bu merak artmış ve çok önem verilmiştir.

Yirmi beş yıldnaberı Amerika üsuliyle Amerika kovanlarında yetiştirilmekte olan arılar çoğalmakta ve alınan (bal) ihtiyaca kifayet ettikten sonra komşu illerde satılmaktadır.

Isparta ilinin dağlık ve çamlık yerleriyle şehrin içindeki gül bahçelerinde yapılan arıcılık pekçok bereketli mahsul vermektedir.

Gül kokulu Isparta balı komşu illerde rağbet kazanmış ve tutulmuştur.

E — VİLAYET ÇEVRESİNDE YILDA İSTİHSAL OLUNAN MAHSULLER :

1 — Hayvan mahsulleri:

Yapağı, keçi kılı, balık, bal, balmumu, tere yağı, sucuk, pastırma, yumurta.

2 - Tarla mahsulleri :

Buğday, arpa. çavdar, nohut, mercimek, fasulye, böğrülce, burçak.

3 — Bağ mahsulleri :

Her cins üzüm.

4 - Bahçe mahsulleri :

Her çeşit sepe, her türlü meyva, yonca, soğan tohumu. (Karaca - İsgelen). kendir, haşhaş.

5 — Sınai mahsuller :

Arpa, patates, pancar, üzüm. Gülyağı, kendir, afyon.

6 - İhraç edilen emtealar :

Halı, gülyağı, afyon, av derisi, sahtiyan, meşin, kösele, vidala, Gılase, kereste, ceviz, ceviz kötüğü, badem, yumurta, tereyağı, peynir, kuru üzüm, şarap.

F -- ŞEHİRDE BULUNAN

Esnaf, Sanat Erbabı ve Tüccarlar :

Sayısı	Meslek adı	Sayısı	Meslek adı
		4	Kadayıfci
2	Araba imâlcisi	12	Kebapçı
8	Acente	6	Keçeci
20	Attar	3	Kitapçı
15	Bakırcı ve kalaycı	9	Kireççi
42	Bakkal	5	Kiremit ve tuğlacı
8	Berber	12	Kilimci
8	Betoncu	4	Keresteci
13	Boyacı	5	Kırtasiyeci
5	Camcı	84	Kunduracı
2	Çulha - alacacı	9	Kundura tamircisi
4	Çömlekçi - destici	1	Kuyumcu
15	Çilingir	7	Lokantacı
10	Dâvavekili, Avukat	19	Manifaturacı
30	Demirci	20	Manav
11	Değirmenci	3	Matbaacı
16	Doğramacı	7	Marangoz
8	Dokumacı	28	Mestçi - papuçcu
42	Dülger	3	Mobilyacı
5	Fırıncı - ekmekçi	6	Mücellit
3	Eczacı	14	Mutaf
5	Faytoncu	2	Nalıncı
4	Fotoğrafçı	15	Semerci
19	Fabrikacı	2	Simsar
28	Halı tüccarı	25	Sıvacı
3500	Halı dokuyucu	6	Otelci
4	Hamamcı	12	Otomobilci

5	Hancı	4	Pul ve tütün satıcı
15	Helvacı	15	Rakı bayii
9	İthalâtçı	3	Saatçi
16	İhracatçı	5	Sarraf
6	Nalbant	2	Sandıkçı
8	Nakliyeci	5	Saraç
1	Kavaf	4	Şekerci
16	Kasap	92	Tabak - Derici
16	Kaldırımcı	25	Taşçı - Duvarcı
12	Gazozcu	12	Terzi
3	Kantarcı	4	Tenekeci
3	Gazinocu	11	Tuhafiyeci
3	Kalıpçı	45	Urgancı
7	Kamyoncu	24	Yemenici

B — SINAİ DURUM :

I — Küçük sanatlar:

a) Ispartada ilk fabrika: 1891 de teessüs eden (Şayak Dokuma Şirketi) Dere Mahallesiinde Baş Değirmenin arkasında su kuvvetiyle döndürülen bir (Şayak Fabrikası) vücutte getirilmiştir. Bulgaristan'dan İslimyedeki ABA fabrikası ustalarından dört Türk ustası getirilerek (Rumeli şayağı) dokutulmuş ve bu fabrika altı yıl kadar çalıştıktan sonra faaliyetini tatil etmiştir.

b) Sümerbank halı ilme fabrikası:

1926 da halkın teşebbüs ve gayretiyle şirket halinde inşa ve tesis edilen bu fabrikayı Ispartanın yetiştirdiği Y. Mühendis Kâzım Aydar yapmış ve sonrada fabrikanın uzun yıllar müdürlüğünü ifa etmiştir.

Bu fabrika Ispartada dokunan halıların ilme ipini ve yün ipini imâl ederek hariçten alma ihtiyacını bertaraf etmiştir.

Bu fabrika halı ilme ipliğinden başka elektrik enerjisi, boya, dokuma ve yıkama şubeleri tesis ederek kendi personeli ile çalışmaktadır.

Fabrika 1942 ye kadar şirket halinde çalıştıktan sonra şirketin feshile Sümerbanka verilmesi üzerine 1943 de tasfiye edilip tamamen Sümerbanka devir edilmiştir.

c) Elektrik cereyanına ek :

Gülyağı fabrikasının bitişiğine, şehir cereyanını takviye için Belediye tarafından (250 beygir kuvvetinde bir dizel motor) monte edilerek istihsal edilen cereyan Sümerbankın verdiği cereyana katılmış ve bu suretle çarşı ve o civardaki fabrikalar. Orta Mahalle, Karaağaç ve İstiklâl Mahalleleriyle Sermet Mahallesi bu cereyana bağlanmıştır.

ç) Isparta iplik fabrikası - Türk Limited Şirketi :

Ispartanın ünlü halı tüccarlarından Mustafa Atabakan Mehmet Bilginer ve Mustafa Oral taraflarından 1938 yılı Keçeci Mahallesiinde vücutte getirdikleri limited şirkete ait bir fabrika kurup, yün ipi imâli ve boya işlerini yapmaktadır.

d) Deri fabrikası:

1927 de Isparta halkının teşebbüsüyle bir tabaklık şirketi tesis edilerek Yenice Mahallede çay kıyısında inşa edilen Türbinle dönen (Deri fabrikası) faaliyete geçtikten sonra birkaç çeşit deri imâl edip memleketin ihtiyacından fazlasını İstanbul ve İzmir gibi mahallere satmak muvaffakiyetine eren hayırlı ve faydalı bir müessese idi.

Neyazık ki; kısa bir ömür sürdükten sonra tasfiye edilip fabrika hali üzere terkedildi. Şirket dağıldı.

1948 de fabrika Isparta halı tüccarlarından Mustafa Toka tarafından satın alınıp halı ipliği imalâthanesine kalp edilmiştir.

e) Kâmil Günatan'ın - Pamuk ipliği fabrikası :

Ispartanın halı desinetör ve tüccarlarından Kâmil Günatanın Eğridir yolu üstündeki pavyonlar caddesinde 1945 de kurduğu bu fabrika yalnız pamuk ipliği imâl etmekte ve kendi halı tezgâhlarında kullanılmaktadır.

f) Mehmet Gürkan'ın - Yün ve Pamuk İpliği Fabrikası :

Halı tüccarlarından Değirmenci Oğlu Mehmet Gürkan'ın 1947 de Keçeci Mahallesinde yaptırdığı bu fabrika yün ve pamuk ipliği imâl etmektedir. Mamulâtının büyük kısmını kendi halı tezgâhlarında kullanmaktadır.

g) Birinci Gülyağı Fabrikası :

1934 de İnhisarlar Vekâleti tarafından kurulan (Gül yağı taktir fabrikası) ilk defa olarak fenni usullerle gül yağı istihsal etmeğe başlamıştır.

Bugün Belediyeye intikal eden bu fabrika (Isparta Gülcüler İstihsal ve Satış Kooperatifi) tarafından işletilmektedir.

h) İkinci Gülyağı Fabrikası:

Birinci gülyağı fabrikasının istihsal ettiği ince gülyağı piyasada az sürüldüğünden yağın daha kalın kalitede istihsali için 1953 de; (S.I.P.A.) adlı bir Fransız Şirketinin (Gaboy) müessesesi tarafından (Gülcüler Kooperatifi) ile ortak olarak birinci fabrikanın yanına bir (Kongiret fabrikası) yani kalın gülyağı istihsal eden bir fabrika kurulmuş olup bu fabrikanın on sene sonra Kooperatife terkedilmek üzere aralarında yapılan anlaşma mucibince kalın gülyağı istihsaline başlamış ve istenilen randımanda yağ taktir edilmekte olup bu müddet 1957 de tekrar uzatılmıştır.

i) Süleyman Erdoğan'ın (Yün ipliği imalâthanesi) :

Turan Mahallesinde kurulan bu fabrika muntazaman çalışmaktadır.

ı) Mustafa Taşcıoğlu'nun (Pamuk ipliği imalâthanesi) :

Halk pazarında kurulmuş olan bu fabrika mütevazı bir halde çalışmakta olup faydalı randıman alınmaktadır.

j) Nuri Hamamcıoğlu'nun (Pamuk ipliği imalâthanesi) :

Küçük yaşındanberi ticaret hayatı içinde yuğrula yuğrula kendini kendi yetiştirmiş olan Nuri Hamamcıoğlu'nun çay boyunda inşa ve tesis ettiği (Pamuk ipliği Fabrikası) nda (Atkı ve Direze) ipliği imâl edilmekte olup bir kısmını kendi tezgâhlarında kullanmakta ve bir kısmını da harice satmaktadır.

k) Nuri Hamamcıoğlu'nun (Yün ipliği imalâthanesi) :

Gördüğü rağbet ve sanat aşkıyla çalışan bu enerjik zat, pamuk ipliği fabrikasından sonra eski debboy civarında birde (Yün ipi) imalâthanesi tesis ederek istenilen evsafta yün ipi imâl etmektedir.

1) Mehmet Tütüncü'nün (Pamuk ipliği imalâthanesi) :

1951 de yeni tabakhane civarında kurulan bu imalâthane tatlı bir randımanla çalışmakta ve otaraflardaki halıcıların ihtiyacını tatmin etmektedir.

m) Mustafa Toka (Yün ipliği imalâthanesi) :

Keçeci Mahallesinde Menzilioğlu Değirmeni - Eski Maarif Un Fabrikası - tadil edilerek Mustafa Toka tarafından 1952 de yün ve pamuk ipliği imalâthanesi şekline konup yün ipliği imâl etmektedir.

n) Şevket Savlu'nun (Eğirme Tesisleri) :

Şevket Savlu'nun 1951 de Keçeci Mahallesinde tesis ettiği Eğirme imalâtı iyi bir randımanla çalışmaktadır.

o) Halıcı Hacı Eyyüp (Yıkama Hanesi) :

1954 de Çay Karakolunun karşısında kurulmuş olan bu yıkama hane 1956 da genişletilerek muazzam bir müessese haline getirilmiştir.

ö) Güneş Gazoz Fabrikası :

1936 da Ahmet Sağ Türk'ün kurduğu gazoz imalât hanesi kurulduğu zamandanberi verimli bir halde muntazaman çalışmakta olup kazandığı rağbeti muhafaza etmektedir.

p) Un Fabrikaları - Mehmet Ali Sezgin'in Dere Un Fabrikası :

Esasen fırıncı olan Hacı Patlaklar : Şimdi Sezgin soy adıyla anılan Mehmet Ali ve kardeşleri ayrı ayrı birer un fabrikasına ve şehrin ekmekçi fırınlarına sahiptirler.

1912 de Mehmet Ali Sezgin'in Dere Mahallesinde kurduğu un fabrikası muhtelif randımanlı un çıkarmaktadır.

r) Lutfi Sezgin Un Fabrikası :

Lutfi Sezgin, Minasındaki iki su değirmeninden birini satın alıp yıktırarak yerine yine su ile döner asrî ve fennî şekilde bir un fabrikası yaptırmıştır. Bu fabrikanın inşasından sonra yanındaki taşla dönen su değirmeni tabiatıyla müşterisiz kalıp kapanmıştır. Ve sonra yıkılmış tarihe karışmıştır.

Mustafa Sezgin'in (Seyyar Un Fabrikası) :

Mustafa Sezgin ve ortağı Ömer tarafından ortaklama satın alınan sabit ve icabında seyyar bir halde çalışabilen elektrikle döner modern bir un fabrikası tesis edilmiş olup az zamanda çok miktarda un imâl etmekte ve şehir halkının rağbetini kazanmaktadır.

Fabrika şimdiki halde halk pazarı içindedir. Yaptığı un diğerlerine tercih olunmaktadır.

1 - İmalâthaneler (Haşhaş Yağı İmalâthanesi) :

İlimiz topraklarında mebzul ve bereketli olan afyonun yağından ve sakızından ayrı ayrı istifade edilmektedir. Haşhaşta yüzde kırkbeş nisbetinde yağ vardır.

Eskiden haşhaş yağı evlerdeki yağhane mengelerinde çıkarılırdı. Son zamanlarda fennî bir surette motorize edilmiş basğı çıkırığıyla istihsal edilmektedir.

Yeni halk pazarı yapıldıktan sonra, pazarın kuzey cephesinde müteaddit yağhaneler yapılıp, şimdiye kadar mahalle aralarında kalan yağhanelerde pazar içine girmiştir.

2 — Su Değirmenleri :

Şehrin içinde taşla müteharrik 8 tane su değirmeni vardır. Bunlar iptidai şekilde yapılmış kocaman taşlı, ağaç çarklıdır. Yazın yağmurlu zamanlarda değirmenleri döndüren sular, sel sularıyla birleştiğinden, değirmen sularını çaya verirler. Değirmenler durur, çalışmaz. Yağmur dinip sel suları kesilinceye kadar değirmenler durur. Sel suları akıp bittikten sonra yine eski minval üzere değirmenler çalışır.

Bu ilk zamanlara ait olan değirmenlerin biraz daha mütekâmil olan un fabrikaları yapılmış ise de; bunlarda aynı - veçhile su ile döndürüldüğünden yağmurlu, zamanlarda aynı akibete uğradıklarından son zamanlarda elektrikle işleyen un fabrikaları kurulmağa başlamıştır.

Elektrikle işleyen bu un fabrikaları buğdayı çalkıyor, elekten geçiriyor, içindeki taşı ve çöpü ayıklıyor ve un yaparken buğdayın kepeğini çıkarıyor. Tertemiz bir halde un yapıyor. Su değirmenleri ise; bunların hiçbirini yapamadığından şehir halkı bu değirmenlere iltifat etmemektedir. Ancak su değirmenlerinin bulunduğu mahalleler halkı şehire çok uzakta bulduklarından şimdiki halde buldukları semtlerindeki bu

su değirmenlerine gidiyorlar.

Umulurki; yakında bir elektrikle çalışan un fabrikası da bu uzak semtlerde de yapılacaktır. Ve ozaman su değirmenleri tamamiyle demode olup iş sahasından çekilecektir.

a) Çalışan su değirmenlerinden Baş Değirmen :

Şehrin en son mahallesi olan Dere Mahallesiindedir.

b) Cihanbey Değirmeni:

Dere Mahallesinin karşısında ve Zambaklı ile Düldül ayağı semtlerinin arasında bir yüksek tepenin göksüindedir. İki taşlı olup basit bir bina içindedir.

c) Çay Değirmeni :

Düldül ayağı denilen yokuş yolun ortalarından çaya inen çukurdadır. Bunun binası pek harap olduğundan son zamanlarda yıkılarak yerine un fabrikasına benzer bir bina yapılmıştır.

c) Hüseyinbaş Değirmeni:

Bu değirmen Düldül ayağı köprüsünün yanında ve yukarı mahallenin içindedir. Çifte taşlıdır. Binası pek basık ve karanlıktır.

d) Pitrak Değirmeni:

Yukarı Mahalle ile Keçeci Mahallesi arasındadır. Burası Gökçay bahçelerinin sol tarafını işgal eder. Değirmen iki taşlı, genişçe ve aydınlıktır Su değirmenlerinin en rahat ve en güzelidir.

e) Çukur Değirmenler :

Bu değirmenler Pitrak Değirmeni ile Keçeci Mahallesiindeki un fabrikasının arasında ve Pitrak Değirmeninden Keçeci Mahallesine inen değirmen suyunun kıyısındadır. Bu suyun kıyısına adeta çömelmiş cüce iki baraka halinde bulunan bu çukur değirmenler yanyanadır. Ve her ikisi de birer taşlıdır. Bunların bulunduğu yere Gökçay kıyısı ve Kemâl yeri derler.

f) Menzilioğlu Değirmeni :

Bu değirmen, Ispartanın en eski değirmenidir. Hamit oğulları zamanından kalmadır. Zamanlarla bir çok değişiklikler görmüş ve bir hayli tadilâta uğramıştır. En son 1902 de Mütesarrif Hüsnü Bey (Paşa) Isparta maarifi namına satın alıp yıktırdı ve yerine yine su ile dönen bir un fabrikası yaptırdı. Bu fabrika Ispartadaki fabrikaların ikincisidir. Ispartada ilk defa yerli fabrika unu burada başlar. Ve Isparta maarifine büyük faydalar sağlaması itibariyle de adı unutulmıyan bir müessesedir.

Yakın zamanlara kadar eski halini muhafaza ettikten sonra Isparta halı tüccarlarından Mehmet Görkan burayı satın alıp üst kısmını genişleterek (Halı ipliği imalâthanesi) ve alt kısmını da yine eskisi gibi un fabrikası yapmıştır.

g) Minasın Değirmenleri:

Minasında yıllardanberi su ile dönen iki un değirmeni vardı. Bunun birisini Hacı Patlak Oğulları satın alıp yıkarak yerine asrî ve fennî bir un fabrikası yaptılar. Bu fabrika yapıldıktan sonra obir değirmen demode olup müşterisini kaybettiğinden dolayı muattal kalıp harap olarak yıkıldı. Ve yerine başka bir değirmen yapılmadı. Şimdi Minasın da yalnız bir un fabrikası bulunup ocivar halkın işini görmektedir.

4 — Sanat sınıfları :

Isparta şehrinde çok uzun yıllardanberi sanatların en eskisi ve başlıcası (**tabaklık**) tır. Eskiden çay kıyısında kendi adıyla anılan Tabakhane Mahallesinde otuz kadar tabakhane vardı. Bu sanatkâr esnaf ve birbirine yar ve yordam ve bir kitle halinde

yaşayan çalışkan adamlardır.

Bunlar; koyun, davar derilerinden meşin ve sahtiyan; sığır ve manda derilerinden (gön) tabir edilen çiy kösele ve pişkin kösele imâl ederlerdi.

Isparta, tabak sanatkârlarının imâl ettiği meşin ve sahtiyanlar; bir zamanlar Türkiye'nin her yerinde tanınmış ve tutulmuş olduğundan —eski zamanlarda— markup adlı kırmızı, siyah, sarı renkte ayakkabı ve bu markubun içine giyilen aynı renkteki konçlu, konçsuz mesler ve kadınların, bilhassa kızların, gelinlerin giydiği ve cehizlerine koydukları (Çetik Papuçlar) her tarafda Isparta sahtiyanından yapılırdı. Bu sebeple Isparta tabaklarının şöhreti her tarafa yayılmıştı. Bütün hükümet erkânının, ayan ve eşrafın giydiği çetik mesli markuplar Isparta sarısı denilen sarı renkli sahtiyanından yapılırdı. El'an İstanbul'da ayakkabı malzemesi satan mağazalar: sarı renkli kılaseyi öğmek için (Isparta sarısı gibi) diye satarlar.

Isparta tabaklarının el'an çıkarmakta oldukları meşin ve sahtiyan yine eski kıymetinde ise de; Vidala ve Kılase gibi daha umumi derilerin fabrikalarıyla rekabet imkânı kalmadığından, Isparta meşin ve sahtiyanları Ispartada ayakkabıcı esnafı tarafından kullanılmaktadır.

Isparta tabakhanesinin bulunduğu mahal maahlle içi olup bunun her tarafda olduğu gibi şehrin dışına alınması gerektiğinden 1944 de eski yerinden kaldırılarak şehirden biraz uzağında bulunan çayın demir köprü cihetine nakil edilmiş ve aynı zamanda (Kanarya - Mezbaha) da birlikte buraya alınmıştır.

O tarihtenberi burada yüzden fazla kârgir tabak imalât hanesi inşa edilmiştir.

Bu enerjik sanatkârlar yeni imalâthanelerinde daha rahatça çalışmaktadırlar.

Tabakhanenin buraya naklinden sonra burada güzel bir Palamut değirmeni yapılmıştır. Eski gibi el kuvvetiyle iki taş altında palamut öğütülmemektedir. Bu motörle işleyen yeni değirmen eski zorlukları kaldırmıştır.

5 — El ve Ev Sanatları :

a) Yün dokumalar :

Halı, kilim, heybe, menevrek gibi ev sanatları şehrimizde ötedenberi yapılmakta olup altmış yetmiş yıldır bu dokumaların en önemlisi halıcılık olmuştur. Halıcılık revaç bulmazdan önce kilimcilik ilerde idi. İnce ve düzgün bükülmüş yün ipinden yapılan kilimlerin dokuması gayet sık ve deseni zarif, ömrü uzun olurdu.

Bu kilimler iki cinsti : Biri zili, diğeri düz kilimdi. Zili ile düz kilimin farkları dokumalarında olmayıp kullandıkları yün ipinin kalın ve tüylerinin kabarık olmasında idi. Tüyleri kabarık olanlara zili denilirdi. Bu meyanda deseni güzel, dokuması sık heybe yüzleri, kerevet ve beşik örtüleri, salıncak kilimleri, namaz seccadeleri bu kilim tezgâhlarında dokunurdu. Bu yün dokuma sanatı şehirde olduğu gibi köylerimizde de mevcuttur.

Bu dokumaların yün iplerin ve atkı denilen pamuk ipliklerini evlerde el çıkırıklarında bükerek ve kök boylarla istenilen renge boyanırdı. Bu yün dokumalarının herşeyi yerli malı idi. Bunların içinde dışardan getirilen hiç birşey yoktu. 1896 danberi mütemadiyen tekâmüle doğru giden halıcılık bu dokumaların yerini aldı.

b) Yün Menevrek :

60 - 65 santim eninde el tezgâhlarında kaba yünden dokunan şalvara (Menevrek) deniliyordu. Bu kumaş kalın ve kaba olup düz ve siyah renkte olurdu. Şehirde ve köylerde giyilirdi.

c) Halıcılık :

Ispartada halıcılık sanatı ötedenberi mevcut olup eski zamanlarda satılık halı dokumaktan ziyade, meraklı kimselerin evlerinde kendilerine mahsus olmak üzere kurdukları tezgâhlarda ihtiyaç ve zevklerine göre halıdan seccade, heybe yüzü, iskarpin yüzü, kerevit ve beşik örtüsü okul çantası daban halısı palan örtüsü gibi şeyler dokurlardı.

1896 da Isparta mütesarrıfı Hüsnü Bey (Paşa) halı ve halıcılığın atisini görüp kalkındırmağa başladı. İpekçi Meledi adında yerli bir rum bu işi benimseyerek faaliyete geçmişti. Dokuyanların Türk kadınları, dokutanların rum patronları olduğunu gören memleketin işbilir adamlarından bazı zatlar (Türk kadınının bu işte hakkını koruyarak mütesarrıftan himaye istediler. Hüsnü Bey minnet ve şükranla bu himayeyi kabul edip işi lâıyk olduğu ehemmiyetle takibe başladı. Memleketin iktisadiyatını kavramış olan bazı zatlar kurdukları halı tezgâhlarında daban halısı ve seccade yaptırmaya başladılar. Bunların içinde ilk muvaffakiyetli randımanı veren Etrelioğlu Mehmet Efendinin dokuttuğu halılar büyük rağbet ve takdire mazhar oldu. Bir zamanlarda (Şark halı kumpanyası işe el koyup çalıştırdı). Rumların tehcirinden sonra halıcılık kendi elimizde gelişti. Ve dünya piyasasında ünlü bir ad ve önemli bir rağbet kazandı.

ç) Halıcılığımızın Teknik ve Ekonomik Cihetleri:

Kıymetli desinetörlerimizin kalemlerinin meharetiyle, kadınlarımızın hassas parmaklarının zarafetiyle telif ettikleri ince sanat eseri olan halılarımız dünyanın bir çok yerlerinde beğenilmiş ve piyasada tutulmuştur.

Bugün —1958 —, Isparta ve civarında faaliyette bulunan halı tezgâhlarının sayısı beşbine yakındır. Bu tezgâhların 3500 zü şehrin içinde mütebaki 1500 tezgâhı Lağus, Sav, Gündürle, Findos, Kabaca, İleküp ve İslâm köyleriyle Atabey bucağı ve Uluborlu, Senirkent, Keçiborlu ilçelerindedir. Bugün (1958) : halı satışından memleketimize üç buçuk milyon lira girmektedir.

Halı imalindeki hususiyetler :

Bir metre karehalı; üç buçuk kilo yün ipi ve bir buçuk kilo pamuk ipliğini hazmetmiş olması demektir.

Bir metre kare halının dört kilo gelmesi şarttır. Çünkü: bir metre kare halı imâlinde bir kilo kırpıntı zayıyatı vardır.

Halının beher on santimetre karesinde 26 çözgü yani : Eriş, 33 atkı yani: Argıç bulunur.

Halı kenarları : Çekmiş yani büzülmüş ve çarpık olmamalıdır. Desen : Desenin bir manâ ifadesi, renk armonisinin o desene göre ahenkleştirilmiş olması şarttır.

Yıkanmış halı :

Yıkanmış halının ömrü on sene kısılır. Fakat mat olmaz, parlak görünür.

Boyalar :

Halı boyalarının sağlam boya olması yani solmıyan boya olması şarttır. Bu boyalarla boyanmış ipliklerden dokunan halıların asid ve kalevilerle hususi bir yıkamaya tabi tutulmalıdır. Aksi halde mat olur.

d) Terzilik :

Kadın terziler : Eski zamanlarda kadın çarşıya çıkmadığından ve erkeklerle bir arada çalışmadığından kadın sanatkârlar evlerinde çalışırlardı. Bununla beraber kadının çalışma sahası mahdut ve muayyen işlere inhisar ederdi.

Kadınların başlıca yaptıkları iş : el ve ayak tezgâhlarında dokumalar çıkırıklarda ip ve

iplik, kaytan bükme ve yünden bükülmüş kaytandan her çeşit düğme yapmak, nakış ve çevre işlemek ve her çeşit kadim elbisesi biçmek ve dikmekten ibaretti.

Kadınlarımızın budürlü çalışmaları Cumhuriyet devrine kadar devanı etti. Bu yeni devirde erkek ve kadın hakları eşit muameleye tabi olarak birleştirilerek kadın serbest hayata girmiştir. Bu devirde (kız sanat enstitüleri, kadın terzi atölyeleri, kadın biçgi yurtları) tesis edilip bu sanat müesseselerinden bir hayli kadın terziler yetişmiş ve yetişmekte bulunmuştur. Bu meyanda kadın elbisesi diken erkek terziler de vardır.

Eski zamanlarda kadın elbiseleri, bilhassa kızların gelinlik elbiseleri bahalı kumaşlardan yapılır ve uzun yıllar giyilirdi. Ve modası geçmezdi. Bu elbiselerin pek çoğu anadan kıza ve hattâ torunlarına kadar intikal ederdi. O zamanların bu kıymetli, ağır elbiselerinden bazı aile yuvalarında, halk evlerinde, antikacı mağazalarında; doksan, yüz yıl önce yapılmış olanlarının mevcut olduğu görülmektedir.

O zamanki kadın elbiselerinin biçim ve kumaşları ile, bugünkü kadın elbiselerinin kumaş ve biçimleri arasında büyük farklar vardır.

Meşrutiyet devrinin ilânına kadar giyilen kadın elbiselerinin bir çok çeşitleri ve biçimleri ile adlarını kısaca yazıyoruz :

Boy kürkü, kısa kürk, harmaniyeli kürk, kürklü ferace, kürklü caket üç etek entari, yandan yılmaçlı entari, dilikli entari - belli fistan, kabartma fistan, körüklü fistan - kedife mintan, çoha mintan, çepgen mintan, kaytan işlemeli mintan, sırma işlemeli mintan - çapraz döğmeli yelek, memeli yelek, düz yelek, yarım yelek, göğsü açık yelek - düz hırka, aynalı hırka, boy hırkası, kaytan işlemeli hırka, pelerinli hırka, - yakası kapalı Hilâli gömlek, yakası açık hilâli gömlek, ipek kenarlı keten gömlek. - yakalı ferace, geniş kollu ferace, pelerinli ferace, kürklü ferace, kılaptan işlemeli ferace, suma işlemeli ferace. - cübbe, kıvrak, car. çarşaf.

Ozamanki kadın kumaşlarının adları :

Kutnu, sevayî. atlas, peten. şitari. ipek. kadife, düz kadife, bal kaymak, hama kumaşı, bağdat kumaşı, bindallı, kırk budak gezi

e) Dikişçiler - Terziler :

Terzi kelimesi dilimize alınıp kabul edilmezden önce buna kendi dilimizle adına (dikişçi) diyorduk. Kadın dikişçi erkek dikişçi denilirdi. Bir de dikici dediğimiz sınıf vardır ki : Bunlar tığ ve iğne ile yemeni, mes, terlik yapan esnaftır.

f) Erkek Dikişçiler :

Kadınların evde dikemediği erkek elbiselerini erkek dikişçiler yapardı.

Eski devirlerde en makbul ve lüks kumaş çuha idi. Pamuklu dokumadan yapılan erkek elbiseleri de vardı. Bu pamuklu elbiseler kadınlar tarafından kesilir. biçilir, yapılırdı.

Eski zamanlarda elbise düğmeleri maden değildi. Kaytancı sanatkârlar yünden, ipekten bükülmüş yuvarlak kaytanlardan çitlenbik nohut, fındık büyüklüğünde el ile yaptıkları düğmeler kullanılırdı. Sade düğmeler çıkıncıya kadar böyle devam etti. Sade düğmeler kaytan düğmeleri tamamiyle kaldıramadı. Taki maden düğmeler imâl edilip ucuzlayıncaya kadar kullanıldı.

g) Kürk diken sanatkârlar :

Kürk giyme adeti Türkiye'nin her tarafında olduğu gibi Ispartada da eski görenektir. Memleket eşrafı, ayanı ile hükümet erkânı ve ulema zümresi kürk giyerlerdi. Her sınıfın giydiği kürklerin cinsi ve biçimi ayrı idi. Çiftlik ve katırcı ağalarının ve posta tatarlarının giydiği kürklerde ayrı bir cinsdi. Ve hattâ yolcuların, arabacıların ve katırcıların giydikleri kocuk tabir edilen kürklerde daha başka bir cinsdi. Bununla

beraber bu sınıfların kürkcüleri de ayrı idi.

Yüksek tabakanın giydiği kürkler :

Elma kürk, samur kürk, sansar, sincap ve porsuk kürkleri ve bilhassa bahri köksü ve ördek başı adlarıyla anılan kıymetli kürklerdi. (Bahri köksü: Birnevi deniz kuşudur. Köksünün tüyleri göz kamaştırarak kadar güzeldir, Ördekbaşı: Denizlerde ve göllerde bulunan ördek cinsinden bir kuştur Bunun başı ve boynunun tüyleri pırıl pırıl yanar döner ve renkârenktir.)

Bu kürkler biçim itibariyle çeşitleri, sanat itibariyle sınıfları vardı.

Hükümet erkânının giydiği kürkler :

Divan kürkü, erkân kürkü, kaftan kürkü ile gündelik uzun kürk. Divan kürkü; huzura girerken, erkân kürkü : bayramlarda, resmi günlerde ve teşrifatta, kaftan kürkü mansıp ve rütbe yükseldikçe, uzun boy kürkü her gün giyilirdi.

Eşraf, Ayan ve Ağniyanın giydiği kürkler :

Boy kürkü, kısa kürk, iç kürkü... Boy kürkü: daimi, kısa kürk: soğuk günlerde boy kürkünün altına giyilirdi, ince kürkler ise : umumiyetle ilk ve son baharda giyilirdi.

Ulema zümresinin giydiği kürkler :

Biniş kürkü, boy kürkü, ince kürk... Kolları geniş olan boy kürkü; makamında otururken ve bayram muayedelerinde, biniş kürkü; makamından gayri yerlerde, ince iç kürkü; soğuk günlerde boy kürkünün altına giyilirdi.

h) Kürk dikici sanatkârlar :

Parçalı denilen kürkler : Ördek başı ve Bahri Köksünden yapılan kürklerdir ki : Bunların parçaları gayet küçük olup, bu minimini parçaları birbirine münasip ve mutabık surette ve renklerini de birbirine seviştirerek, üstüne kaplayacağı kürk kabına göre bir biçim vererek eklemek gayet ince ve nazik bir iş olup, sanat, meharet ve zarafet itibariyle gönül çekici bir manzara arz ederdi. Bir ressam gibi, bir minyetör gibi işlemek çok hassas ve nazik bir iş idi. Bu sebeple bu ustalar adı anılır, hatırı sayılır kimseler idi.

Bu iki türlü kürkün hem parçası bahalı ve hem imâli güç olduğundan, bunun giyiciside, yapıcısı da azdı. Ispartada biri Türk diğeri rum iki ustadan ibaretti.

Bu kürklerin bir de orta dreesesi vardı ki: Buna da (geniş parçalı) deniliyordu. Bu parçaların en büyüğü sincap, sansar ve porsuk postlarıydı. Bunların kürkleri de ikinci dereceden sayılırdı.

Ceylan, yavru tay, kuzu postlarından yapılan ve küçük tabir edilen kısmi vardı ki : Bunlarda üçüncü dereceden sayılırdı.

Eski devirlerde kürk; yalnız eşrafın, ayanın ve ağniyanın giydiği şeyler değildi. Kürk aynı zamanda devletin resmi üniformasıydı.

Kürk dikici ustaların itibarı terziden üstündü. Yukarda arzettiğimiz gibi : Eni, boyu dört parmak kadar olan mini mini parçaları birbirine ekleye ekleye bir palto, bir biniş haline koymak ve bu eklenen parçaların renklerini birbirine seviştirmek, düzenlemek ve bu manzarayı beğendirmek her usta için kolay başarılabilen bir muvaffakiyet değildi.

Kürk devri Meşrutiyete kadar can çekişerek devam etti. Meşrutiyet devri başladıktan sonra eski kıymetini ve resmi mahiyetini tamamen kaybetti. Devlet erkânı için kürk giymek yasak oldu. Ve ancak zenginlerle hocaların sırtında kaldı. Cumhuriyet devrinde onlarda terkettiler. Fakat; kürk giyme adeti bundan sonra moda olarak doğrudan doğruya kadınlara intikal etti.

Kürk; esasen vücudun sıhhatini muhafaza için yapılmışken yavaş yavaş resmi üniforma, süs, zevk ve moda saltanatı haline gelmişti. Şimdi giyilen kadın kürkleri ise : Ters tarafı kullanılmakta ve kadınlığın bugünkü süslenme ihtiyacını tatmin eden varda kosta ihtiyaçlarından biri oldu.

Bugünün kürkçü ustaları da zarif kadın kürkleri yapmakta iseler de Bahri göksü, ördekbaşı gibi mini mini parçalardan vücuda getirilen ince sanat eseri yoktur. Fakat post itibariyle nadir bulunan hayvanların kıymetli ve bahalı postlarından yapılmaktadır.

Bugün Ispartada ne eski kürkçüler kalmıştır ve ne de bugün kadınlığa intikal eden kürkleri yapan vardır. Kürkçülük artık maziye karışmıştır. Biz burada geçmiş zamanların kürk imâlinin ve kürk giyme saltanatının kısacık bir tarihçesini arzettik.

i) Urgancılık :

Urgancılığın iptidai maddesi olan kendir elyafı, şehrin yukarı mahallelerindeki urgancı sanatkârlar tarafından ağaçdan yapılmış (çıkırık dolapları) nda bükülmektedir.

Kendirin kalın ve koyu renkteki elyafından : Öküz arabası, yük arabası ve canbaz ipi ile yük ve denk sarma ipleri yapılır.

Orta incelikte ve beyaz renkteki kendir elyafından : Sicim ve ince tabir edilen kalın sicim yapılır.

Keten teli gibi ince ve rengi açık sarı kendir elyafından çamaşır, salıncak ipleriyle hayvan yuları, merkep çılıbırı yapılır.

Teli gayet ince ve rengi açık san kendir elyafından : çift bükümlü kınnap, mutaf dikiş ipi bükülür.

Bu sanat: Dere ve yukarı mahallelerimizde kadın ve kızları tarafından yapılmaktadır.

i) Kazıl :

Kazıl denilen kalın iplik kıl keçisi denilen davarlardan kırılan kıldan yapılır.

Bu da urgan ipi yapan kadın ve kızlarımız tarafından bükülüp eğrilerek yapılır.

Isparta ve civarında koyundan ziyade kıl keçisi bulunduğundan bunların kılından yapılan kazıl ipi; hayvan takımı dokuyan mutafkların iptidai maddesini teşkil eden başlıca malzemesidir ki : Bundan büyük ölçüde faydalanırlar. Bununla beraber kıldan yün kilimi dokuması gibi kıl dokumalarda yapılır. Isparta ve havalisinin keçi kollarının boyu uzun olup. sık ve imtizaçlı dokunabildiğinden çok dayanıklıdır.

Evlerde; el tezgâhlarında bu kazıl ipiyle kilim yerine kullanılan çul. çuval, harar, heybe, araba ve hayvan çulları, çadır ve talvar çulları dokunur.

6 — Mütabiye - Mutaflık :

Anadolunun iki yerinde mutaflık sanatı, çok ileri ve sürümlü olup yurdumuzun bir çok yerlerine sevkedilen (Mutabiye - Hayvan Takımı) Isparta ve Afyonda dokunmaktadır.

Bu kazıl ipiyle : Her en ve boyda ve çeşitte, kolan, paldım, kusgun, kepre dokunur. Belleme yem ve saman torbası, hayvan çulu, bahçe ve tavlalarda kullanılan sikkeli sikkersiz hayvan kösteği, tasma, at ve deve yuları, merkep çılıbırı yapılır.

Bu takımların hepsini mutaf sanatkârlarının çaparıyla dokunup çuvaldız iğnesiyle dikilen el işleridir. Bilhassa kazıl ipiyle dokunan kısımlarında çok dikkat ve meharet sarfedilir. Zira : Dokumayı husule getiren (çapar) ı çevirmek büyük meharete dayanmaktadır.

Kendir ve kazıl ipleriyle vücuda getirilen at, deve, merkep takımlarının işçilik bakımından kendine mahsus bir inceliği vardır.

Mutaflık sanatı hayatının başarılı daimi bir sürümle muhafaza etmektedir.

Bu sanat şehrimizde çok eskidir.

7 — Keçecilik :

Keçeciliğin iki veçhesi vardır : Bir Takye ve Kavukculuk, diğeri aba denilen köylü yağmurluğu ile hayvan keçesidir.

(Fes) in kabulüne kadar yıllar boyunca Takye ve Kavuk giyilmiştir. Bu takye ve kavuklar, zümrelerin sınıflarına göre bir çok biçimlerde yapılırdı. Uzun, kısa, yarım yuvarlak tepeli ve tepesi kırmızı yeşil ve kara olanları da vardı.

Vaktiyle Fatih Sultan Mehmedin padişahlık tacı yerine giydiği (Mar Tığanı Örfi) denilen kavuk: yavaş yavaş biçimini değiştirip halk arasına yayılmıştır. Daha sonraları: (Sultan Süleyman Kanuni) nin (Yusufi) adlı ve tepesi kırmızı kavuğunun muaddel şekil uzun yıllar halkın serpuşi olmuştu. Bu serpuşlar Sultan Mecit zamanına kadar giyildikten sonra Sultan Mecit devrinde kabul edilen (Fes), padişahın başından başlayarak aynı biçim ve şekilde halka da intikal etmiştir. Fakat bazı hocalar, dervişler, şehirler, emirler Cumhuriyet devrine kadar giymekte devam, ettiler.

Cumhuriyetin ilânından sonra ilân olunan (Şapka kanunu) ile külah, kavuk, takye. fes giyilmesi yasak edildi.

Külah, takye ve kavuk imâlinde Ispartadaki keçeci sanatkârların üstün bir şöhreti vardı. Bu sanatın ustaları fesin kabulüyle. işlerini köylü abasıyla hayvan keresi imâline hasrettiler. Bununla beraber bazı yerlerdeki keçeci sanatkârları keçe depme üsülüyle şapkada, yapıyorlar.

Mutaflığın ve semerciliğin esaslı malzemelerinden olan keçe : ancak semer ve deve havutu keçeleri, çul ve belleme ve ter keçeleri gibi düz tahta keçelere aba kepeneklere münhasır kaldı.

Dün. ayakla depilip el ile düzeltilen bu düz keçe işleri, bugün fabrikalarda daha düzgün olarak süratle imâl edilmekte olduğundan Isparta keçeciliği ancak iki üç atelyede kalmıştır.

8 — Saraçlık :

Ispartada saraçlık. Isparta şehri askeri üst olduğu zamana kadar ilerlemiş bir sanat değildi. Şehirde askeri üst kurulduktan sonra teşekkül eden sipahi alaylarının ve hayvanlarının seraciye ihtiyacı Ispartada yapılmaya başlamıştır. Bu sayede saraçlık sanatı da zamanın fenni ve modern yeniliklerinden istifade etmiştir.

Bedestan önünden çarşı caddesine giden yolun sol tarafı tamamiyle saraç dükkânları idi. Ozamanlar Isparta şehri komşu illerin bütün seraciye işini bu çarşıda yapardı. O devirde : At eğerleribu çarşının şöhretini etrafa yaymıştı. Osmanlı Eğeri. Yarım Osmanlı Eğeri. Tatar - Kırım Eğeri. Macar Eğeri yapılırdı ve bunların adı etrafa yayılmıştı.

Bu eğerlerin kaltaklarını da yerli marangozlar, (gem) in ağızlık kısmını çilingirler, haşasını simkeşler işlerdi. Şehrin çarşısı içinde bunlarında ayrı birer arastaları vardı.

Osmanlı Eğeri : Süvarilerimizin kullanımına göre rahat ve elverişli olduğundan dolayı çok makbuldü. Keza Yarım Osmanlı Eğeri; de halkın rağbet ve revacında idi. Kırım - Tatar ve Macar Eğeri de bundan sonra gelirdi.

Bu çarşıda : Şahhare denilen yolcu sandığı ve hurç tabir edilen büyük eşya bavulları, çeşitli heybe ve haşaların saraciye kısımları asker matra ve el çantaları, tüfek kılıfları, bele kuşanılan silahlıklar, at ve araba koşumları, merkep palanı: zamanının modasına göre meharetleli bir surette yapılırdı.

Kendine mahsus incelikleri ihtiva eden eski saraçlık sanatımız: Firenk Eğeri çıkıp

umumi rağbete mazhar olduktan sonra bizim saraçlarımızda bunların benzerini yapmaya muvaffak oldular.

9 — Semercilik :

Yük semerlerinin en kullanışlısını yapan şehirlerimizden biri de Isparta semerci ustalarıydı. Eski devirlerde çok kalabalık olan bu esnafın odun ve tuz pazarında birer sıra teşkil eden dükkânları vardı.

Yük için, binek için, her çeşit beygir ve katır, merkep semerleri ve deve havutu yapan ustalarda ekseriya hazır semer bulunmazdı. Semerlerde ismarlama yapılır. Çünkü; bir terzi, bir kunduracı gibi bu esnafda ölçü ile ısmarlanan şekle göre bilhassa hayvan sırtının biçimine göre yaparlar. Semerin iç tarafı hayvanın sırtına oturacak mahalli— hayvanın belini rahatsız etmeyecek surette olması için sanatkâr : ustalığının derecesini sanatındaki istidat ve meharecini bu noktada gösterdiğinden bu esnafın dikkat ve kaabiliyetlileri bu suretle müşteri celbini, satış sürümünü garanti ederlerdi. Isparta ve çevresinde diğer hayvanlardan ziyade merkep kullanıldığı için semercilik elan ileri durumdadır.

10 - Ayakkabıcılık :

Ötedenberi ayakkabıcılık şehrimizin devamlı ve sürümlü bir sanat şubesidir. Bugünkü fotin ve iskarpinler imâlinden önce bunların yerinde yemeni ve kundura yapılırdı. Elli, altmış yıldanberi bunlar demode olmuş ve yerini bugünkü çeşitli ayakkabılar almıştır.

Bugün Isparta'da imâl edilmekte bulunan her çeşit ayakkabının bütün malzemesi yerli malıdır.

11 - Mescilik :

Kundura içine giyilen bu mesler, sahtiyandan imâl edilip iki çeşittir. Biri uzun konçlu diğeri kısa konçludur. Uzun konçlusuna sarhatlı kısa konçlusuna tapbak mes derler. Bundan başka sahtiyanın biraz, daha kalını vidaladan yapılan mesler de uzun ve kısa konçlu ise de bunlar dikişli olmayıp çivili ve ökçelidir. Kışın sürümü fazladır.

12 — Terlikçilik:

Isparta terliği yurdun her tarafına sevk edilir. Kadın ve erkek terliği olmak üzere iki çeşittir. Bilhassa kadın terliklerinin fantazi süslü çeşitleri vardır.

Ayakkabıcı esnafının en çoğu terlikçi esnafıdır. Zira terliğin sürümü çok fazladır.

Esnaf Derneğinden alınan malûmata göre: Kunduracı, Mesci, Yemenici, Patik - Babbacı esnafının ikiyüze yaklaştığı anlaşılmaktadır.

13 — Marangozluk ve Oymacılık :

Şehrimizde ötedenberi bu iki kardeş sanatın mahir ustaları vardır. Ispartadaki oyma ve marangoz işleri yerli ustalarımızın eseridir.

Cami. Tekke. Medrese ve Türbelerin kapı ve pencereleri, sandık, çekmece, peştahta, rahle, vaizkürsüsü, minber, konsol, masalar üzerine yapılan kabartma hendeseli çiçekler ve bunların üzerine döşenen sedef işlemler, sedef çiçek işlemeli çekmeceler, gelin sandıkları, gelin ve endam aynaları, el aynaları, berber aynalarına geçirilen sedefli ve gümüş tel işlemeli ve kabartma çerçeveler yapan ustalarımızın bugünkü torunları aynı mahareti göstermektedir.

Halkpazarında bulunan Mihmed Dünder Çağlar'ın Marangoz imalathanesi şehrin marangozluğa alt bütün ihtiyaçlarını temin ve tatmin eden büyük bir fabrika olup işinin inceliği ve temizliği dolayısıyla memleketin rağbet ve takdirini kazanmış kıymetli bir müessesedir.

14 — Dülgerlik :

Isparta ve çevresinin Dülger işleri yerli ustalarımız tarafından yapıldığı gibi komşu illerimizin dülger işlerini de yapan maruf dülgerlerimiz vardır. İl çevresindeki bütün ev ve dükkân, okul, fabrikaların dülgerlik işleri şehrimizin ustaları tarafından yapılmaktadır.

15 — Kalıpçılık :

Ayakkabı kalıpçılığı şehirde çok eski bir sanattır. Dikici esnafının yemeni, mes. terlik, çizme kalıpları ötedenberi yerli sanatkârlarımız tarafından yapılırdı. Bu sanatların bir kısmı yerlerini şimdiki kunduraclığa terkettikten sonra yeni çıkan ayakkabılara göre çizme, fotin, ve iskarpinleride yerli ustalarımız yapmaktadır. Adedi mahdud olan kalıpçı ustalarımızın elleriyle yapılmaktadır.

16 — Demircilik ve çilingirlik :

Şehir ve il çevresinin ihtiyaçların temin ve tatmin eden yeter sayıda eline iş yakışan kıymetli demirci ve çilingir ustaları vardır. Bunlar çift âlet ve avadanlığı, ev eşyası, inşaat malzemesi esnaf avadanlığı yaparlar. Demirci esnafı içinde bazı mümtaz ustalarda vardır. Bilhassa çilingir ustaları arasında harp âlet ve edevatı gibi zamanının revaçta bulunan metallerini yapan sanatkârlarımız içinde El ve Kafa kıymetiyle mümtaz olup Isparta tarihine geçmiş büyük üstadlarımız vardır. Bunların serfirazı Meşhur (Çakmakcıoğlu) dur.

Bu zatın imâl ve tamir ettiği herşey dillere destan olan millî sanat mefahirimizdendir. Onun yaşadığı devirde askerî hareket üssü olan Ispartadaki sipahi alaylarının silâh, dürbin gibi âletlerini tamir ve kılınç, topuz, kürs, meç, hançer, mızrak, kargı ve miğfer gibi âletleri imâl eden yegâne ustaddı. Onun uçsuz bucaksız sanat inceliklerinin derinliklerine dalıp yılmak ve yorulmaksızın bir düzye çalışması sanat aşkının bariz vasıflarındandır.

Adı dillere destan olan bu büyük üstadın torunlarından biri Deniz Harp Okulundan yetişen (Çakmakçı Zade Hakkı Bey) hüner, icad ve marifet sahasındaki irsî istidadıyla ceddinin namını ilâya muvaffak olmuş kıymetli bir sanatkârdı.

Hakkı Bey: Deniz hartalarının basınıni LİTO basınından kurtarıp bakır levhalar üzerine hâk suretiyle sıhhatli paftalar meydana getiren bizde ilk üstaddır. Bizzat kıymetli parmakları aarsına sıkıştırdığı kudretli kalemiyle hâk ettiği onaltı pafta deniz hartası elan kendi sularımızda seyreden gerek donanma ve gerek tüccar vapurlarımızın kullandığı hartalardır.

1904 de parmağının tırnağıyla resmettiği kabartma yazılar, levhalar, çiçekler bu büyük Türk Oğlu'nun icadıdır.

Sanatkâr istidadları himaye eden devrin padişahı ikinci Ahdülhamid, Hakkı Beyi Yıldız Sarayındaki (Sanayi nazike) atelyasına aldırılmış ve orada vücade getirdiği çeşitli eserleri Yıldız Sarayında kurulan (Sanayi Nefise - Güzel Sanatlar) Sergisinde teşhir edilmiştir.

Rahmetli Hakkı Bey hakkında ne Ispartamızda ve nede Isparta tarihlerinde ne bir yazı ve nede bir bilgi vardır. Kendisiyle yirmi yıldan fazla bir meslek içinde beraber yaşadığımız için bu salahiyyetli bilgiyi yazıyorum. Onun hayatı boyunca vücade getirdiği nadide eserlerinden mürekkep bir kitap yazmak yerinde bir hizmet olur.

17 — Mühür ve Mühürcülük :

Cumhuriyet Devrine kadar herşeye imza yerine mühür basılırdı. O devirlerde dökümcüler mühür döker, hakkârlar mühüre yazı yazar ve herkes bir mühüre sahip

bulunurdu.

Herhangi birşeye imza etmek ihtiyacında bulunan her şahsın bilhassa okuyup yazması olmıyan kimselerin kendi adlarına yazılı mühürleri vardı. Mühür kullanmak mecburiyeti ta Sadrıazamın yani Başvekilden Devletin en küçük memuruna kadar şamildi.

Her türlü senetlere, bordurolara, dilekçelere, mektuplara, imza yerine mühür basılırdı. Bu mühürler para keseleri, para çantaları içinde saklanırdı. Veyahut ayrıca bir mühür kesesi içine konup yeleşin cebinde taşınırdı.

Mühürlerin şekli üç türlü idi : Biri adi mühür, biri fırıldak gibi döner üç taraflı mühür, üçüncüsü de parmak yüzüğünün kaşına yapılan mühür idi. Bundan başka birde adı mühürlerin menteşelisi vardı. Bu mühürlerin daire tarafı sapı üstüne yatar kalkar idi. Bunlara sustalı denilirdi. Bu mühürler; Pirinç, Fakfon, Gümüş, Altın ile Necef taşlarına kazılıp yazılırdı.

Mühür yazılarına gelince: Mühür yazıları sabit ve salim bir usule bağlı değildi. Her şahıs; aklına geleni yazdırırdı. Mühürler baba adıyla yazılırdı. Fakat bu yazılış kendi öz dilimize göre değildi. Arap ve Acem dillerine göre yazılırdı. Mesela: (Ali Oğlu Ahmed) diyecek yerde (Ali bin Ahmed) diye yazdırılırdı. Bunu en yüksek tabakadan en alt tabakaya kadar hepside böyle yazdırırdı. (Ali Oğlu Ahmed) diye yazdırmak o zamanların kitabetine yani kültürüne aykırı addedilirdi. Bu miskin görenek yüzünden dilimizi yadırgayarak ne kadar Kaflar yaparlardı.

Bundan daha ötesi de var: (Ali bin Ahmed) adına birde (Esseyid) kelimesini eklerlerdi. Bundan daha gülünç olanları da vardı: Esseyid kelimesinin yerine (Bendei hüda) diye birşeyler uydurup (Bendei hüda Mehmed Şuada) haline koyarlarda az değildi.

Üç taraflı mühür kullananlar ise : Bu çeşitlere iltifat etmeyip bir tarafına (Esseyid Mehmed İbni Süleyman) obir tarafına da (Esseyid Mehmed). Üçüncü tarafına da hattı - reyhani denilen yazı ile (Men sabere zafer) yazdırır ve bununla öğünürlerdi. Hülasa : Her şahıs aklına eseni yazdırırdı. Fakat mühürün kazıldığı tarihin hilâfına bir tarih yazdıramazdı. Mühürlere daima yazıldığı - kazıldığı yılın tarihini korlardı.

a — Mühürleri, dökümcüler döküm suretiyle yaparlar. Yazısını hakkâklar mühür kalemi dedikleri tığ ile kazarlardı.

b — Mühürlere yazılan yazılarda : Sjlüs, Rika, Talik ve Reyhani diye dört çeşitten birisiyle yazılırdı. Parmağa takılan mühür yüzüğünün kaşı üstüne (Esseyid Mehmed Emin) suretinde kısaca yazılırdı.

Eski devirlerde teşbih, tütün takabası, çıkara ağızlığı, yüzük, saat köstek, baston kamçı, enfiye kutusu meraklıları gibi mühür meraklıları da vardı.

c - Devlet dairelerindeki resmi mühürlere gelince : Amir makamında olanların resmi büyük birer mühürleri olup bu mühürleri âmirler üzerlerinde taşımazlar. Bunlar dairede yazı hanenin sürmesi içinde kilit altında bulunurdu. Bunlarda zat mühürleri gibi tıgla kazılıp yazılırdı. Bunların da yazıları Sülüs idi. Fakat bunlarda da başka bir garibe vardı : Bu resmî mühürlerin yazısı içine mühürü kullanan âmirin de adı yazılırdı. Devlet dairelerinde değişmiyen bir tek mühür vardı: (Mührü - Hümayun) yani Tuğra denilen imzayı taşıyan mühürdü. Bu mühür Sadrı - Azamlarda bulunurdu. Bu mühürde Padişahın Padişahlık tahtına oturduğu yılın tarihi bulunurdu. Mührü - Hümayun, zamanın padişahı tahtında kaldığı müddetçe Sadrı-Azam da bulunurdu. Sadrı - Azam değiştirilirken (Padişah, Sadrı - Azama: Mühürü Hümayunu göndersin) der ve bu suretle Sadrı - Azam azledilmiş olurdu. İcabında Sadrı - Azamda istifa ede-

rek Mührü - Hümayunu Padişaha iade ederdi. Padişahlar değıştikçe Mührü - Hümayun da değışir yeni padişahın adına yenisi yapılırdı. Değışen mühürler (Hazinei - hümayunda saklanırdı).

18 — Pirinç ve Tunç Dökümcülüğü:

Isparta şehri askeri üs olduktan sonra birçok sanatlarda olduğu gibi Pirinç ve Tunç Dökümcülüğünde de iyi bir başlangıç yapıldı.

Sipahi alayları ve hayvan takımları için kullanılacak Tunç, Pirinç ve pik madeninden mamul takımların dökümü ve imali için Macaristandan bir dökümcü ustası getirilerek, şehrin içinde bir dökümhane —o vakitki adıyla— (Ezabe hane) tesis edilmiş ve her türlü eşya dökülmeye başlamıştır.

El değirmeni, El Havanı, Hokka, Divit, Fener Takımları, her çeşit mühürler, Camilerdeki her türlü tunç, pirinç takımları, şamdanlar, çığanı tablası, mangal, terazi, dirhem, çeşme musluğu ve bütün saraciye takımlarının pirine ve tunç kısımları dökülmüştür. Ve bu faaliyet epeyce zaman devam etmiş ve askeri üs Ispartadan ayrıldıktan sonra dökümcülük yavaş. yavaş rağbetini değil fakat sürümünü kaybederek dökümcülükte kalmamıştır.

İmza yerine mühür kullanma adeti yakın zamana kadar devam etti. Cumhuriyetin ilânından sonra zate mahsus mühürler terkedilerek imza usulü kabul edilmiştir.

C — Ticaret durumu :

1 — İhraç malları:

Bağ, bahçe, tarla ticareti mahsulleri, hayvan mahsulleri ticareti, sına'i mahsuller ticareti.

a — Bağ mahsulleri ticareti :

Taze ve kuru üzüm, badem içi.

b — Bahçe mahsulleri ticareti:

Ceviz, ceviz kütüğü, elma, gül yağı, patates...

c — Tarla mahsulleri ticareti:

Arpa, buğday, çavdar, nohut, burçak, soğan tohumu, böğrölce, Karaca- iskelen...

d — Hayvan mahsulleri ticareti:

Av derileri (Kunduz, çakal, sansar, tilki, tavşan, porsuk), Yün, yapağı, keçi kılı, bal, sadeyağı, peynir, yumurta...

e — Sına'i mahsuller ticareti:

Halı, gülyağı, afyon, arpa, üzüm, şarap, kereste, patates, av derileri...

2 — Pazar yerleri ve ticaretin nev'i:

a — Ispartanın ilçe, nahiye ve köylerinde takip ettiği pazar yerleri : Haftanın sırasıyle günlerini takip eden pazar yerleri şunlardır :

Pazar günü : Eğirdirde pazar kurulur.

Pazartesi : Burdur.ve Atabey'de

Salı : Isparta ve çevresinin hiç bir yerinde pazar kurulmaz.

Çarşamba : Isparta ve Senirkent'te

Perşembe : Uluborluda

Cuma : Südlücelerde

Cumartesi : Keçiborluda pazar kurulur.

b — Bu pazar yerlerine getirilen satış malları :

Pazar günleri : Eğirdir pazarına giden satıcılar : Ispartada; Ayakkabı, manifatura ve çerçi malı. Burdurdan : Dokuma - Herçeşit alaca Südcülerden : Yağ ve peynir,

Eğirdirin yakın köylerinden: Hububat, kuru yemiş, yumurta getirip satarlar.

Pazartesi günleri : Burdur pazarına; Ispartadan : Herçeşit ayakkabı, çerçi malı, yağ peynir, sebze. Burdur köylerinden : Hububat ve odun getirirler. Atabey pazarına: Ispartadan; çerçi malı, manifatura, ayakkabı ve yakın köylerden arpa, buğday, mısır ve odun getirirler.

Çarşamba günleri : Isparta pazarına; Burdundan alaca, keçe ye eskiyere ve geresinden arpa, buğday, kavun, karpuz, süpürge, iğde. Eğirdirden : Yağ, peynir ve balık, Uluborludan : Yazın taze, kışın kuru meyve. Atabeyden : Buğday ve üzüm, Dinardan : Buğday ve peynir. Südcüler ve Bavludan : Yağ, peynir ve davar, Isparta köylerinden : Odun, kömür, çalı, sebze, meyve, tavuk ve yumurta getirirler.

Perşembe günleri: Uluborlu pazarına : Ispartadan Manifatura, tuhafiyeye, ayakkabı, çerçi malı, Senirkentten : Dokuma, Civar köylerden : Hububat, sebze, odun getirirler.

Cuma günleri : Südcüler pazarına : Ispartadan; Ayakkabı, dokuma, ve çerçi malı. Civar köylerden : Yağ, peynir, getirirler.

c — Şehrin içindeki çarşı ve pazar yerleri :

Bayram çarşısında :

Tuhafiyeye, sarraf, camcı, bakkal dükkânları vardır.

Helvacı ve Kebapçı Çarşısı :

Helvacılar, Kebapçılar, Bakkallar, Lokantalar. Fırıncılar ile bir sokağında çilingirler, otomobil tamircileri ve bunun ön cephesinde Postane, İş Bankası, Eczane ve Ticaret Odası vardır.

Kasavet Çarşısı : Bu çarşı ötedenberi Manifatura ve Tuhafiyeye çarşısıdır.

Tuz Pazarı: Burada Semerciler, Bakırcılar, Helvacılar.

Eski Buğday Pazarı : Mutaflar, Yorgancılar, Camcılar. Otomobil lâstikçi dükkânları vardır.

Eski Üzüm Pazarı: Bu pazar yeri üç sokağa ayrılmış olup burada manifatura mağazaları vardır.

İplik Cami Avlusu : Sıra ile kasap dükkânları ve bu dükkânların karşı sırasında; Yemişçiler ve müvakkithane vardır.

Bakırcılar Arastası: Burası Halk Pazarının Doğu cephesi arka kısmının Kütük Minareye giden sokak üstünde olup bu arastada Bakırcılar, Kalaycılar, Yorgancılar, Makina Sayacıları ve Terzi Atölyesi vardır.

Gazhane Caddesi: Tuz Pazarının bir cephesinden geçip pavyonlara giden bu cadde yeni açılmış bir çarşı olup burada Demirciler, Kaynakçılar. Araba İmâl ve Tamircileri. Lâstik ve Demir Kaynakçıları, Motor ve Kamyon Tamirhaneleri vardır.

d — Yeni Çarşı :

Yayla Mahallesinin başlangıcından Kavaklı Cami ve Kaymak Kapısı yoluyla Kütük Minare Camisinin bulunduğu noktaya kadar uzanan büyük mezarlık kaldırılıp yerine : Merkez Polis Karakol binası, Halk Evi ve Sinema binası ile iç tarafına birçok yeni evler ve Bayram Çarşısı cephesi de bunun iç kısmına birçok dükkânlar ve bilhassa geniş meydana gayet güzel birde Halk Pazarı yapılmıştır ki; Şehrin büyük pazarı Çarşamba günleri burada kurulmaktadır.

Bu, geniş pazar yerinin doğusunda; müteaddit demirci, çilingir dükkanlarıyla soğuk demir işi ve saçla imâl edilen soba botu, mağza kepengi imalathaneleri ve batısında; sıra ile muhtelif esnafa ait kargir dükkânlar. ve biraz daha ilerisinde büyük doğrama fabrikası ve bunun önünde üstü örtülü yağ peynir pazarı ve bunun yanında motörle

dönen un fabrikası vardır. Bu büyük Halk Pazarının Kuzey cephesinde; haşhaş yağı çıkararak yağhaneler, Güney cephesinin iç ve dış tarafında büyük bakkaliye mağazaları. hurdavatiye mağazaları ve bakkal dükkânları, kahvehaneler akaryakıt depolan ve bunun üstünde ikametgâhlar inşa edilmiştir.

3 — Hanlar ve Oteller :

a — Eskiden çarşının etrafını çeviren dokuz tane han vardı. Bunlardan kaymak kapısında KERİM PAŞA Hanı, Hükümet civarında Alay Beyoğlu Hanı, Hükümet arkasında Kereste Ham, Mimarsinan Camisinin karşısında Pamuk Hanı ve bu caminin batısında Vakıfhan.

Şimdi mevcut olan Kaymak kapısında Nalbant Hanı ile Hayvan Pazarında Hatip Oğlu Hanı - Yarım, Dedeoğlu Hanı ve Karaveli Oğlu Hanı vardır. Ayakta kalan bu hanlar eski binalardır. Vakıfhanın yerine bugün muazzam bir iş hanı inşa edilmektedir.

4 — Oteller :

Şehrimizde temiz ve güzel yedi tane otel vardır.

a — Şehir Oteli:

1914 de Hapishane avlusuna yapılan belediye binası 1940 da otele çevrilerek altına bir Şehir Gazinosu birde Şehir Lokantası yapılmıştır.

Şehir Gazinosu halen belediyenin (Evlenme Dairesi) olup evlenme işi olmadığı günlerde ve tatil günlerinde Öğretmenler Derneği Lokali olarak kullanılmaktadır.

Otel; onüç odalı ve elli yataklıdır.

b — İstiklâl Oteli :

Yanmış olan eski Pamuk Hanının yerine yanındaki birkaç dükkânda alınarak iki katlı bir otel inşa edilmiştir. Üst katı sekiz odalı ve otuz yataklıdır. Alt katının bir kısmı kahve ve bir kısmı da garajdır.

c — Evkaf Oteli:

Eski yarım han adıyla anılan bu han; tadil edilerek otel haline konulup üst katı kırk yataklı on oda ve alt katı kahve ve birde berber dükkânı vardır.

ç — Karaveli Oğlu Oteli :

Burası evvelce han idi. Etrafındaki dükkânlardan bir kısmı satın alınıp han genişletilerek güzel bir otel haline getirilmiştir. Oniki odalı ve kırk yataklıdır. Alt katında bir kahve ile sekiz dükkânı vardır.

d — İstanbul Oteli :

Hayvan Pazarında haşhaş yağcılarının (Tapla başlara ait) ev ile yanındaki evler satın alınıp genişletilerek otel haline getirilmiştir. Onbeş yataklı ve beş odalı olan bu otelin alt katı mütevazı bir kahvehane ile iki ardiyesi vardır.

e — Gülpalas Oteli :

Bu bina; Halkpazarı önünden Hacı Elfi Mahallesinden Cumhuriyet Caddesine çıkan birinci yolun üstünde olup 1944 yılında Dereli Müslühüddin Halıcı tarafından ev olarak yaptırılmış ve 1953 de genişletilerek otel haline getirilip Gülpalas adı verilmiştir.

f — Konak oteli:

Kavaklı Cami önünden Hızır Bey Mahallesine giden yolun solunda ve eski Kadı Mezarlığının üstünde Mühendis Kâmil Bey tarafından 1956 yılında yapılan bu bina beş katlı olup birinci katı mağza ve gazino ve üstündeki dört katı otel olarak kullanılmaktadır. Ve bu otel şehrin içindeki otellerin en büyüğü ve konforlusudur.

g — Sinamalar:

Şehirde üç sinama vardır.

Halk Evi Sinaması:

Kaymak Kapısı yanında Halk Evi binasının alt katında konforlu ve geniş bir binayı işgal eder.

Mahmud Efenin Sinaması:

Eski Pamuk Hanının bir kısmını işgal eder. Küçük bir binadadır.

Şehir Sinaması :

Merhum Çakırın Hükümet civarında Mustantık Osman Efendinin evinin arsası üzerine 1954 de inşa edilen bu sinama modern konforu haiz ve büyük bir sinamadır.

IV KÜLTÜR DURUMU

A - Isparta Kültür Hayatının dünkü ve bugünkü durumu :

Eski çağlarda Medrese ile mahalle okullarından başka okul yoktu Mahalle içlerine yayılmış olan bu okullar gerek okutma ve gerek bina itibariyle ve gerek çocukların bakımı itibariyle ve gerekse sağlık durumları itibariyle hepsinin durumu da fena ve bilhassa okutma usulleri pek düzensiz bir halde idi.

Okulların hepsi de geniş bir tek odadan ibaret olup bunların çoğu toprak üstünde ve pek azı da bir iki basamak merdivenle çıkılır ahşap ve harap binalardı.

Kış mevsimlerinde öğrencilerin evlerinden koltukları altında getirdikleri odunlarla yakılan saç sobalarla, memleketimizin o müthiş kış günlerinin de bu geniş odalar lâyıkıyla ısınmazdı.

Titreşe titreşe okulun azad zamanını bekleyen öğrenciler bu şartlar içinde okutturulmaya çalışırdı.

Okuma usulünü güçleştiren eski Arap Harflerinin bitmez tükenmez çeşitleri, genç, körpe çocukların kafalarını ezip bozup harap ediyordu.

Esasen bu mahalle okullarının öğretmenleride pek zavallı kimselerdi. Onlar sadece hafız olmuş ve azıcıkta SÜLÜS denilen yazıyı öğrenmiş ve bütün dünya ve ahiret bilgisi bundan ibaret olan başları kocaman sarıklı hoca efendilerdi.

Mahalle okullarındaki tahsil müddetinin ayla, günle tâyin edilmiş muayyen bir zamanı da yoktu. Çocuk nezaman kuranı okuyup bitirirse o zamanın tabiriyle söyleyeyim : - Kuranı ne zaman HATMETMİŞ ise : Ozaman okulun tahsil müddeti sona ermiş olurdu.

Eğer hoca efendi, bir öğrencisi için : Çocuğun ana ve babasına : (Çocuğunuzun hafızası kuvvetlidir. Bunu Hafız edelim) derse ana ve baba bu haberi sevinçle karşılardı. Çünkü o devirlerde —Yani Cumhuriyet devrinden evvel— her işmiş din ölçüsüyle ölçülür ve herşey din ile kaimdi. Dünya umuru solda sıfır gibiydi.

Bu hafızlığın neye mal olduğunu ANASI BABASI değil ancak çocuğun yorulup ezilen, sersem edilen kafacığı bilirdi.

Ana ve baba çocuklarının hafız olmasını büyük bir başarı sayarlardı. Çünkü; BABALAR : Haç ganisi, zekât borçlusu olmayı arzu ederlerdi. ANALARDA Hacı karısı. Hafız Anası olmayı islerlerdi. İşte bu badire içinde, ne bahasına olursa olsun çocuğun hafız olmasını herşeyin üstünde sayarlardı.

Mahalle okulundan her çocuk hafız olup çıkmazdı. Hafız olanları en zekileri olduğu halde neyazık ki : Kafaları sersemleşmiş olarak çıkarlardı.

Sadece Kuranı hatmedip çıkanların bir kısmı sanata, ticarete gider bir kısmı da okulda kalfa olur, öğretmen olur, medreseye gider molla olur, veya becerikli ise bir köye hoca olurdu.

İşte eski zamanların kültürü bu idi. Bu gidiş sonları bilhassa Gülhane hattı - hümayununun neşir ve ilânından sonra: Şeyhül - İslâmlık makamına bağlı olan (Medreselerin) yanında teşkil olunan (MAARİF NEZARETİ — yani şimdiki tabiriyle— Millî Eğitim Bakanlığı) nın vilâyet ve sancaklarda tesis ettiği resmî ilk ve orta okullara konan yeni tedris usulü, mahalle, okullarını yavaş yavaş bu yeni rejime alıştırmıya ve alıştıranları yoluyla yordamıyla tedris sahasından uzaklaştırmıya başladı. Artık din ilminin yanında Dünya ilminin vucude gelmesi bir çok kara

softaların, muhafazakârların hücumunu davet etti. Hücum kitlesi çok kalabalık olduğundan yeni tedris usulü sürat ve kuvvetle ilerliyemiyordu.

Bir çok çarpışmalar, sendelemeler vukua geliyordu.

Yeni rejim 1885 yıllarına kadar adetâ durgun bir halde geçtikten sonra yeni tedris usulü bir hamle daha yaptı. Bu suretle kazandığı taraftarlarla cezri harekete geçti.

1900 de daha yeni ve zamanın icap ve ihtiyacını gözeten bir tedris usulü vazolundu. İşte bu tarihten itibaren eski hücumlar zaafa başladı.

Vaktaki : Meşrutiyetin ilanıyla yeni rejim mühim bir hamle daha yaptı. İşte bu hızla Cumhuriyet devri idrak olundu. Cumhuriyet Devriyle her şey değişti. Yepyeni tedris usulleri, asri kitaplar, ve Lâtin harfleri kabul olundu. Millet yabancı harflerin esaretinden kurtuldu. Bizim de dünya ile birlikte okuyup yazmamız sağlandı.

1- Sipyân mektebi denilen mahalle okullarının adlarının saymakla yetineceğiz.

Eski zamanlarda, Isparta içinde kendi kendine işleyen ve hiçbir murakabeye tabi olmıyan onyedi mahalle okulu vardı.

Karaağaç Mahallesi Yusuf Ağa Okulu

Camii - Atik Mahallesi Hoca Piri Okulu

Mimarsinan Camisi Avlusunda Celâli Okulu

Kütük Minarede Abdürahman Hoca Oğlu Okulu

İskender Mahallesi Dede Oğlu Okulu

Germiyan Mahallesi Miski Zade Okulu

Eski Tabakhanede Tabakhane Okulu

Çelebiler Mahallesi Müftü Abdürrahman Efendi Okulu

Çelebiler Mahallesi Hasan Kahya Okulu

Camii Avlusunda Çırac Okulu

Yayla Mahallesi Aktaş önünde Hariri Zade Okulu

Acemler Mahallesi Hafız Süleyman Efendi Okulu

Hocazade Mahallesi Yesari Okulu

Keçeci Mahallesi Secaventci Hafız Mehmet Efendi Okulu

Yenice Mahallede Aldanzade Okulu

Doğancı Mahallesi Doğancı Okulu

Dere Mahallesi Okulu Dere Mahallesi.

2 — MEDRESELER :

Müslümanlığı kabul ettiğimiz zamandan itibaren (MİLLİYET) devri bir tarafa bırakılarak (ÜMMET DEVRİ) açılmış, her işimiz DİN ölçüsüyle yapılmaya başlamış. DİN ve DÜNYA adamları da bu ümmet ruhu içinde yetiştirilmeğe başlanmıştı.

Zamanlar ilerledikçe dünya işleri değişiyor, herşey fennileşiyor DİN Kültürü dünya işlerini tamamlayamıyordu.

Medresenin verdiği randıman. Dünya işini ifaya yetmiyor. Medresenin yetiştirdiği şahıslar, dünya umuruna yaramıyordu.

Medreseler adetâ : Kıymetleri öldürüp kül eden bir değirmen haline gelmişti. Buraya giren kıymetler, burada ümmet mefhumuyla öğütülüp havada uçan toz haline gelerek çıkıyordu.

Milliyeti medreseye sokmaya imkân yoktu. Dünya her sahada ilerledikçe medrese geriliyordu. Medreseli milletler dünyanın gidişatına ayak uyduramadıklarından bu ümmet heder oluyordu. İşte bizim Ispartamızda da asırlarca devam eden medrese hayatı içinde ne kadar güzide kıymetlerin heder olduğunu gördük.

Cumhuriyet devri bütün tedrisatı birleştirip kül haline getirmemiş olsaydı biz, o ümmet hayatı içindi son nefesimizi verip, yaşamak hakkını tamamen kaybedecektik. Yıldırım süratiyle ilerleyen dünya bizi ayakları altında ezecekti.

Şimdi tarihe karışmış olan o tarihlerde Ispartadaki ON medresenin kısacık izahını yapacağım :

3 — (Sadiye Bükası) Medresesi:

Nasırzade Hacı Hasan Efendi namındaki müderrisinin zamanında bir iki talebe yetişmiş isede her ikisi de gençken ölmüşler... Hacı Hasan Efendiden sonra oğulları Seyyid Ali ve Hüseyin Efendiler Müderris olmuş ise de zamanlarına ait kayde değer bir şey yoktur. Bundan sonra Hacı Hüsnü Bey Müderris olmuş ve pek az zaman sonra Isparta Millet Vekili seçilmiş ve yirmi yıldan fazla bu hizmeti ifa etmiştir.

4 — Eski Müftü Dairesi :

Abdurrahman Efendi namındaki müderrisi dikkate şayandır, ve bundan sonraki Hacı İbrahim Efendi de Abdürrahmen Efendi gibi güzide şahıslar yetiştirmiştir. Bunlar din sahasında tanınmış kimselerdi.

5 — Hasan Efendi Medresesi :

İlk Müderrisi, Fakih Ulemadan bir zat olan Hasan Efendinin yetiştirdiği öğrenciler arasında Büyük Kadılıklara kadar yükselmiş kimseler vardır. Fakat bulunduğu muhitten çıkamamış ve heder olmuştur.

Isparta müftüsü iken Hasan Efendinin ölümü üzerine bu medreseye Müderris olan Dinarlı Hacı Ali Efendi zamanı çok iyi kavramış, uzağı görebilen kıymetli bir zat olup icazet verdiği öğrencilerini İstanbul'a göndermek suretiyle mühim hizmetler yapmıştır. Nuri ve Necip Efendi isimindeki iki oğlunu Medrese tahsilinden uzaklaştırmış ve asri kültürel sahada yetiştirmiştir.

Necip Efendi Mektebi - Sultanide (lise) Hendese hocalığı yapmıştır (Türkçe Sarf, Coğrafya ve Hendese) ye dair üç mühim eser telif etmiştir.

Kardeşi Nuri Efendi Yüksek Öğretmen Okulunda hocalık etmiştir. Nuri Efendi o Muzlim devirlerde bilhassa medreselerin herşeye hakim olduğu devirlerde Medreselere karşı İSYAN etmiştir. Aynı zamanda edip şair olan Nuri Efendi : Medreseler hakkındaki iman ve kanaatini bir şiirinde şöyle anlatır :

Ne tükenmez söz imiş gayri lisanı - arabi

Anamı babamı unuttum, Derim: ÜMMÜ-EBI

.....

.....

(Nuriya) softalarla nice şura kuralım

Ne nefes harcedelim her sene canı yoralım

Bu kitabın topunu birden ateşe vuralım

Bir müneccim arayıp ne oldu hesap soralım

Görmez oldu gözümüz Gürrei - mahi Recebi

Bize Yarap tedbir anın sebebi

6 — Şakirzade Medresesi:

Bu medresenin adı önce (Şih Hüseyin Efendi Medresesi) idi. Burada o zamanlar kıymet ve kudret sahibi ANTEPLİ HOCA namıyla maruf olan müderrisi muhitinde çok önemli rol oynamıştır. Medreselerde bir inkılap yapabilmek için örnek olarak medresesine seçme öğrenci alıyor, bunları kendi görüşüne göre yetiştiriyor. Bunların içinde azım ve irade sahibi dört beş zat vardır ki bunlar milliyeti medreseye sokmuşlar

ve fakat bu muhiti genişletememişlerdir. Kara kuvvetin ve muhafazakâr zümrenin hücumlarına uğraya uğraya zaif düşmüşlerdir.

Antepli Hocanın ölümünden sonra kendi yetiştirdiği kıymetlerden Müderris Şakir Zade Mustafa Efendi Hocasının yerine talip olmuş isede — Ozamana kadar müderrislerin imtihanla tâyini caiz olmadığı halde— imtihana davet edilen Mustafa Efendi, istediği tarafsız bir heyet huzurunda verdiği imtihanla heyetin takdirini kazanmıştır. Bu muvaffakiyet dolayısıyla medresenin adı değiştirilerek (Şakir Zade Medresi) olmuştur.

Pek kısa süren müderrisliği esnasında Antepli Hocanın yolu üstünde yürüyerek muvaffak olmuş isede 1871 de ölümü üzerine, yerine aynı mefkurenin aşığı olan Kardeşi Şükrü Efendi tâyin edilmiştir.

Şükrü Efendi, zeki ve görüşü kuvvetli düşüncesi isabetli bir zat olup aynı zamanda edip ve şair idi. Oniki yıl başarıyla çalıştıktan sonra; 1885 de ölümü üzerine yerine büyük oğlu Mehmet Şakir Efendi tâyin edilmiştir.

Şakir Efendi de zamanın icaplarını iyi anlamış, nezih ve fazıl bir zat olup müderrisliği esnasında maarif okullarına karşı samimi sevgi göstermiş ve yeni neslin faydalı olmalarına hizmet etmiştir.

Müderris iken Müfti ve Müfti iken Rüşdiye ve idadiye Okullarına öğretmen seçilmiş ve genç neslin yetiştirilmesine çalışmıştır.

Müderrislik, müftülük ve öğrenmenlik görevinde faziletiyle, asaletinin nezih ve kibar terbiyesiyle halkın her tabakasının sevgi ve saygısını kazanmıştır.

Onu her bakımdan hayırla, rahmetle ve şükranla anmak bir borçtur.

Kitabın hacmine göre (Şakir Zade Medresesine ve müderrislerine) bu kadar çok yeri biz vermedik. Onlar kendileri aldılar.

Allah hepsini de rahmetiyle yargılasın.

7 — İrfan Efendi Medresesi:

Birinci müderrisi Harzara Efendi : Zamanında yetişmiş güzide şahıs yoktur. Bu zat camilerde vaizlik yaparak halkın sevgisini kazanmıştır. Vefatından sonra Müderrisler Heyetinin ittifakıyla yerine (Hacı Bektaşî Şeyhi) diye maruf Hacı Mehmet Nuri Efendi seçilmiştir.

Mehmet Nuri Efendi keskin bir zekâyâ mâlik ve zamanının inceliklerini müdrük bir zat olup tedrisata verdiği yeni bir çaşni ile bir yenilik yapmağa çalışırken 1872 de ölümü üzerine yerine Zebun Zade İsmail Efendi geçmiş, onbeş yıl süren müderrisliği esnasında medreseye bir milliyet ruhu sokmağa muvafak olmuş isede 1887 de ölümü üzerine yerine gelenler bu yolu takip edememiştir.

8 — Harabi Zade veya Çubukçu Zade Medresesi :

Bu medrese; şimdi yerinde Ziraat Bankası binası bulunan yerde idi Bunun müderrisi İbrahim Etem Küddüsi Efendi edip ve şair aynı zamanda Arapcası kadar da Farisice bilen bu zatın medresesinden yetişmiş güzide bir kimse yoksada, son zamnlarında Rüşdiye Okuluna ikinci öğretmen tâyin edilmiş ve omda önemli hizmette bulunmuştur.

Ispartada yıllarca okunan Dügün Töreni İlahisi, Sünnet Dügünü İlahisi, Hacıların gidip gelme İlahileri, Yağmur Duası manzumelerini bu zat yazmıştır.

Bundan sonra yerine Baki Zade Abdullah Efendi müderris olmuş ve zamanında yetişmiş güzide zat yoktur.

9 — Veli Efendi Medresesi:

Müftü Süleyman Efendinin oğlu olan Veli Efendi Geresinli Osman Efendiden icazet almış ve mahalle okulu öğretmenliği ederken babasının ölümü üzerine yerine geçmiştir.

Arapça sarf ve nahiv ve feraizde bilgi sahibi idi. Medresesinden yetişmiş kimse yoktur.

10 — Geresinli Osman Efendi Medresesi :

Bu medresede birbiri ardınca üç şih müderris olmuş isede bunların varlığı namına hiç bir ize rastlanılmamıştır.

Bunlardan sonra gelen Geresinli Osman Efendi müderrislik makamına geçip onbeş yıl kadar tedrisatta bulunmuştur. Bu zat yeniliğin gerektiğini anlamış fakat müsbet bir rol oynayamamıştır. Ölümünden sonra yerine geçen oğlu Arif Efendi hiç bir rol oynayamamış isede: Babası gibi yeniliği sevmekle kalmış ve memleketin kültür komisyonlarında hizmet etmiş, hoş sohbet ve temiz bir adamdı. Ölümünden sonra medresesi kaldırılmıştır.

11 - Topal Şükrü Efendi Medresesi :

1870 de yapılan bu medresenin müderrisi Karağaçalı Topal Şükrü Efendi hocadır. Şükrü Efendi müderris olmaktan ziyade vaiz olmuştur. Ve bütün hayatını Ulucamide vaiz olarak geçirmiştir

12 — Müftü Medresesi :

İskender Mahallesinde bulunan bu medrese; Ispartadaki medreselerin en eskisidir.

Burada Şih Abdülkerim Efendiden önce kimlerin bulunduğu hakkın da bir kayda raslanamadı.

Abdülkerim Efendi FIKIH ilminde mütehassıs ve tedris usulünde muvaffak olmuş kıymetli bir zat olup üç defa icazet vermiştir.

Vefatından sonra yerine Müderris ve Dersiam olan Tahsin Efendi seçilmiş bu zat oldukça asrının gidişatını anlamış ve ÜMMET ve MİLLİYET hayatını müştereken yürütmeğe çalışmış isede muvaffak olamamıştır.

Bununda ölümünden sonra yerine Kardeşinin Oğlu Nuri Efendi geçmiş isede amcasının izinden yürüyememiş, basit bir halde çalışmış ve kendinden sonra medrese lağvedilmiştir.

13 — Mehdi -veya- Müftü Oğlu Medresesi:

Hamid Oğullarından (HIZIR BEY) ın Keçeci Mahallesinde yaptırdığı cami, değirmen ve hamam ile birlikte birde medrese yaptırmıştır. Bu medresenin ilk adı bilinmiyorsa da ikinci ve üçüncü defa değişen adlarının Mehdi Oğlu ve Müftü Oğlu Medresesi olduğu halen sağ olan müderrisi sülalesinden (EFENDİ OĞULLARI) nın ellerindeki (Temessük) ten anlaşılmaktadır.

Uzun yıllar faaliyette bulunan bu medrese, zamanla harap olup yıkılmış ve yerine yenisi yapıp epeyce zaman devam ettikten sonra bu da eskiyip harap olmuş ve yeri uzun yıllar arsa halinde boş kalmıştır.

Bu medresenin ilk müderrisi olan zat Ispartanın aynı zamanda ilk kadısıdır. Yukarı mahalledeki Efendi Oğulları bu sarı kadının sülalesidir.

Yalnız mahalle okullarıyla Medreselerin hüküm sürdüğü zamanlarda Ispartada kültür hayatını gösteren ve bugün tarihe karışan ozamanın İrfan Yuvalarındaki safahatı burada yazıp bitirdikten sonra Gülhane Hattı - Hümayunu ile Doğan (Maarif Nezareti = Millî Eğitim Bakanlığı) nın açtığı yeni okullar hakkında Ispartada açılan (İPTİDAİYE, RÜŞDİYE, İDADİYE = ilk orta) okullarını gözden geçirdikten sonra Cumhuriyet devrinde yeniden açılan okullarımızı arzedeceğim.

4 - MAARİF OKULLARI :

a - «Eski zaman kültürü, saray, şahıs ve medrese etrafında toplanıyordu. Ozaman bütün kuvvet sarayda toplandığı için, saray ve medreseler halka kıymet vermiyordu. Garptan gelen fikirlerle bizde de milliyet ve medeniyet mefhumu anlaşılmağa başlıyordu. Bu telâkkiye göre halkı bir köle, memleketi bir malikâne olmaktan kurtarmak gerekti.

Herşeyin mihverî (DİN) olduğu için, din, hayatın her şubesinde tesirini gösteriyordu. İşte bu sebepten dolaydır ki: Bu hale sabır ve tahammül kalmamıştı. Bu hali pek iyi anlamış olan Sadrı - Azam Koca REŞİD PAŞA teceddüd inkılabımızın imkânlarını hazırladı ve GÜLHANE HATTI - HÜMAYUNU ile yeni bir devrin açıldığını ilân eyledi. Bu meyanda yeni teşkil edilen (Maarif nezareti) ruhlarımıza kadar işleyen arap ve acemce tedrisata düşkünlüğü kısmen kaldırıyordu.

Artık ümmet devrinden medeniyet devrine giriyorduk. Fakat bu pek çabuk olamıyordu. Ne yeniyi tamamen getirebiliyorduk, ne eskiyi tamamen atabiliyorduk.

«Milliyet ve medeniyet inkılabı hırpalana hırpalana karanlık kafaların cahil ellerin kara tırnaklarıyla çarpışa çarpışa gürpüzlenmeğe, kuvvetlenmeğe uğraşıyordu».

Maarif nezareti illerde, sancaklarda, ilçelerde İptidaiye Rüşdiye. ve İdadiye Mektepleri açmaya başladı ve bu meyanda 1860 da Ispartada da bir İptidaiye ve Rüşdiye Okulu açıldı.

b — Rüşdiye Mektebi:

Büyük ve güzel bir mektep binası inşa edilerek içerisi çok geniş ve birbiri ardınca yükselen anfitiyatır şeklinde dört sınıf sırası ve bunun yanında dört basamakla çıkılır bir öğretmenler ders verme kürsüsünü ihtiva eden güzel bir dersane, müteaddit öğretmenler odaları, yemekhane ile çok geniş bir teneffüs salonu yapıldı. Ozamana göre bu okul hertürlü konforu haizdi

Ozamanlar Rüşdiye mektepleri dört sınıflı ve üç öğretmenli idi. Baş öğretmeni bilhassa seçilmiş kıymetli bir zat olup kara kuvvetin karşısında bir çelik kale gibi durabilen cesur bir adamdı.

Mektep ilk mezununu verinceye kadar epeyce sendeledi. Fakat yıkılmadı ve ikinci mezununu verdikten sonra tabii seyrini aldı. Ozamandanberi seyrine hâlel gelmeksizin muntazaman çalışmaktadır.

c — İnas Rüşdiyesi: Kız Orta Okulu =

Erkek Rüşdiyesinden onbeş yıl sonra 1875 de inas Rüşdiyesi adıyla, birde Kız Orta Okulu açıldı. Ozamanlar kız, kadın öğretmen yoktu. Bu sebeple seksen yaşında bir ihtiyar olan, Sıpyan Mektebi (İlkokul) Hocalığından emekli Yesari Zade Ali Efendi Baş Öğretmen ve Sarayı - Hümayun Hadım Ağalarından Emekli Hacı İsmail Ağa Bevvap —Kapıcı— tâyin edilip tedrisata başlandı. Prugırma Kadınlığı Okşayan Halıcılık, Keten Dokumacılığı, Nakış İşleri, Oya - Tentene - Dersleri konup ameli ve nazarı olarak öğretiliyordu. Bu sanatı öğreten kadınların erkek hocalar içinde bulunmasını müteassıplar istemiyor, dedi kodu ediliyor ve bu teassup büyüyordu. Bu keşmekeş içinde on yıl geçti ve baş öğretmen Ali Efendi öldü yerine bunun gibi ihtiyar bir hoca bulunamadı, mektep kapandı.

Bundan iki yıl sonra Isparta mutasarrıflığına gelen Meşhur Babanzade Zehni Paşa bu acıklı durumdan müteassir olup okulun tekrar açılmasını sağladı. 1888 de mektebi açtırarak İstanbuldan getirttiği kadın öğretmenlerle tedrisata başlandı. Memleketin münevver tabakasına ve hayır severlerine müracaat eden Zihni Paşa bunların

yardımla iyi bir hale koydu. Paşa Ispartadan ayrıldıktan sonra okuldaki iki öğretmen bayan mektepten ayrılmış ve yerlerine bayan öğretmen bulunamadığından tabiatıyla erkek öğretmenlere verildi. Halkda eskisi kadar teassup görülüyordu. 1907 de bayan öğretmen temin edilip tedrisata devam edilmekte iken 1927 yılında neşrolunan bir kanunla kız ve erkek bir arada tedrisat yapılmaya başladıktan sonra bu İNAS Mektebi (Gazi İlk Okulu) adını alarak vazifesine devam etmektedir.

ç — Sadiye İptidaiye Mektebi:

1860 da Rüşdiye Mektebi ile beraber teessüs eden (Sadiye İptidaiye Mektebi) Rüşdiye Mektebi binasının bir cephesini işgal ediyordu. Tamam kırk iki yıl burada tedrisata devam ettikten sonra; 1902 yılında adı değiştirilerek (Ravzai - Osmani) namıyla Rüşdiye Mektebi binasından ayrıldı ve başka bir binada müstekillen tedrisata başladı.

Bir tek yeni usul ile tedris yapan bu mektebin yetiştirdiği öğrenci sayısı Rüşdiye Mektebinin kadrosunu dolduramadığından dolayı : Üç maarif ilk mektebi daha açıldı. Bunlar memleketin muhtelif semtlerinde idi. **Gülşeni Maarif, Hadika - i - Maarif, ve Rifatiye** iptidaiye mektepleri idi.

Bu mekteplerde 1927 yılına kadar çalıştılar.

d — İdadiye Mektebi:

1902 de (Rüşdiye - Orta) okul ikisi İdadiye, üçü Rüşdiye olmak üzere beş sınıflı idadiye haline kondu. Oniki yıl bu suretle devam ettikten sonra 1915 de Rüşdiye sınıfları ilk okullara verildi.

İdadi Mektebi biri (ihzari) biri (Kısmı - Umumî namıyla iki sınıflı bir hale getirildi.

1920 de bu kısmı - umumi biri (Sınai) diğeri (Zirai) olmak üzere iki kısma ayrıldı. Buradan mezun olanlar liseye geçiyordu.

1923 de bu teşkilâtta değiştirilip bir devreli lise haline konarak ilk kısımlara eklendi.

1925 de lise adı kaldırılıp (Orta Okul) adı verildi.

1926 da ilk kısım sınıfları kaldırıldı. Bu tarihten itibaren bugünkü şeklinde devam etmektedir.

5 — MEŞRUTİYET DEVRİNDE AÇILAN MEKTEPLER :

a — İlk Muallim Mektebi:

1904 yılı Firdevs Bey Camii avlusunda bulunan (Celâli Mektebi) laviğ edilerek iki sınıflı bir Darümuallimin Mektebi açıldı. Mektep dört yıl tedrisata devam ederek 1908 de lağv edildi.

Bu mektep : Medreseden mezun olan ilk okul öğretmenlerine de kurs mahiyetinde ders göstermiştir.

Yine muallim mektebine ihtiyaç hasıl olduğundan 1926 yılı üç sınıflı (İlk Muallim Mektebi) açılmış ve Baş öğretmenliğine (Darümuallimini Aliye) den mezun Ezanzade Lutfi Efendi tâyin edilmiştir.

Bu mektep : Altı yıl devam eden tedrisatı esnasında Isparta ilk okullarına kıymetli öğretmenler yetiştirmiştir.

b — İstiklâl Savaşını Müteakip Açılan Okullar:

Medrese - i - ilmiye

Darül - hilafetül - aliye

İmam ve Hatip Mektebi

İkinci : İmam ve Hatip Mektebi

Muallim Mektebi

1921 de müftülüğün nezareti altında Şerriyye Vekâletine bağlı (Medrese - i - ilmiye)

adıyla bir din mektebi açılıp bir yıl sonra 1922 de (Isparta Darül - hilafetül - aliye) adını almıştır.

Bu medrese : (Kısmı - ihzari), (iptidai - Hariç), (iptidai - Dahil) adlarıyla altı sınıflı bir din mektebi idi.

Bu mektep : 3 Mart 1924 de neşir ve ilân olunan (Tevhidi - Tedrisat) kanunundan sonra (İmam ve Hatip Mektebi) adını aldı.

Buradan mezun olan öğrenciler Konyada üç ay kurs gördükten sonra ilk okullara öğretmen tâyin edildiler.

1926 da bu mekteplerde lağvedildi. Türkiyede yalnız iki yerde birer İmam ve Hatip Mektebi kaldı. Biri İstanbulda diğeri Kütahyada.

6 - CUMHURİYET DEVRİNDE AÇILAN OKULLAR

— Gazi İlk Okulu

— Cumhuriyet İlk Okulu

— Fevzipaşa İlk Okulu

— Gülcü İlk Okulu

— İstiklâl - Şehir Yatı Mektebi - İsmetpaşa İlk Okulu

— Necati Bey İlk Okulu

— Ülkü İlk Okulu

a — Gazi İlk Okulu :

Eski İnas Rüşdiyesi yani Eski Kız Orta Okulu binasının üstüne bir kat daha ilâve edilerek iki katlı bir bina vücade getirilip Gazi İlk Okulu adıyla tedrisata başladı.

b — Cumhuriyet İlk Okulu :

Gazi İlk Okulunun karşı sırasında bulunan İrfan Medresesiyle Müftü Medresesinin arsaları birleştirilerek bir kısmına ilk okul, bir kısmına müftülük binası yapıldı. Bu ilk okula İstiklâl Okulu adı verildi. Müftülük daireside sonradan (Hafız Mektebi) oldu.

c - Fevzipaşa İlk Okulu :

Acemler Mahallesi Mezarlığı kaldırılıp yerine 1926 da iki dershaneli ve bir öğretmen odasını havi bir katlı bir bina yapılp adına (Fevzipaşa İlk Okulu) denildi ve şimdide Eski Halk Evi binasına nakledildi.

ç — Gülcü İlk Okulu :

Mahallesi adına izafetle Gülcü Mektebi denilen bu ilk okul 1927 de yapılp bir müddet tedrisata devam ettikten sonra öğrencileri İstiklâl İlk Okuluna verilerek, mektep binası da Mahalle Muhtalığıyla Halk Evi Odasına tahsis edilmiştir.

d — İsmetpaşa İlk Okulu :

Yokuşbaşından Doğancı Mahallesine giden dar sokakda meşhur halıcı (MİNA) nın evi maliyece satın alınarak İsmet Paşa İlk Okulu olmuştur.

e — İstiklâl İlk Okulu :

Bu okul, 1922 yılında tesis edilmiştir. Emre Mahallesinde tehcir edilen Rumlardan Doktor Bodosun evidir. Burası evvelâ : Darül - eytam olarak açıldı. Bir müddet sonra adı değiştirilip (öksüz yurdu) oldu. 1930 da bu adda değiştirilerek (ŞEHİR YATI MEKTEBİ) denildi.

Bu okullar: 1931 de bütün Türkiyede lağv - edilerek binasının bir kısmı (Orta Okul Pansiyonu), bir kısmı da (İstiklâl İlk Okulu) adını aldı. Bu iki binadan ÇAYA bakan bina Maliyece satıldı. Geriye kalan büyük binada özel idare tarafından satın alınıp (İstiklâl İlk Okulu) oldu.

f — Necati Bey İlk Okulu :

Dere Mahallesinde bulunan (Rifatiye) mektebi muhitin ihtiyacına kâfi gelmediğinden 1941 de üzerine bir kat daha ilâve edilerek büyütülüp genişletilmiş ve adı değiştirilerek (Necati Bey İlk Okulu) olmuştur.

j — Ülkü İlk Okulu :

Önce bu okul istasyonda idi. Burayı (Akşam Kız Sanat Okulu) yaptılar Ülkü Okulunu da Hocazade Mahallesinde bir eve naklettiler. Aradan bir müddet geçtikten sonra 1956 da yine İstasyon Caddesinde yeniden inşa edilen binasına nakledilmiştir.

7— SANAT OKULLARI VE ENSTİTÜLERİ:

a — Akşam Kız Sanat Okulu :

Şehirde ilk defa olarak 1923 de bir Akşam Kız Sanat Okulu açılmıştır. İki sınıflı ve biçgi, dikiş, çamaşır ve model bölümlerini havidir.

b — Kız Sanat Enstitüsü :

Bu Akşam Kız Sanat Okuluna ilâveten —aynı binada— Kız Sanat Enstitüsü açılıp beş esas ve ik özel olmak üzere yedi sınıflıdır. Esas birinci sınıfa Orta Okul Mezunu alınmaktadır.

Kız Sanat Enstitüsünde Akşam Kız Sanat Okulundaki bölümlerden başka (Halıcılık ve Modelcilik) bölümleri vardır.

Memleketimizin asıl sanatı olan halıcılığı motifleştirmek için ve Türk Minetörlerini halıya döşetmek gayesiyle kurulmuştur.

c — Erkek sanat enstitüsü :

1941 de tümenin terkettiği binalara yerleştirilmişti. Okulun Demircilik, marangozluk, tesviyecilik, elektrik şubeleri vardır.

d — İkinci imam ve hatip okulu :

Önceki imam ve hatip okulu 1926 da kapanmıştı. 1951 de tekrar açılıp ilk dört yılını Halkevi binasında geçirdikten sonra : ortaokulun alt tarafına yapılan yeni binasına nakledilmiştir. Buna bir de pansiyon yapılmıştır.

e — Lise :

1951 de halkımızın ve öğretmenlerimizin teşebbüs ve gayretleriyle özel bir lise açılmış olup iki yıl sonra 1952 de resmi liseler meyanına alınmıştır.

Lise binası bulunmadığından ilk iki yılını halkevi binasında ve ondan sonra orta okul binası içine alınıp, ozamadanberi, burada sıkışmış bir halde tedrisata devam etmektedir. Yeni bir bina inşası için hükümetçe tahsisat verilmiş ise de henüz inşaata başlanamamıştır.

f — Türk ocağı ve halkevi :

1931 de Türk ocakları adı Halkevlerine çevrilerek Türk ocağından daha geniş bir programla yurdun her tarafına yayılmıştır. halkın her tabakasına ait şubeler vücade getirilerek memleketin irfan hayatında çok faydalı olmuştur. Bilhassa Türk diline, Folkloruna, yazı dilinin sadeleşmesine çok önemli faydalar sağlamıştır.

Halkevi için vücade getirilen bina kaymak kapısındadır. İki katlı ve kârgir olan bu binanın üst katı halkevi ve kitaplığı, alt katı sinema dairesidir. 1954 de eski Türk ocakları yeniden açılmakta ise de Ispartada henüz bir şubesi yoktur. Halkevleri kapandıktan sonra Fevzipaşa İlk Okulu nakledilip tedrisata devam etmektedir.

g — Tahsil itibariyle nüfusların miktarı:

1945 sayımına göre : Nefsi - Isparta da :

Okuma Yalnız

Yüzde Nisbeti

Cinsiyet	yazma		Okuma		Tutarı	bilmiyen	
	bilen	Bilen	bilmiyen	bilen		bilmiyen	
Erkek	4931	21	3482	8434	58,7	41,3	
Kadın	2428	18	6412	8858	27,6	72,4	
Tutarı	7359	39	9894	17292	42,8	57,2	

B — BASIN HAYATI :

1 - Şapoğraf ile yapılan basınlar :

Cep takvimi 1889 dan 1893 çe kadar Ağlarcızade Hakkı tarafından Kürei-Musannaa hartası 1889 Ağlarcızade Hakkı tarafından Dürzi Muharebesi destanı 1895 Redif Çavuşu Kufi tarafından, Yunan Muharebesi destanı 1896 Uluborlulu Şair Şem'i tarafından, Sarf cümlesi mefhumları 1897 Şafak Zade Hattat Hilmi tarafından Dürrü-Yekta Şerhi 1897 Şafak Zade Hattat Hilmi tarafından.

2— El Yazmaları :

Isparta tarihi kitaplıkta 1909 Böcüzade Süleyman Sami tarafından. Isparta Umumi Coğrafyası Halk evi kitaplığında 1938 Nuri Katırcıoğlu.

3 — Basın Hayatı :

a — Gazeteler:

Ispartada ilk gazete ve matbaa 1925 de Tütüncü Zade Mehmet Ali Bey tarafından.

1949 da Şevket Ünal B. tarafından.

1950 de Tahsin Arğun B. tarafından

1951 de Mehmet Çelik B. taraflarından çıkarılan Isparta Gazetesi.

Gül Yurdu 1936 Isparta Basımevi (Emrullah Nutku B.) tarafından.

Isparta'da Gül 1950 de (öğretmen Enver Süldür B.) tarafından.

Demokrat Isparta 1950 (Şefik Seren ve Süreyya Demiralay B.) tarafından ve bir müddet sonra Necmi Aksop İki yıl sonra Adı sade Demokrat olarak Necmi Aksop'la Zekâi Komsuoğlu taraflarından.

b — Dergiler:

Sidre 1923 de İdadi Müdürü Hayrettin İlhan ve Türkçe öğretmeni Hikmet Turhan Dağlıoğlu tarafından.

Ün Isparta 1934 den 1949 za kadar Isparta kalem erbabı tarafından

Isparta Kültür Dergisi 1953 de Ankara'daki Isparta Kültür Derneği üyelerinden Hakkı Onan ve Nuri Katırcıoğlu tarafından.

Demet 1952 de Lise Müdürü tarafından.

Öğretmenler Dergisi : 1953 Rahmi Altuntabak tarafından.

c — kitaplar :

Isparta Sıhhi Coğrafyası 1922 de Isparta Sıhhiye Müdürü Dr. Besim tarafından.

Güller Diyarının Gülü 1932 (Roman) Emrullah Nutki tarafından.

Isparta yer adları; 1936 da Fehmi Aksu tarafından.

Onbeşinci yılda Isparta: 1938 de Isparta öğretmenleri tarafından

Isparta tarihi: 1951 de bir cilt 73 sayfa öğretmen Enver Süldür tarafından.

Hüseyin Avni Paşa 1952 de tefrika suretiyle Nuri Katırcıoğlu tarafından.

ç — Isparta ve Ispartalılardan bahseden kitaplar :

Menakıbı Şeh Mehmet Çelebi Tarihi aynı

Cihan - nüma (Katip Çelebi) Feridun Bey münşe - atı

Evliya Çelebi tarihi Kamusel - alam

Sefine - i - Mevleviye
Şakayık
Osmnalı Meşahiri
Karaman Oğulları tarihi
Lügati - tarihiye ve Coğrafiye
Tacüt - tevarih
Naima tarihi
Cami - üt - düvel (Müneccim başı)
Takvimül - beldan
Cami - üt - tevarih
Aşık Paşa tarihi
Şifaüs - sadır
Ahlâkı - alâî
İbni Batute
Türk Meşhurları
Son Sadrı - azarnlar
Hayat ansiklopedisi
İslâm Ansiklopedisi
İnönü Ansiklopedisi
Halka Doğru dergisi
Konya Vilâyeti dergileri
Türk Yurdu dergileri
Konya Vilâyeti Salnamesi
Nilüfer Dergisi Koleksiyonu
Konya Gazeteleri
Fevait Dergisi
Seyahati - Kübera
Tahir Bey Külliyyatı
Hazine - i - fûnun Dergileri
Ahenk Gazetesi Koleksiyonu
Isparta Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası
Türk Tarih Encümeni Dergileri
Son Asır Şairleri
Halk Bilgisi Haberleri
Damlacıklar Turgut Akkaş
Kıvılcımlar Turgut Akkaş
Bora - Fırtına Turgut Akkaş
Kaynak Turgut Akkaş
İç Varlık Dergileri Turgut Akkaş
Memleket Yazıları Cilt 3 K. Turan
İslâm Mecmuası Halim Sabit

Fransızca (İslâm Ansiklopedisi)
Arondelin Kitabı (İngilizce)
Seyahat - name (Almanca)

C) GÜZEL SANATLAR : Yazı işi, Tezhip işi, Nakış işleri.

1 — Yazı İşi :

Basın makinalarının icadından önce, yazı ile yapılan işlerin hepsi elyazısıyla yazılırdı. Eski devirlerde yetişen güzel yazı yazan sanatkarlara (Hattat) denilirdi. Hattatlık; başlı başına bir sanat, kültür hayatının (Güzel sanatlarının) başında gelen kıymetli bir

sınıfdı.

İstanbulda, Yesari Zade, Gelenbevi Zade gibi, aynı, misli, yümni gibi.. Yurdun her tarafında tanınmış hattatlar yetiştiği gibi Ispartada bunların ayarına yakın yazı üstadları yetişmiştir. Bunların eserlerinden el'an mevcut olanları vardır. Camilere vakfedilen büyük kıtadaki Kuran cüzleri, camilerdeki büyük adları taşıyan levhalar, çeşmelerdeki kitabeler, meraklı zevatın evlerindeki Ayet, Cüz, Vecize ve Şiirleri ihtiva eden tezhipli levhalar : Yünüzzade, Bektaşi, hoca ve oğlu Hazarfen Hilmi Efendi, Kara Mehmed Oğlu ve Tekeli Oğlu Faik Efendi gibi nadir yetişen sanatkârların elyazılarıdır.

Cumhuriyet devrine kadar kullanılan yazılar : Arap harfleriyle yazılırdı. Arap harflerinin, başka milletlerde olmıyan birçok çeşitleri vardı. Bu çeşitlere : Sülüs, Celi, Nesih, Rika, Divan, Talik ve Siyakat yazısı denilirdi ve DİN Kitapları Sülüs yazı ile harekeli, bundan gayrisi harekesiz yazılırdı. Halk arasında Rika yazı, Hükümet Dairelerinde Rika, Talik ve Divan yazıları kullanılırdı.

Padişah fermanları Divan yazısıyla, Mahkeme Hükümleri, İlâmlar, Vakfiyeler, Temessükler, Vasiyetnameler, Senedi - hakaniler Talik yazı ile yazılırdı.

2 — Kuranı - Kerimin yazısına gelince :

Kuran yazmak için kullanılan kâğıtlar önce mühre denilen büyük yumurta şeklindeki camdan mamul olan bu âletle kâğıt üstüne sürülerek tabii bir parlaklık verilir yani : Kâğıdın üstü cilalanmış gibi parlatılır ve sonra (Mıstar) denilen üstü iplik dikişiyle satırlara ayrılmış bir nevi cetvel çizgileri halindeki bu kâğıda : Kur'an satırlarının (Soğuk damga) halinde çizgiler çizilir. Bundan sonra sayfanın mustatil şeklindeki kitabe çerçevesi yapılıp hattatın yazmasına bu suretle hazırlanır.

Hattat; beşyüz sayfa tutan Kuranı Sülüs ve harekeli yazı ile yazıp bitirdikten sonra : Kelimeler üzerine (Secavend) denilen işaretleri koyup Tezhipciye verir.

3 - Tezhipcilik :

Tezhip : Yazıların, sayfaların, yazı levhalarının kıyısına işlenen renk renk boyalarla vücade getirilen ince ve zarif bir zinettir ki; bu süsleme, levhanın, çerçevenin, sayfanın şekline göre ve bilhassa yazının ifade ettiği manâya göre tertiplenir.

Tezhip sanatı Güzel Sanatların içinde bulunduğundan Tezhipcilerde bir ressam gibi tezhibi işler ve bu tezhipler minyetör gibi esaslı bir halde bozulmaksızın kullanılır.

Kurandaki sayfa çerçevelerinin birbirine muvazi iki çizgi arası altın yaldızla işlenip, bu çizgilerin kıyılarına çeşitli renklerle şekiller verilir. Sayfa içindeki yazıların duraklarına nokta yerlerine mini mini mercimek şeklinde muhtelif renklerle güzel bir hercai menekşesi şeklini andıran zarif çiçek süsü yapılır. Bilhassa Kuranın başlangıcındaki (Fatiha) süresiyle (Elif - lam - mim) süresinin çerçeveleri büyük dikkat ve itina ile ciddi bir özenişle gözü çekici bir güzellikte çeşitli çiçeklerle işlenir ki, Tezhipcinin sanatındaki meharetinin derecesi bununla takdir edilirdi.

Tezhip sanatı uzun yıllar devam ettikten sonra Matbaaların basma suretiyle ve pek az zamanda vücade getirdiği (Basma tezhipcilik) usulü bulduktan sonra el ile işlenen bu tezhipcilik terk edilmiştir.

4 — Yazı Kalem ve Mürekkebi :

Meşrutiyet devrine kadar bütün yazılarımız kamış kalemiyle yazılır ve çıra isinden yapılan kara mürekkepten başka mürekkep kullanılmazdı. Bu kara mürekkebin yazısı geç kurduğundan bunun üzerine (Rıh) denilen gayet ince daneli (Kum) ve (Altın rengindeki mücella sarı toz) dökülür ve bu suretle yazı çabuk kurursada : Yazının üzeri rıh çamuruyla kabartma bir hale gelirdi.

Kamışı yontup kalem yapmak için : Fildişinden yapılmış Kalemtırış adı verilen küçük bir bıçakla yontulur ve bu yontulan ucu (Makta) tabir olunan bir parmak eninde ve on santimetre boyundaki düz bir kemiğin üstünde kesilir ve bu suretle kalem yapılmış olurdu.

Kalem ve kalemi yontan bıçağı ve makta'li divitin yassı boru şeklindeki kalemlğine konur ve mürekkebi de bu borunun bir başına lehimle yapıştırılmış olan hokkasına kor, bu hokkanın içine Laka denilen yün ipi konulup bunun üzerine mürekkep konur. Lika mürekkebi kurutmaz ve kalemin ucuna damlamıyacak kadar mürekkep alır ve divit beldeki kuşağın arasına sokulup insan üzerinde taşınırdı. Öğrencilerin divitleri okula gidip gelirken daima bellerinde bulunurdu.

Yazıcıların —Hattatların— kullandığı bunca aletler ve malzemelerin yerinde bugün iki şey yeralmış bulunuyor: Biri matbaalar, diğeri ceplerimizde taşıdığımız parmak kadar dolma kalem.

Fen ilerledikçe bu eski sanatlar daha pratik, daha ekonomik bir hale geldi.

Matbacılığın icad ve teessüsünden sonra Hattalığa ihtiyaç kalmadı. Dolma kalemin icadından sonra da : Divit, kalemtraş, makta, rih, is mürekkebi, lika gibi şeylerde meydana dan çekilip gitti.

Arap harflerini başımızdan attıktan sonra okuyup yazmak kolaylaştı. Evvelce Arap harfleri bizim canımıza okurken, biz şimdi yeni harflerimizle dünyayı okuyoruz.

Yeni Türk harflerinin kabulünden sonra : Dünya gidişine ayak uydurarak bizde de yeni yazıların çok mahir ve kutretli sanatkârları yetişti. Bugün Isparta şehrinde üç basın makinası var. Birkaç gazete çıkıyor bir iki dergi yayınlanıyor hatta gündelik gazete dahi neşredilmektedir. Büyük levhalar, afişler yazan güzel sanatkârlarımız vardır.

A) HALK BİLGİSİ :**1 — Hayır Odaları :**

Hayır odaları, mahalle içlerinde hayır sever kimseler tarafından açılan misafir odalarıdır. Bu odalar tanrı konuklarına daima açıktır.

Bu odalar : Ispartada gönlü zengin hayır sever kimseler tarafından Allah rızası için açılmış odalardır.

Bu odaları açanlara (Oda sahibi) ve bu odalara (Hayrat odaları) derler.

Konuk ağırlamaktan zevk alan kimseler odalarının hizmetini ya bizzat evlatları yaparlar.

Oda sahipleri evlerinin bir kısmını veya bu maksatla yaptırdığı iki üç odalı evi yolcuların ikametine tahsis ederlerdi.

Isparta civarından gelen yolculardan handa yatacak, aşçıdan yiyecek mali kudreti olmıyan kimseler Tanrı Misafiri olarak bu odalarda misafir edip ağırlanırlar. Oda sahibi, konuklarına yemek, yatak, su, lâmba ve hayvanlarına yem verirler. Bu yardımlar sırf hayır maksadıyla yapıldığı için hiç bir para mukabilinde olmadığı gibi, cins ve mezhep farkı dahi gözetilmeksizin misafirlerin durumu da bir kayda tabi değildir.

Yakın zamana kadar devam etmekte olan bu hayır odalarının sayısı pek az kalmıştır.

2 — Hayrat Vakıf Hanlar :

Eski devirlerde Tuz, Ispartaya Deve yükleriyle Şerefli Koçhisar memlehasından gelir, tuz pazrına indirilirdi. Tuzlar; tuz satan esnafa, tabaklara, furunculara satılırdı. Bu satış ancak iki üç günde tamamlanırdı. Tuzlar satılıp, çuvalları boşalınca kadar deveciler Ispartada beklemek zorunda idiler. Yaz mevsimi satışlarında deve ve deveciler nerede olsa barına bilirlerdi. Fakat kış mevsimi satışlarında bunlar barınacak bir yer bulamazlardı. Bu sebeble develer ve deveciler sefil ve perişan olup hastalanır ve hatta ölürlerdı.

Zaten kira namıyla aldıkları para; cüzi bir şeydi. Ta Koçhisardan Ispartaya gelen tuzun bir okkasını on paraya naklederlerdi. İkiyüz okka tuz getiren bir deve ancak elli kuruş alabilirdi.

Bu zavallı kiracıların aldıkları paranın azlığı, geldikleri yolun uzunluğu çektikleri zahmete değmiyordu. Devecileri bu halden kurtarmak için Ispartanın hayır sever adamlarından (Defterdar Abdürrahman Efendi) bir vakıfhan yaptırıp devecileri bu sefaletten kurtarmıştır.

Bu vakıf hanın uşağı bekçisi, kapıcısı ve hattâ hancısı dahi yoktu. Isparta vakıflar idaresinin nezaretine verilip vakfedilmişti.

Deveciler develeriyle birlikte hiç bir kayıd ve ücrete tabi olmaksızın bu handa diledikleri kadar otururlar ve barınırlardı.

Hanın daimi masrafına karşılık olmak üzere hanın sağ ve sol taraflarına dörder dükkân yaptırılmış ve bu suretle hanın tamir masrafı temin edilmişti.

1914 meşrutiyet devrinde Birinci Dünya Savaşı esnasında Kapitalasyonların lağvından sonra (Düyun - umumiye inhisarında bulunan bir çok şeyler gibi Tuzda hükümetimiz emrine girdiğinden: Tuzlar eskisi gibi deve yükleriyle değil, paketler içinde sevk edilip, satılmaya başladığından, develerin tuz nakliyesi de tabiatıyla kaldırıldı.

O zamandanberi metruk bir halde kalan Vakıfhan 1957 de Vakıflar idaresince

yıktırılıp yerine büyük bir iş hanı inşa edilmektedir.

3 — Sebiller - Çeşmeler :

Şehrin bütün sokaklarında birçok Hayrat edilmiş çeşmeler vardır. Büyük cami avlularında müteaddit çeşmeli Şadırvanlar da var idi. Bunlar yeni memleket plânının tatbikine başlandıktan sonra yol üstüne rasladığı için kaldırıldı. Ve yerlerine Cami avluları içine yeter sayıda çeşmeler yapıldı. Şehirde su bol olduğu için her tarafta su bulmak mümkündür.

4 — Vakıf Bedestan :

Şimdi adı Mimar Sinan olan Firdevs Bey Camiini kendi namına inşa ettiren Isparta mütesellimi Firdevs Bey, bu caminin daimi masrafına karşılık olmak üzere birde Bedestan yaptırmıştır. 1561 yılındanberi Bedestanın geliri ile caminin tamir ve sair masrafları temin olunmaktadır.

5 - HALK BİLGİSİ - MADDİ KISMI :

a) Giyim - kuşanımda erkek kıyafetleri :

Memleket eşraf ve ayanının kıyafeti : Göksu birbiri üstüne kavuşturulup kapatılan üç etekli veya yandan yırtmaçlı boy entarisi ve bunun altında keten veya bürümcükten iç donu, iç gömleği ve bu entari üstüne kısa mintan, uzun Osmanlı Sakosu - Pardiso veya Cüpbesi giyilir ve beline lahiri şal kuşak bağlanırdı. Başlarına tepesi yayvan kavuğu üstüne kocaman bir ağabani sarığı sarılır ve ayaklarına Gedik mes ve üstüne markup denilen kırmızı - sarı - siyah renkte yemeni giyerlerdi.

b) Tüccar sınıfının kıyafetleri :

Tüccar sınıfı da hemen hemen bu kıyafete yakın isede küçük bir farkla ayırt edilebilirdi. Bunların kavuklarının tepesi ağızından daha geniş ve üzerindeki sarığı burma sarık olup sako yerinde düz binişe benzeyen cübbesi, boy entarisinin yırtmacı daha kısa ve gösteriş şekli daha mütevazi idi.

c) Esnaf ve sanatkârların kıyafeti :

Esnaf ve sanatkârlar daha basit ve mütevazi giyinirlerdi. Bunların giydiği üç etek entari alacadan ve altındaki gömlek ve don pamuklu (dimiden -kalın bez) den, belindegi kuşağı tiftik yününden ve başındaki sarığı burmalı ve ayağındaki mes ve markubu siyah renkte idi. En üstüne giydiği cübbesi şayak veya çuhadandı.

ç) Ulema kıyafetleri :

Ulema sınıfının giydiği yırtmaçlı boy entarisi koyu renkli kumaştan eğnindeki gömleği keten veya bürümcekten ve donu da aynı kumaştan olup belindeki kuşağı ince şaldan ve üstündeki mintanı kolsuz idi. En üstüne giydiği binişi siyah çuhadan ve bunun altına giydiği latası ince gezi ve kaşmertikos denilen kumaştan yapılırdı.

Başlarındaki kavuklarının tepesi uzun olup bunun üzerine sarılan sarıkları şişkin ve taşkın idi. Ayaklarındaki mes ve markupları sarı ve kırmızı renkte idi.

d) Şeh ve derviş kıyafetleri :

Bu tarikat adamlarının kıyafetleri daha başka türlü idi : Yandan bir karış yırtmaçlı boy entarisi altında paçaları bol ve düğmesiz don ve bellerinde tarikatlarının işaretini gösteren tokalı kemeri ve boyunlarına asılı saat zincirinin ortasına isabet eden işaretli köprüsü göze çarpardı. Eğnine giydiği abası gayet ince dokunmuş kumaştan yeşil veya siyah renkte olup boyu biraz kısa fakat kolları gayet geniş ve düz yakalı idi. Başlarının kavukları dilimli veya parmaklı veya düz ve tepesi ağızından daha geniş ve yayvan olup, üzerine sardığı sarığının rengi yeşil veya siyah ve üç dolamdan ibaret basit bir halde idi.

Bu zümre çizme ve mes giyemez yemeni veya markup giyeilerdi.

e) Çocuk kıyafetleri :

Üç etekli veya on santim kısa yırtmaçlı entari ve belinde şal kuşak. arkasında uzun hırka veya sako başlarında sarıklı sarıksız kavuk, bol paçalı keten veya don, ayaklarında yemeni, çizme, mes giyerlerdi.

f) Kavuktan sonra FES :

Abdül - Mecid devrinde 1845 de kavuk yerine Fes kabul edildikten sonra başa sarılmakta olan sarık terkedilmedi. Bu defada fes üstüne sarılmıya başladı. Ve bu sırada : ötedenberi sarılan Dülbentten başka siyah kadın yemenisi ve Ağabani sarık sarmak moda oldu. Bu şekil meşrutiyet devrinin sonuna kadar devam etti.

Cumhuriyetin ilânından sonra neşredilen bir kanunla : Şapka kabul edilip; fes, sarık, entari, don, cübbe, terkedildi. Bunların yerine şapka, kasket, jaket, pantolon, palto kaim oldu.

Çedik mes, sokağa giyilen sarı papuç, markup, meydandan çekildi. Bunların yerine de : Kundura, işparkin, fotin, lâstik yer aldı. Ve bütün başlardan alınan sarık yalnız bir şahsa verildi: Diyanet İşleri Reisine...

j) Kadın kıyafetleri:

Kadın kıyafetlerinin birçok çeşitli elbiseleri vardı ve iki kısma ayrılırdı : Bir kısmı gündelik elbiseler, bir kısmı düğünler ve bayramlarda giyilirdi. Bu kıyafetler kadının kocasının haline göre baş bağladığı için sınıflara ayrılırdı.

Kadınların gündelik elbiseleri şöyle idi : Hiç istisnasız bütün kadınlar; üç etekli, yandan yırtmaçlı, dikili entariler ve bunun üstüne memeli, memesiz veya çapraz düğmeli yelek giyerler, bellerine de kıymetli Acem veya Lahur şalından kemer vari bir kuşak bağlarlar ve başlarına fes giyerler fesin alt kenarına sandıklı altınlarını dizerler veya inci dizilerini sıralardı. Veyahut sorkuç şeklindeki (gel gel) denilen elmas takarlardı. Ve bu fesin üzerine de her renkten kandilli yazması - yemeni örterler, kollarına camdan, madenden, gümüşten, altından bilezik, parmaklarına çeşitli yüzükler takarlar, kaşlarına rask, gözlerine sürme çekerler, ellerine kına yakarlardı. Arkalarına çeşitli hırkalar, sırma veya kaytan işlemeli, uzun mintanlar giyerlerdi. Ayaklarına nakışlı, nakışsız yün çorap ve papuç giyerlerdi. Sokağa çıkarken: cübbe, çarşaf veya car geyip yüzlerini peçe ile örterler ayaklarına yuvalı fotin giyerlerdi.

b) Kadınların düğünlerde ve Bayramlardaki giyinişleri :

Kadınların bu sayılı günlerde giydikleri elbiseler, gündelik elbiselerinden çok farklıdır, çünkü : Bu elbiseler en ağır ipekli kumaşlardan yapılan üç etekli veya iki peşli veya dilikli yandan yırtmaçlı entari ve üzerine kadife, çuha veya ipekli kumaştan yapılmış çapraz düğmeli yelek, veya göksü açık memeli yelek giyerler, bellerine lahur şalından kuşak veya üzerine altın, inci dizilmiş bel kemeri bağlarlar. Başlarına giydikleri fesin alt kenarına altın inci, çiçekli elmaslar, gel gel ler takıp üstüne kırep veya ince kandilli yazması örterlerdi. Kollarında her çeşitten bilezikler, parmaklarında elmas yüzükler, boyunlarında altın, inci, elmas gerdanlıklar, örgülü saçlarında salkım salkım incecik gümüş zencilerle asılı altınlar bulunurdu.

Entarilerinin altına canfesden, ipekten;, hilali bürümcekten, gömlek, donlar geyilirdi. Bunların nakışlı, sırma işlemeli olanları da. vardı. Ayaklarında üstü sırma veya renkli ipeklerle işlenmiş çiçekli, kısa konçlu zarif çizmeler, iskarpinler bulunurdu. Arkalarında boy kürkü, kısa kürk, ağır kumaşlardan yapılmış kadife, ipek, veya çuhadan yapılmış düz hırka, kaytan, sırma işlemeli hırka, aynalı hırka, pelerinli hırka

giyerlerdi. Bu elbiselerle sokağa çıkılırken : Hint, Bağdad kumaşından meşlahlar, ince çuhadan feraceler, cübbeler, ve son zamanlarda yine ağır kumaşlardan yapılan car veya çarşaf lar giyinir ve yüzlerini siyah peçe ile örterlerdi.

Buraya kadar, tasvirine çalıştığımız kadın kıyafetleri meşrutiyet devrine kadar bütün saltanatıyal devam etti. Meşrutiyetten Cumhuriyetin ilânına kadar eski hızını kaybetmişti. Cumhuriyet devrinde bu çeşit elbiseler değışmiş ve bu gün gördüğümüz şekli almıştır.

i) Kız çocuklarımızın kıyafeti:

Kız çocuklarımızda üç etekli entari ve üzerinde çeşitli hırka, bellerinde ince kuşak veya işlemeli kemer ve entari altında büzme veya hanım paçalı keten, gömlek, ayaklarında yazın papuç kışın mes kundura veya konçlu fotin giyerlerdi. Bu kıyafetleri Meşrutiyette tamamiyle değışti. Yeni devre göre kısa etekli rop, kısa konçlu çorap ceket, uzun palto ayaklarında İngilizkâri alçak ökceli iskarpin giymeleri pep çabuk teammümetti.

6 — Yeme - İçme :

a) Yenilip içilen yemekler :

Ev ekmeğı, bezirme, bazırma, yufka, sade pide, haşhaşlı, tahinli ve peynirli pide. Tarhana çorbası, kuşbaşı etli toyka çorbası, düğün çorbası, irmik ve un çorbası. Yahni, göveç, tencere, çömlek, tandır, ve çarşı kebabları. Etlı patlıcan basdısı, kıymalı fasulye ve patlıcan musakkası. Patlıcan, biber, yaprak, lâhna ve sakız ve asma kabağı dolması. Yumurtalı kaygana ve mıhlama. Kıymalı, etli ıspanak, bamya kabak, fasulye, semi-zotu, (bici bici ve sirken) denilen lezzetli sepze yemekleri. Haşlama taze fasulye (sıyırğısı), etsucuğı, koyun bastırması.

Börekler:

Çiy kıymalı saç böreğı, tepsi böreğı, fincan ve çıkara böreğı, su böreğı, kabak ve ıspanaklı saç böreğı, mercimek böreğı..

Çörekler :

Tahinli, haşhaşlı, cevizli, kokulu çörekler ve nokul, peksemet, susamlı gevrek katmerler.

Tatlılar :

Baklava, sarığıburma, samsa, lokma, kurabiye, şekerleme, on türlü helva, südlüaş, muhallebi, paluze, ceviz ve badem sucuğı, karınlı kabak tatlısı, meşhur asma kabağı helvası, vişne tatlısı, aşure bunların hepisini evde kadınlarımız yapar.

Aşlar ve pilavlar :

Bulgur aşı, zerdali aşı, erik aşı, bunlar kıyma ile pişirilir. Etlı kabune, etli pilav, tatar, cevizli ve kıymalı, peynirli makarna, erişte ve erişteli pirinç pilavı...

Hoşaf lar :

Üzüm, vişne, erik, kaysı ve zerdali, ayva hoşafı ve ekşi pekmez, gül, gıramık, kızılıcık, vişne şurubu...

b) Sufra Takımı :

(Sufra altı yer sufrası altına serilen geniş bir yayğı), (sufra sinisi altına konan kasnak veya küçük iskemle), (sufra sinisi, sininin etrafına dolanan uzun pişkir). Tahta kaşıklar, içi dolu turşu tası, tuzluk, biberlik.

Yemekten sonra :

Elleri yıkamak için üstü kapaklı el-liyeni, kapağın ortasında sabunu, emziğı, sapı ve memesi uzun bakır veya sarı pirinç ibrik. Suyu dökenin omuzuna atılmış el pişgiri.

Eller yıkandıktan sonra :

Uzun saplı küçük tavada kavru lan kahve, el değirmeninde veya otu rak değirmende çekildikten sonra, mini mini güyümde pişirilir, kahve tepsisi üstüne sıralanan saplı ve zarf içinde sapsız fincanlara dökülen sade kahveler evin büyüklerine sunulurdu.

c) Yemek takımları:

Bütün yemek takımları bakırdır. Bunlar her yıl ramazandan önce kalaylanırdı.

Tencereler:

Büyük, küçük ve ağızları kapaklı yemek tencereleri ve kuşhane denilen küçük tencereler, altı düz, üstü kubbeli tencereler, büyük kuzu tenceresi, helva, çorba ve pilav tencereleri... **Sahınlar :**

Büyük, küçük ve kıyıları dilikli kapakları sivri kubbeli yemek sahinlan.

Yemek tabakları:

Büyük kuzu, helva, kavurma, börek ve katmer tabaklarıyla kıyıları düz ve içerisi hafif çukur ve her boyda tabaklar...

Taslar :

Hoşaf, pekmez, turşu, pınar, hamam ve gelin tasları... Tasların iki çeşidi vardır : Biri düz ve dikduran tasdır. Diğeri de saplı tasdır. Bu saplı tas da iki türdür. Biri pınar tasıdır ki, bunun sapı kısa ve bir zincirle sapından çeşmenin musluğu üstüne asılı durur. Bu hayrat tasdır. Gelip geçenler bu tasla su içerler. Diğeri de taşı genişçe ve sapı yuvarlak borudan yapılmıştır ki: bu tas küplerden pekmez, sirke, bulgur, un; ve çamaşır kazanından tekneye su almak için ve pekmez ocağından şıra almak, koymak ve savurmak için kullanılır.

Bundan başka iki küçük tas daha vardır; bunun en küçüğüne ente deniliyor. Bu tas mini mini çocukların hamamda kullanması içindir. Diğeri de nelbeki deniliyor ki; bu da kadınların hamamda başlarına yaktıkları kınayı karmak içindir.

Siniler :

Küçük ve orta genişlikte yemek sinisi, baklava ve nokul sinisi, büyük genişlikte düğün sofrası sinisi, meydan sinisi.

Tepsiler :

Fincan tepsisi, şerbet tepsisi, el tepsisi, börek tepsisi ve kadayif tepsisi.

Tavalar :

Tek saplı, çift küplü kızartma tavası, pekmez kaynatma tavası, Nişasta tavası, uzun saplı kahve ve kavurğa tavası.

Bıçaklar:

Ekmek bıçağı, soğan bıçağı, kurban bıçağı, yüzme bıçağı, helvacı bıçağı ve meyve bıçağı..

d) Ev içinde kullanılan eşyalar :

Yataklar :

Halkın pek çoğu yer yatağında yatarlar. Yatakları akşam yapıp, sabah kaldırır lar. Bunları kaldırıp koydukları yere : (Yüklük) derler. Bu yüklükler yatak odasının münasip bir yerinde divar içine yapılmış gardirop şeklinde bir dolaptır.

Yataklar; yorganlar, yastıklar yün veya pamuktur. Yatak ve yorgan çarşaf ları çözme denilen fitilli dokumadan, ketenden, amerikan bezinden yapılır. Yorgan yüzleri yemeniden, basmadan, atlasdan, ipekli kumaştan; yatak yüzleri; dokumadan - alacadan, ketendendir. Yastıkların yüzleri beyaz patiska veya ipekli kumaştan yapılır.

Oda döşemeleri:

Şehirdeki oda döşemelerinin çoğu sandalye ve koltuk, kanepeler olmayıp (makatlık) denilen yerli veya seyyar kerevit olup üstü boylu boyunca minder ve duvara gelen arka tarafı yün veya pamuklu veyahut kıtıklı yastıklar ve bunların yüzleri kadife, yünlü kumaş, halı veya dokumadandır. Odanın tabanı yün kilim veya halı ile döşelidir. Havlular :

Elpişkiri, yüz pişkiri, hamam havlusu, abdest pişkiri, sufra pişkiri ve ayak pişkir.

Hamam takımları:

İpekli futa, peştamal, üst ve alt sileceği, baş sileceği, el havlusu, hamam liğeni, hamam taşı, hamam kesesi, hamam lifi, hamam bohçası, hamam yazgısı, düz veya sedefli hamam nalını...

(Çamaşır) yıkama takımları:

Çamaşır ocağı, çamaşır kazanı, bakır çamaşır liğeni, ağaç çamaşır teknesi, (kül dağarı - soda yerine küllü su kullanıldığından bu suyu dağar içinde yaparlar. Dağar topraktan yapılmış büyük saksıya benzeyen kabın adı.), çamaşır taşında çamaşırıkları döğmek için kullanılan ağaçtan yapılmış saplı (tokuç) (çamaşır kürsüsü - çamaşır yıkanırken üzerine oturlan onsantim yüksekliğinde tahta oturak).

e) Ekmek yapma takımları :

Un eleği, küçük ağaçtan maya teknesi, ağaçtan oyulmuş büyük hamur yuğurma teknesi ve tekne kıyısına yapışan hamurları kazımak için kullanılan (eysirani - kazıma âleti), birer ekmeklik kesilmiş hamurları üzerindeki çukur gözlere koyup fırına götürülen (miniyet) dedikleri uzun tahta.

Kalbur ve elekler :

Buğday çalkalamak için seyrek gözlü, bulgur çalkalamak için sık gözlü kalbur, un elemek için ince gözlü elek, şıra, tomates suyu süzmek için enince gözlü elek kullanılır.

Liğenler :

Ekmek liğeni, el liğeni, hamam liğeni ve çamaşır liğeni.

Kazanlar:

Bulgur kaynatmak için büyük kazan, düğün yemeklerini pişirmek için kullanılan aş kazanı, helva kazanı, pekmez kaynatma kazanı, çamaşır kazanı.

Su kapları :

İçi sırlı büyük su küpü, büyük - küçük su destileri, kırmızı topraktan yapılmış saplı ve emzikli mamak ibriği.

Çömllekler ve Küpler:

İçi tamamen dışı yarımsırlı kıyma, peynir, tuz, salça - domates ekşisi, zeytin ve reçel, yağ çömllekleri.

İçleri sırlı bulgur, turşu, bal, pekmez, yağ küpleri ve boğazına kadar toprağa gömülmüş olan balık, peynir küpleri..

Soba ve Mangallar :

Buralarda kok kömürü bulunmadığından, sobalarda odun mangallarda ağaç kömürü yakılır. Sobaların çoğu Ispartada yapılır ve bir kısmı da çini ve dökme sobalar dışardan gelir.

7 — Ev Aletleri:

Ağaç kesmek ve çıra yarmak için tahra, et kıymak için enli ağızlı satır kemik kırmak için dar ağızlı satır, odun kesmek için nacak ve balta kullanılır.

8 — Bazı Mahalli Tabirler :

Evlerin odalarına (göz) derler.

Sofaya (hanaylık) avluya (hayat) derler.

Odalar içindeki duvarlara yapılan raflara (şerbetlik) ve duvarların içine açılan dolaplara (delik) derler.

Yerli veya seyyar kerevitlere : Sedir veya (makatlık) derler.

Mutbakra (aş damı), kaldırımlara (taşlık) derler.

Mutbağı olmıyan evlerde el, yüz yıkamak için sofalara yapılan yerlere (apdestlik veya terevzün) odaların içindeki mini mini hamamlara (gusülhane) ve apdesthanelere (memişane) derler.

Eskiyip tivtimiş elbiselere (yülük) rengini atmış elbiselere (soluk), yabancı konuklara (tanrı konuğu) ve çinde üzüm ezilen şarapmanalara (suluk) derler.

9 — Barınma yerleri :

Eskiden şehrin evlerinin yüzde yetmiş beşinin damları (lesbi) denilen yapışkan ve özlü çamur idi. 1914 deki yer sarsıntısında bu lesbi çamurlu damlar sarsıntının şiddetine dayanamıyarak çöktü. Yüzlerce insan bu çöküntü altında ezilip öldüler. Bu felâketten sonra yapılan evlerin hepsi kiremitli olarak inşa edilmektedir.

Şimdiki evlerimiz tamamıyla kârgir ve iki, üç katlı sakız biçiminde olup gerek yer sarsıntısına ve gerekse iklimin şiddetli kışlarına karşı koyacak surette yapılmaktadır.

Yazın : Bağ ve bahçelerde barınmak için bir, iki katlı köşkler, çardaklar vardır.

Bostan tarlalarında beşik örtüsü şeklinde kıldan dokunmuş çul kiliminden yapılan çadırlara (talvar) denilirki : Bnudan yağmur sulan geçmediğinden rahatça kullanılmaktadır.

C — MANEVÎ KISIM :

İnançlar, Yatırlar, Tekkeler, Adaklar, İrsavalar ve Şifahaneler

1 — İnançlar :

Birçok memleketlerde olduğu gibi Isparta ve çevresinde de —Safdillik neticesi olarak— bir çok garip inançlar vardır ve bunların sayısı çoktur. Fakat burada birkaç tanesinden bahsedeceğiz :

— Ay, ağıl içinde görülürse savaş olacağına işaret sayılmış.

— Evin önünde ve damının üstünde baykuş öterse; o evde birinin öleceğine hamledilmiş,

— Leylekler; her yıl gelirken ağızlarında birşey getirirlermiş. Bu getirdikleri kırmızı bez olursa : Evlenmeler çok olurmuş. Beyaz bez getirirse : ölüm çok olurmuş. Çöp getirirse : Çok binalar yapılır ve düğün çok olurmuş.

— İlk baharda ilk önce Ayazmanaya giden kimse Ayazmana havuzuna akan çeşmelere dikkatle bakar, sular çok akıyorsa o yıl bolluk, az akıyorsa kuraklık olacak dermiş.

2 — Yatırlar :

Isparta içinde ve çevresinde yatır adıyla anılan türbeler, mezarlar vardır. Bunlar din bilginlerinin, dervişlerin, şeyhleri mezarlarıdır.

Bu, zatların ölümünden sonra, halk bunların türbelerine, mezarlarına bez parçalan bağlayanlar, türlü türlü adaklar, ırsavalar, hacetler niyazlar yapa yapa âdeta kudsi bir sıfat verip bu mezarlardan muradlarının hasıl olması için dertlerine devalar, hastalarına şiflar, borçlarına edalar isterler.

Biz burada kayıtlara, kitabi bilgilere dayanarak tarihe mal olan maruf ve meşhur yatırlar hakkında kitabımıza göre geniş malûmat vereceğiz.

3 — Pir Efendi Sultan :

Halk dilinde (Pir Efendi Sultan) Ansiklopedilerde : Hamidî Pir Mehmet Halife) adıyla anılan bu zat, Ispartadaki yatırlar içinde en meşhurdur.

Zamanının kültürüne göre İstanbul'da medrese tahsilini bitirdikten sonra (meşhur Seyyid Ahmed Buhari) ye intisap ederek tasavvuf ilminde üstadına yetişmiştir. Bundan sonra Ispartaya gelerek, yurdunda tesis ettiği dergâhta uzun yıllar çalışarak güzide şahıslar yetiştirmiştir.

Bu meyanda : (Darüşşifa - Tımarhane), okul, tekke, mescid, çeşme gibi dine ve dünyaya faydalı hizmetlerde bulunmuştur.

Kemal devresini yurdunun hizmetine hasreden bu büyük zat; yurddaşlarının ilim ve irfanına, sağlık ve saadetine feylen müessir olmuş, kıymet ve kudreti, himmet ve hizmeti halkın hafızasına, yerleşmiş ve ansiklopedilere mal olmuştur.

(1545 de vukubulan ölümü üzerine şimdiki Gülyâğı Fabrikası karşısındaki mezarlığa defn edilmiş ve mezarına zamanın padişahı İkinci Selim tarafından kârgir sanatlı güzel bir türbe yaptırılmış ve bu semtin adına (Pir Efendi Sultan) denilmiştir. Türbesi halkın ziyaretgâhı idi. Şehir içindeki mezarlıkların kaldırılmasıyla, bu güzel türbede yıkılarak mezarı asri mezarlığa nakledilerek, henüz yerine bir şey yapılmamıştır.

4 — Hoca Abdülkadir Geylani :

Ateşin zekâya malik olan Abdül-kadir Efendi, gençlik çağında, tahsil için Ispartadan ayrılarak, o zamanın hükümet merkezi olan Bursaya giderek orada zamanının en yüksek bilginlerinden olan (Mevlâna Ali Tosi) den ders görüp icazet almıştır.

Pek az zamanda arkadaşları arasında yükselerek Fatih Sultan Mehmede hoca olmuştur. Fakat birdenbire çoğalan rakipleri, onu gözden düşürmeye çalıştılar. Ezcümle : Fazli-kemalinin en büyük rakibi, iktidar mevkiinde bulunan Sadrı-azam Mahmud Paşanın aşuri derecede kıskançlığı yüzünden Ispartaya sürgün edildi. Bundan sonra Ispartada münzevi hayata girerek (Abdülkadir Geylani) tarikatine intisap edip ömrünü bu tarikat içinde geçirmiştir.

Abdülkadir Efendinin müridleri Geylani ismini şehirlerinin ismine ekleyerek (Hoca Abdülkadir Geylani) demişlerdir.

Abdülkadir Efendinin oğlu meşhur (ahlâkı-alâi) sahibi Kınalı Zade Ali Efendidir. Ali Efendi hakkında kitabımızın 2 nci cildinde (Ispartalı büyük adamlar serisinde uzun malûmat vereceğiz.

Abdülkadir Efendinin dört batın süren nesli - necibi, zamanlarının yüksek bilgini ve yüksek makamların sahibi olmuşlardır. Fakat bugün Ispartada neslinden hiç bir ferd kalmamıştır.

5 — Halife Sultan - Seyyid Halife :

Şehrin içinde ki, mesire yerlerinden güney tarafında güzel bir semtin adını taşıyan Halife Sultan : Zamanının güzide bilginlerinden olup din ahkâmına dair yazdığı eserlerle tanınmış maruf müelliflerdendir.

Halife Sultan mesire yerinde medfundur. ölüm tarihi belli değildir. Mezarı ziyaretgâhdır.

6 — Alaattin Efendi :

Alaattin Efendi; Bey şehrinin Kaşaklı bucağından olup intisap ettiği (Erdebiye) tarikatinde yükselmiş, kemâle vasıl olmuş azizlerindendir. Halife Sultan ile tahsil esnasında ders arkadaşı olup, tahsillerini bitirdikten sonra, Halife Sultanın daveti üzerine Ispartaya gelip birlikte çalışmışlar ve memleketin irfan hayatına hizmet

etmişlerdir. .

Alaattin Efendi; Ispartayı çok sevmiş ve Ispartaya kendini de sevdirmiştir. Tasavvuf ilmindeki bilgisi ile mütesavvıflar arasından önemli yer almıştır.

(Binti Emir) mezarlığına defnedilmiş ve defninden sonra bu mezarlığın adı : Alaattin Efendi mezarlığı olmuştur. Halk dilinde Alaattin yerinde (Aldan Efendi) diye söylenir. Aldan Efendi mezarlığında güzel bir türbe içinde yatmaktadır.

7 - Gök Veli Sultan - Şeh Recep Efendi :

Horasandan Anadoluya akın eden Türk bilginlerinden bir kısmı da Ispartaya gelmiştir. Bunlardan birisi de Şeh Recep Efendidir. Ne zaman geldiği hakkında kesin bir bilgi yoksa da türbesinin zaviye darı elindeki vakfiyeye göre (M. 1551 de) Ispartaya geldiği sanılmaktadır. Bücü Zadenin tarihindeki kayda göre Horasandan gelen azizlerden olup irfan hayatımıza hizmet ettiği yazılmaktadır. Halk arasında adı (Gök Veli Sultan) dır. ölümünden sonra mezarı ziyaretgâh olmuş ve geç yürüyen çocukları mezarı etrafında dolaştırmak suretiyle yürütmiye çalışırlar. Fakat rahmetli Şeh Recep sağlığında böyle bir harekette bulunmamıştır. Bunu halk ölümünden sonra adet haline getirmiştir.

8 — Hızır Aptal Sultan :

Horasandan Anadoluya geçen Türk ulularından biri de (Hızır Aptal Sultan) dır. Felsefe bilgini olan baba sultan (M. 1464) de Ispartaya geldiği evkafdaki kayıt ve sülalesi elinde mevcut vakfiyelerden anlaşılmaktadır.

Şimdiki Hızır Bey Mahallesinin yeri o tarihlerde Isparta şehrinin bağ ve bahçe yeri olup, mahallenin işgal ettiği bu saha; baba, sultana tahsis edilmiş ve baba sultan buralara müridlerine evler yaptırıp büyük bir mahalle tesis ve adını (Hızır Aptal Mahallesi) koymuştur. Şimdiki ak oluğun bulunduğu yere; inşa ettirdiği dergâhda, halkın tenvirine, kültürüne, uyanık canların irşadına elli yıl feylen hizmet etmiş ve Ispartaya hayırlı ve faydalı olmuştur.

Bu büyük üstadın şöhreti uzak illere kadar yayılmış, bu kıymetli Türkmen velisinin islâm ve hristiyan pek çok müridi, muhibbi, yaranı varmış.

Ozaman Sahreñ suları için şehire bir Hristiyan muhibbi olan Hristos efendiye bir işaretle şimdiki Turan ve Hızır Bey, Acemler, Yayla, Hacı Elfi ve Şeh mahallelerine yüzden fazla çeşme yaptırıp sularını getirtmiştir.

Baba sultanın nesli vardır. Meşhur torunlarından yüksek mühendis Kâzım Aydar ve onun yüksek tahsil yapmış olan kız ve oğulları vardır.

Hızır Aptal Sultan (M. 1521) de kalıbı dinlendirmiş ve vasiyeti mucibince : Hızır Bey Mahallesinde ak oluk civarında kendi adıyla anılan türbesinde medfundur. Türbesi ziyaretgâh idi.

Merhumun ölümünden sonra hakkında yazılan bazı menkebelerden elimize geçen bir iki parçayı yazıyoruz :

(Hızır Aptal Sultan! Alaıkdan, halaıkdan uzaktı)

Mahviyette yaşar, yavuz uşakdı

Vuslat karin talibi - nakdi

Ruhlara aşına olan bir aşıkı - mutlakdı

Muhipleri, müridleri ona candan aşıkdı

O, bu muhabbete, bu hürmete lâyıkdı

Hızır Sultanı! rahmetle yad et.

Bil kadrini, ruhunu şad et.

Koca sultan bir gün oturduğu postu işaret ederek :

(Şirk koşmamış, kalp yıkmamış, hakka tecavüz etmemiş, nefsinin müslüman etmiş; ibadette riyasız, hizmette hilesiz, söz ve muhabbette şüphesiz olan nasiplilerimizden birinin bu posta oturmasını niyaz ederim). demiştir.

Ölümü hakkında yazılan bir şi'r'in son mısrağı, ölümüne tarih düşürülmüştür: (Ola hakkın rahmeti canına karın) 937 hicri yıl 1521 milâdi.

9 — Teberdar Mehmet Dede :

Teberdar Mehmet Efendi gençliğinde tahsil için İstanbul'a gidip orada sarayı-hümayun teberdarlarından tanıdığı bir zatın yardımıyla (Enderun hümayun) a girmiş bir müddet burada okuduktan sonra bu tahsili ikmale yakın terkedip Konyaya giderek orada Mevlevi tarikatine girmiş ve dergâhın hizmetine aşık olmuş ve bu aşk ile yükselerek mevlevi tacını -Sikkisini- giymiye muvaffak olmuş, tarikatın manevi âleminde kemale ermiştir.

Kendisine mükâfat olarak Isparta (Mevlevi hanesi post - neşinliği verilerek Ispartaya gönderilmiştir. Ömrünün sonuna kadar tarikat alemi içinde yaşamış ve mevleviliğe dair bazı yazıları var ise de biz hiç birini elde edemedik. Bilhassa sülalesinden Fehmi Aksu dahi okadar araştırmaya rağmen bir eser bulamamıştır.

10 — Hayatları mazbut bir halde ve tarihe mal olan yukarda yazdığımız meşhur yedi zatdan başka :

Yedi şehidler

Çamlıcada ki, Üç Yatırlar :

Şehrin mahalleri arasındaki sekiz yatırlar :

Vardır ki: Bunların hiç birisi kayda dayanmamaktadır. Bunlar ancak halk dilinde söylenip kayıtlı, yazılı bir bilgiye istinad etmemektedir. Fakat; halk bunlara karşı çok imanlı ve saygılıdır. Bunların mezarları önünden gelip geçerlerken durup okuyanlar, pencerelerine iplik ve bez bağlayanlar, kurban, horoz., tavuk adayanlar, muradları olunca gelip mezarları önünde kurban kesenler, mum getirip mezarı başına dikenler, kuran okuyup sevabını ruhlarına yollayanlar da vardır.

Bu yatırların isimleriyle mezarlarının bulunduğu yerleri yazmakla yetineceğiz.

Yedi Şehidler:

Adları belli olan üç tanesi : Tabakhanede Keşikbaş Gazi, Sermed Mahallesinde Şeremed Dede, Doğancı Mahallesinde Hu Dededir.

Adları bilinmiyen dört şehid : Biri İğneci Mahallesinde, biri Yenice Mahallede, üçüncüsü Paşa Oğlu bahçesi altında, dördüncüsü Karış Mahallesindedir.

Çamlıcadaki Üç Yatırlar:

Yenice Mahallede harman yerinin karşısında (Çamlıca) denilen mahalde, etrafi demir parmaklıkla çevrilmiş daire içinde Araplar Mezarlığı adı verilen üç mezar vardır. Fakat bunların kimlere ait olduğuna dair hiç bir kayıt ve bilgi yoktur. Halk bu mezarlara ırvasalar, adaklar yaparlar. Ziyaret yeri değildir.

Sekiz Yatırlar:

Leplebici Dede : Tekke Mahallesi mezarlığına bitişik mescidin yanındadır.

Hacı Beşir :

Acemler Mahallesinde Nalçacı Oğlu evinin karşısındaki mezarlıktadır.

Bostan Çelebi :

Çelebiler Mahallesinde Bostan Çelebi Oğlu evinin avlusundadır.

Karataş Dede :

Gülhan Sokağından Ulucamiye çıkan daracık sokağın içinde sol taraftadır.

Kasap Cömert:

Kutlubey Mahallesinde Kavukçu Oğlu evinin avlusundadır.

Miski Dede :

Eski pamuk hanı ve şimdiki Efenin Sineması olan yerde idi.

Hacı Elfi :

Hayvan pazarında yıkılan mescidin içinde idi. Asri mezarlığa kaldırıldı.

Muharrem Dede :

Sidrede medfundur. Miski Dedenin kardeşidir derler.

11 — Tekkeler :

Meşrutiyet devri sonuna kadar devam eden tekkeler :

a) Üyü Tekkesi: Meşhur Kınalı Zade Abdülkadir Geylanı efendinin tekkesi olup Hisar Efendi Mahallesindedir.

b) Hızır Aptal Sultan Tekkesi : Kendi namıyla anılan bu tekke, Hızır Bey Mahallesinde Ak Oluk civarındadır.

c) Yavru Oğlu Tekkesi: İskender Mahallesinde tabakhane caddesindedir.

ç) Davğanalı Tekkesi: Hacı Bektaşî şeyhi namıyla maruf olan zatın tekkesi olup. İskender Mahallesinde İnce Sokak başındadır.

d) Mevlevi Tekkesi : Teberdar Mehmet Efendinin tekkesi olup Gazi Kemal Mahallesindedir.

Cumhuriyetin ilânından sonra neşredilen kanunu mahsusla tekkeler kapatılmış ve ayın icrası yasak olmuştur.

12 — Adaklar :

Tekkelerdeki, türbelerdeki veya mezarlıklardaki maruf yatırlara; herhangi bir arzularının veya hastalıktan veyahut korktuğundan halâs olması için veyahut umduğuna nail olmak için türlü türlü adaklar adanır. Dileklerinin tahakkukunda, bu adak yerlerinde kurbanlar kesilir, mezarlarının başuçlarına mumlar dikilir, ruhlarına kur'anlar okunur, mevlüdlar okunur, halkın saf tabakasında inam derecesine gelen bu adetler, eskisi kadar çok değilse de yine şurada burada tek tük görülmektedir.

Şehir içindeki adak yerleri şunlardır :

Pir Efendi Sultan, Hızır Aptal Sultan. Halife Sultan, Gök Veli Sultan, Aldan Efendi, Şeremed Dede, Muharrem Dede, kabirleridir.

13 — Irvasa ve Irvasa Yerleri :

Fenni tedavisinden bir fayda hasıl olmayıpta uzayıp giden hastalıkların şifa bulması için veya vakit vakit yoklayan ve tebelleş olan hastalıkların defî için; yatırların türbelerine, mezarlarına hastayı götürüp (el bizden şifa sizden) diye başlayan niyazlarla umutlarını bu yatırlara bağlarlar ve şifasını bu ölümlerden beklerler. Irvasa demek deneme kabilinden niyaz mahiyetinde bir teşebbüstür.

14 — Kekeme Çocukların Dilini Açmak İçin :

Gönenin Etre Köyündeki meşhur kuyuya üç hafta çarşamba ve cuma günleri çocuğu götürüp yedi defa kuyuya (dilimi aç) diye seslendirirler.

15 — Mariz ve sıksa çocukların şifası için :

Hasta çocuğu cumartesi ve perşembe günleri güneş doğmazdan önce Üyü Tekkesi önündeki (delikli taş) ın deliğinden üç defa geçirirler ve al çürüyünü ver sağlamını diye yalvaran zavallılar yine tek tük görülmektedir.

16 — Çocuğu yaşamayanlar için:

Kışla Köyünün İmez yerinde (Sağ Aşık) ın mezarına giderek mezarın üç defa

etrafını dolaşip bir fatiha okur ve yatan ölüden çocuğunun yaşamasını ister.

17 — Yürümiyen çocuklar için :

Cumartesi ve çarşamba günleri kuşluk vakti Gök Veli Sultanın mezarına gidilerek orada yoldan geçen iki kişiye rica edip çocuğun biri bir elinden, diğeri bir elinden tutup mezarın etrafında üç defa yürütülür.

18 — Sıtma hastalığı için :

Akarçeşme yanında Edalıların evinin avlusunda yatan ve adına Sıtma Dedesi denilen kimsenin, hastayı mezarı üstüne yatırırklar ve bir müddet yattıktan sonra kaldırıp oturturlar. Bundan sonra söğüt yaprağı ve kabuğunu kaynatıp çay gibi içmesini tenbih ederek evine gönderirler.

19 — Saralı olanlar için :

Sarası tutanları saralı halde iken Arap Beşir Dedenin mezarına getirip mezarı üstüne yatırırklar. Sarası geçinceye kadar burada yatar. Ve sarası geçtikten sonra okuyup üflerler.

20 — Kuduz dolayanlar için :

Sav Köyünde İlyas Dede, Destap Dede ve Sinan Babaların mezarlarının bulunduğu mahalde kaynak olarak çıkan Sinop suyu marizlere faydalı olduğu gibi kuduz dalayanlan da şifa edermiş.

21 — Kaşınma hastalığı için :

Bozan önu Köyünde (Bel Ocağı - Kızıl Ocak) denilen bir evde (Yağası) dedikleri kırmızı toprağı sulandırıp hastanın alnına, göz kapaklarına, ellerinin, ayaklarının ve çenesinin üstüne kollarına, bacaklarına bu kırmızı boyayı parmağının ucuyla nokta nokta sürer ve bu boyanın suyundan bir damla içirir. Boyalar kuruyup dökülünceye kadar el sürülmez. Buna (Bozon önu Bezemesi) derler ki; elan bu adet devam etmektedir.

22 — Kurşun dökücüler :

(İsabeti-ayne uğrayanlar - nazar değenler) için başlarına kurşun dökölüp değen nazarın resmini görürlermiş. Şöyle ki: Hastanın başına beyaz bir tül bend örtülüp içine soğuk su konulmuş bir tas başı üstünde tutulur. Bir tas içinde eritilen kurşun bu tasın içindeki suya dökülür. Dödülen bu kurşun sudan çıkarılıp ne şekil almış ise o şekle göre kem gözün nasıl isabet ettiğine dair bir mâna çıkarılıp hastaya veya hastanın anasına, babasına anlatılır. Vah vahlardan sonra geçmiş olsun deyip hastayı teselli ederler.

23 — Tütsülemek ;

Nazar değmesinden dolayı içine sancı gelenler ve başları ağrıyanlara tütsü yaparlar. Bu da şöyledir: Hastanın yedi komşusunun kapısı önünden mini mini çöp parçaları toplayıp bir küçük tabak içinde yakılarak dumanı hastanın başı üstünde dolaştırılıp dumanın yukarıya doğru çıkışındaki şekline göre bir söz uydurularak şiddetli bir nazar isabet etmiş, iyi ki, tütsüleyip def ettik. Geçmiş olsun derler.

24 — Darüş-şifa - Tımarhane :

— Pir Efendi Sultanın Cami-ül-atik— Şimdiki İstiklâl Mahallesinde bulunan tekkelerinin bir kısmındaki odada bir yeşil direk olup akıl hastalan bu odada tedavi edilirmiş.

Telkin suretiyle tedavi usulünü bilen Pir Efendi Sultan, Isparta ve civarındaki akıl hastalarını bu yeşil direkli odada tertip ettiği usül dairesinde tedavi eder ve çok azgın halde ele avuca sığmıyan akıl hastalarını bu yeşil direğe zincirle bağlar, sükûnete gelinceye kadar bağ çözülmez ve sükûnete geldikten sonra verdiği ilâçla (Müşhil

Şerbeti) ile saldırma takati büsbütün azaldıktan sonra, okuma suretiyle bir telkin daha yaparak hastayı tedavi edermiş.

Pir Efendi Sultanın ölümünden sonra bu tekke ve timarhane yanmış, yerine oğlu tarafından tekke yaptırılmayıp üç odalı bir Darüş-şifa yaptırılıp bu şifa hanenin sağ ve sol cephelerine birer kapı konmuştur.

Bu iki kapıdan maksat: Hafif akıl hastalarını bu kapının birinden girip diğerinden çıkarmak suretiyle, bu şekilde de başka bir telkin tedavisi tabik edilirmiş. Oğulları dahi babalan gibi bu tedaviyi ücretsiz olarak uzun yıllar ifa etmişlerdir. Bu müessese oğuldan oğula intikâl ede ede 1542 den 1890 tarihlerine kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra akıl hastalarının Üsküdar - Toptaşı Tımar Hanesinde tedavisi umumi bir emirle tamim edildikten sonra şehrimizdeki bu timarhane kapatılmış ve iki yıl sonra vukubulan yer sarsıntısında yıkılıp tarihe karışmıştır.

A — Eski ve Yeni Mezarlıklar:

Isparta içinde küçük, büyük yirmi üç tane mezarlık vardı. Şimdiki Isparta şehri kurulalı geçen yüzyıllardan beri dünyaya gelip geçenlerimizin kemikleri bu mezarlıklar içinde yatmakta idi. Şehrin içinde bulunan bu mezarlıklar birbirine pek yakın ve hattâ sık denilecek kadar çok ve evlerin avluları içine kadar girip sıralanmış mezarlar vardı. Meselâ: Kavaklı Caminin sağında solunda önünde beşer, onar adım aralıklı üç mezarlık vardı. Ve yine: İplik Camisinin güneyinde, doğusunda yanyana iki mezarlık vardı. Ve yine şimdiki gülyacağı fabrikasının dört yakasında dört tane mezarlık vardı. Hemen hemen şehrin içi mezarlıkla dolmuştu. Şehrin evleri mezarlıklarla kucak kucağa yatıyordu. Bu hal pek tabii olarak sıhate, afiyete, huzura, sükuna uygun değildi. Pek yakın zamana kadar devam eden bu hal Cumhuriyet devri muhtaç olduğumuz asrî icaplar arasında şehirlerin içindeki mezarlıklar şehirlerin dışında münasip yerlere nakledilerek şehrin buhusustaki sağlık durumu düzenlendi.

Kaldırılan bu mezarlıkların nerelere nakledildiğini, nakledilen bu mezarlıkların boşalan yerlerine neler yapıldığını kısaca yazalım :

1 — Büyük Mezarlık :

Emniyet Merkez Karakolundan başlayarak Kavaklı Cami önünden kaymak kapısı, kütük minare ve yağhaneler yoluyla mühürücü bahçasından dolaşarak Emniyet Merkez Karakolunda nihayet bulan bu geniş saha büyük mezarlık idi. Mezarlıklar kaldırıldıktan sonra yerine: Çok güzel ve geniş bir halk pazarı ve bunun etrafına zirai donanım depo ve mazası, müteaddit haşhaş yağı imalât haneleri, un ve iplik fabrikası, fırınlar, odun ve kömür pazarı, ayrıca yağ ve peynir pazarı, sebze, kasap, bakkal, dükkânları, akaryakıt deposu, muhteşem bir halk evi binası ve Emniyet Merkez Karakolu binası, birçok ikeşer katlı meskenler yapılmıştır.

2 — Kadı Mezarlığı:

Buraya Kaltakçı Mezarlığı da denilirdi. Bu mezarlık Kavaklı Caminin sağ tarafında idi. Bu mezarlığın bir kısmı ana caddenin genişletilmesi için yola verildi. Bir kısmı da çocuk bahçesi yapılmak üzere bırakıldı. Çocuk bahçesi için ayrılan bu parçanın yanına 1956 da muazzam bir konak oteli inşa edildi.

3 — Şafak Mezarlığı :

Burası Kavaklı Cami ile Medresenin bitişiğinde ve bir bahçe halinde küçük bir mezarlıktı. Burası medrese ile birlikte. satıldı. Yerine büyük ve güzel bir bina inşa edilerek üst kısmı mesken, alt kısmı Ziraat Bankası olarak kullanılmaktadır.

4 - Hacı Apdi Mezarlığı :

Bu mezarlık, İplik Camisinin sol tarafından eski tabakhaneye giden caddenin dörtyol ağzındaki Kara Osmanoğlu çeşmesine kadar uzanan büyük bir mezarlıktı. Caminin minaresi dibine rastlayan, yerde bu İplik Camisini yaptıran Hacı Apdi Ağanın mezarı da burada idi. Bu mezarlık kaldırılıp cami de yıkıldıktan sonra bu büyük hayır sever Hacı Apdi Ağanın mezarı da kayboldu. Mezarlığın yeri ana caddenin genişlemesi için yola verildi.

5 — Kemiklik Mezarlığı:

Kemiklikle Kara Osmanoğlu çeşmesi arasında bulunan bu mezarlık küçük olup bozulduktan sonra yerine (Cumhuriyet İlk Okulu) yapıldı.

6 — Ulucami Mezarlığı:

Ulucaminin sol tarafı ile kıple tarafı mezarlıktı. Cami bu mezarlık içinde idi. Bu mezarlık kaldırıldıktan sonra bir kısmı yola verildi, bir kısmı camiye avlu olarak tahsis edildi.

7 — Meydanlık Mezarlığı:

Yayla Mahallesi'nin imtidadı olan Acemler Mahallesi'ndeki meydanlıkta bulunan bu mezarlık, kaldırılıp yerine güzel bir ilk okul ve bahçe yapıldı.

8 — Araplar Mezarlığı:

Bu mezarlık : Meydanlıktan hastanelere giden yolun üstünde ve nalçacıoğullarının evleri karşısında idi. Bu mezarlıkta adı sayılı olanlardan Hacı Beşir adlı yatırında meşhur mezarı vardı. Mezarlık kaldırıldı; fakat arsasına henüz bir şey yapılmad. Halen boştur.

9 — Hızır Aptal Mezarlığı:

Bu, mezarlık Ispartada yatan ulucanlardan Hızır Aptal Sultanın bizzat tesis ve tekkesinin mahallesine tahsis ettiği mezarlıktır. Bu büyük adam da bu mezarlığa bitişik sema hanesinin yanındaki türbede yatmaktadır. Mezarlıklar kaldırılırken; Hızır Sultanın hatırasını muhafaza için torunlarından Yüksek Mühendis Kazım Aydar; mezarlık arasının bir kısmını caddeye verdi. Bir kısmını da yeşil saha yaptırıp mahallenin tenezzüh bahçesi olmak üzere hayrat eyledi. Ispatada bir çok hayırlı eserler vücutte getiren torununa minnet ve şükranlar, ceddine de rahmet ve gufranlar..

10 — Tekke Mahallesi Mezarlığı:

Bu mezarlık tamamen kaldırıldı. Buradaki Tekke Mahallesi'nin eski mescidi de beraber kaldırıldığından her iki arsanın birleşmesiyle husule gelen bu geniş sahaya bir küçük cami inşa edilip geriye kalan bu geniş arsaya Kanada kavağı dikilip burası fennî ve asrî bir kavaklık haline getirildi. Hastanelerin önünde bulunan bu kavaklık önünden geçenlere neşeli bir huzur, tatlı bir teneffüs havası vermektedir.

Kumyol dediğimiz bu cadde vaktiyle iki tarafı mezarlık olup çok ıssız bir yoldu. Burada Kanada kavaklığının tesisinden sonra burası yolların şirinlerinden birisi oldu. Bunu düşünüp yaptıran o zamanın belediye reisi Tefik Kınığı buradan geçenler hürmetle anmaktadırlar.

11 — Keçeci Mahallesi Mezarlığı:

Bu mezarlık tamamen kaldırılmış, arsası hastaneye avlu olarak tahsis edilmiştir.

12 — Doğancı Mezarlığı:

Bu mezarlık : Pıtrak çeşmesi civarında olup mezarlığa civar olan ve Çingen yatağı denen mahalde bu mezarlığa eklenerek büyütülüp aile mezarlığı haline getirilmiştir.

13 — Yenice Mahalle Mezarlığı:

Bu mezarlık, Doğancı Mezarlığıyla karşı karşıyadır. Aralanndan geniş ve uzunca bir

yol geçmektedir. Buraları şehir dışı gibi müsait bir sahada bulunduğundan kaldırılmamıştır. Meşhur (beşkazalı hocanın kabri bu mezarlıktadır.

14 — Dere Mahallesi Mezarlığı:

Halen mevcut ve mazbuttur.

15 — Aldan Efendi Mezarlığı .

Hergele yeri - Hergele Meydanı denilen ve halen Gülcü Mahallesi olan sahanın doğusundadır.

Bu mezarlık, şehrin tamamen dışı denilebilecek bir mevkiide olup eski halinden birkaç misli genişletilerek, büyük bir aile mezarlığı haline getirilmiştir. Bu mezarlığın vakıflar idaresindeki kaydında adı : (Binti - emir Mezarlığıdır). Fakat sonradan buraya defnedilip namına bir de türbe yapılan meşhur Alaattin Efendinin ismine izafeten halk buraya Aldan Efendi Mezarlığı derler.

Bu mezarlığın etrafı duvarla çevrilmiş ve mazbut bir hale konmuştur.

16 — Araplar Mezarlığı :

Çay tarafında pasa bahçesinin kuzeyinde idi. Kaldırıldı ve arsası halen boştur.

17 - Karaağaç Mahallesi Mezarlığı :

Karaağaç Mahallesinin Diyedın Köyü yolu üstündedir. Şehir dışında bulunan bu mezarlık büyük bir sahayı işgal etmekte ve halen kullanılmaktadır.

18 — Hacı Elfi Mezarlığı :

Bu mezarlık kaldırıldıktan sonra satılmıştır.

Hayvan pazarından başlayarak gül yağı fabrikası önünden Pir Efendi Sultan Mezarlığına kadar uzanan bu mezarlığın gülyağı fabrikası karşısına gelen kısmında muazzam ve müzeyyen bir çeşme vardı. Bu çeşme; Ispartadaki çeşmelerin hiç birinin sitiline benzemiyen müstesna bir tarzda köfeki taşından yapılmış takı - zafer yüksekliğinde olan bu çeşmenin kilit taşı üstündeki mahrutî mihrabiyesine muhteşem bir mezar yapıлып içine yaptıran zat gömülmüştür.

Bu mezar 1521 yıllarında Ispartadaki tek mil rum mahalleriyle Cedid, Tekke Yaylazade, Acemler, Hacı Elfi, Şih mahallerine yüzlerce çeşmeler yaptıırıp sularını da getirterek, halkı sahirenç sulan içmekten kurtaran (Hıristos) sun mezarı idi. Ve bu çeşme de yaptırdığı çeşmelerin sonuncusu idi.

425 yıl danberi hayır abidelerini rahmetle andıran bu çeşme ve mezarın ayrıca bir yere kaldırılmıyarak satılıp yok olması affedilmez bir günah olmuştur.

Memleketin tarihini bilmiyerek böyle bir kıymetli hatırayı satmak gafletinde bulunanların suçlarını Tanrı yarlıgasın.

Kaldırılan bu mezarlığın arsası halen parça parça ifraz edilerek evler. apartmanlar yapılmaktadır.

19 — Garipler Mezarlığı:

Bu mezarlık, şimdiki gülyağı fabrikasına bitişikti. Mezarlar kaldırıldıktan sonra arsası gülyağı fabrikasına karıştırıldı.

20 - Pir Efendi Sultan Mezarlığı:

Bu mezarlık : Hacıelfi Mezarlığına bitişikti. İki birliktedir satılmış olup arsaları kavaklık ve fidanlık yapılmış ve bir köşesinde bir iki ev ile birkaç maza inşa olunmuştur.

Bu mezarlıkta : Memleketimizin ünlü bilginlerinden meşhur (Hamidi Piri Mehmet Halife - Pirefendi Sultan) ın mütevazi güzel bir türbesi vardı. Bu türbe : Pirefendi Sultanın fazlını takdir ve namını tevkir için (ikinci Sultan Selim) tarafından yaptırılmış

kıymetli bir hatıra idi. Mezarlıklar kaldırılırken bu türbede yıkılmış ve türbe içindeki mezarından alınan kemikleri asri mezarlığa naklolunmuştur.

21 - Depboy Mezarlığı :

Bu mezarlıkta tamamen kaldırılmış ve yanındaki harman yeri, kavukçu bahçesi, apban yeri ve bakırcı tarlalarıyla karıştırılarak Tümene pavyonlar yapılmıştır. Bu pavyonlardan bir kısmı da erkek sanat enstitüsü olmuştur.

22 — Rum Mezarlıkları :

Rumlar, cenazelerini kiliselerinin avlusuna gömerlerdi. Hükümet bunu yasak etti. Öküzbattı taraflarında gösterdiği mahalle bir mezarlık tesis ettiler. Ölülerini buraya gömüyorlardı. Tehcirden sonra burası da kaldırıldı.

23 — Ermeni Mezarlığı:

Esasen Ermeniler Ispartaya pek yakın vakitlerde geldiklerinden belli başlı bir mezarlık edinmemişlerdir. İlk zamanlarda hükümet gülyâğı fabrikasının doğusunda ve Eğridir yolu üstünde paşa çeşmelerine yakın bir mahalde gösterdiği bölgeye Ermeni cenazesi gömülmekte idi. Buraya, halk (Maşatlık) adını vermişti. Buranın adı Ermeni maşatlığı idi. Ermeni nüfusu arttıkça bu küçük maşatlık kâfi gelmiyordu. Bunlara da Öküzbattı tarafında bir yer verilmişti. Tehcirden sonra burası da kaldırıldı ve arsası bahçalık oldu.

24 — Asri Mezarlık :

Doğancı ve Yenice Mahalle ile Dere Mahalesi, Gülcü Mahallesi, Karaağaç Mahallesi mezarlıklarından gayri, şehrin içinde bulunan onaltı mezarlık tamamen kaldırıldığından bu mahalleler halkının cenazelerini defn etmek için Eğridir yolu üstünde paşa çeşmeleri semtinde 1930 da bir asrî mezarlık tesis olunmuştur.

Elli dönümlük bir sahaya üç sınıf üzerine taksim edilen bu mezarlığa 1931 de cenaze defnine başlanmıştır.

Şehir halkının cenazelerinin bir kısmı buraya, bir kısmı kendi mahallelerine yakın olan Karış Mahallesi ve Aldan Efendi Mezarlıklarına, Keçeci ve Doğancı mahalleri de yukarı mahalle mezarlığına, Dere Mahalleside Dere Mahallesi Mezarlığına defnetmektedir.

E — Halkın DİN ve DÜNYA işlerine Göre Yaşayışı:

I — Din işlerine göre yaşayış:

Adetler, İbadetler, Görenekler :

Halkın dine ait adet, ibadet ve göreneklerini gösteren aylar şöyle ayırt edilir:

En önce (Ay) ları, yerayları, gök ayları diye ikiye ayırırlar. Gök ayları din işlerinde, yerayları dünya işlerinde kullanılır.

Gök aları olan Din aylarının her birine birer ad takılmış olup şöyle sıralanır ve bu adlara o ay içinde din namına bir çok inamlar, ibadetler, ziyafetler, bayramlar, törenler yapılır.

Din aylarına kadınlar tarafından takılan adlar :

Din Ayları	Takılan adlar :
Muharrem	Aşure ayı
Safer	Hoş ay
Rebiül-evvel	İlk mevlüd
Rebiül-ahir	Son mevlüd
Cemaziyel-evvel	İlk namaz
Cemaziyel-ahir	Son namaz

Recep	Pişi ayı
Şaban	Berat ayı
Ramazan	Oruç ayı
Şevval	Bayram ayı
Zilkade	Aralık ayı
Zilhacce	Kurban bayramı ayı

Bu aylardaki adetler, ibadetler, ziyafetler, törenler Muharrem ayının başından Zilhaccenin sonuna kadar devam eder.

a) Muharrem ayında :

Muharrem ayının birinci günü müslümanların yıl başıdır. Bu ayın onuncu günü aşure töreni başlar, sonuna kadar devam eder.

b) Safer ayında :

Boş ay denilen bu ay içinde din namına hiç bir şey yapılmaz. Kadınlar arasında bu ay. uğurlu sayılmadığından bu ay törensiz geçer, nikâh dahi kıyılmaz.

c) Rebiül-evvel ve Rebiül-ahir aylarında ;

İlk ve son mevlüd ayları adı verilen bu iki ayın dini töreni mevlüd okutmakla geçer.

Rebiül-evvelin onikinci gecesi dünyaya gelen Hazreti - Peygamberin doğumu, hizmeti, hayati hakkında halk diliyle yazılmış olan Süleyman Çelebi'nin Türkçe mevlüdü. bu gecedan itibaren okunmaya başlar. İlk mevlüd Ulu Camide ve bundan sonraki mevlüdü evlerde, camilerde, bağ ve bahçelerde, su başlarında, mesire yerlerinde okunur.

Düğün yapmağa kudreti olmıyan kimseler yapackları (sünnet düğünü) yerine mevlüd okuturlar.

Kadınlarında ayrıca mevlüd okutturanları ve okuyucuları vardnr. Yeni ev alanlar, ev yaptıranlar, hastalıktan kurtulanlar, zorlu işlerini kolaylıkla başaranlar, askerliğini yapıp gelenler, muharebeden sağ ve salim dönenler, hasretlerine kavuşanlar mevlüd okuturlar.

ç) Cemaziyel-evvel ve Cemaziyel-ahir aylarında :

İlk namaz ve son namaz denilen bu iki ay içinde din namına tören yoktur.

d) Recep ayı içinde:

Üç ayların geldiğini müjdeleyen ilk aydır. Bu üç ay: (Recep Şaban, Ramazan) aylarıdır. Oniki ayın içinden seçilen ibadet aylarıdır ki; Dinin en nazlı, niyazlı gün ve gecelerini toplayan bu aylar içinde en önemli din törenleri, ibadetleri, adetleri, görenekleri vardır. Yalnız Recep ayı içinde iki (Kandil) vardır. Bunun birisi Recebin ilk cuma gecesi, (Leylei-Regaip) dir. Isparta ilinde buna (Pişi Kandili) derler. Diğeri yirmi yedinci gecesi (Leylei-Miraç) dırki; bunda da yufka yapıp dağıtmak adettir.

Pişi kandili ibadet bakımından ziyade yerli adetler, görenekler ve alaylarla yapılan zevkli, bir törendir. Pişi bayramı dediğimiz bu kandilde kadın, erkek, büyük küçük hepisinin ayrı ayrı işleri zevkleri, eğlenceleri vardır. Bu kandil alaylı ve tantanalı bir gün teşkil eder.

P İ Ş İ :

Küçük ve kalın yufka halinde açılmış gözleme hamurundan yapılır. Susam yağı, haşhaş yağı ve zeytin yağıyla pişirilir. Pişiler; sade, katmerli, cevizli olmak üzere üç türdür. Sadeler içi katgısız, katmerliler içine sade yağı konulup iyice emişdirilerek katmerleştirilir. Cevizliler ise; içine dövülmüş ceviz konanlardır. Bu üç çeşitten başka; bir de çocuklar için Muska biçiminde (Kulak Pişi) denilen şeklidir. Bu pişiler

komşulara, fakirlere, akrabalara dağıtılır.

Yeni güveyilere, gelinlere, yavuklulara gönderilecek pişiler bir istisna teşkil eder. Bunun hülyasıyla, rüyasıyla önceden hazırlanan küçük kızlar, küçük baldızlar kınalı elleriyle taşıdıkları kapaklı sahanlar içinde cevizli, katmerli pişilerle birlikte lokmalar, sarıği burmalar, baklavalar götürürler.

LEYLEİ-MÎRAC :

Recebin yirmi altıncı gününü yirmi yedinci geceye bağlayan akşam üstünden başlar. Hayır ve hasenat sahilepri Yufka yaptırıp komşulara ve fakirlere gönderirler. Minarelerde kandiller yanar, yassı namazından sonra camilerde hocalar vaiz ederler.

e) ŞABAN AYI İÇİNDE :

Leylei-Berat

Şabanın onbeşinci gecesini Berat Kandilidir. Bu gece müslümanların en nazlı gecesidir. Bir gün için Oruç tutarlar. Kûsler barışır. Borçlular borçlarını verip helâllaşır, camilerde yassı namazından sonra vaiz olur ve umumî bir tövbe yapılır. Gündüzünde de yufka dağıtılır. Bundan başka tören olmaz.

f) RAMAZAN AYI İÇİNDE :

Ramazan ayı müslümanların oruç tutmak, günahlardan kurtulmak için en mukaddes ibadet ayı olup, müslümanlık âleminde ayların sultanı diye anılır, hürmet ve takdis edilir. Bu itibarla Ramazanlarda halkın anane ve âdetine göre yapılan törenlerin ahlak üzerinde hayırlı ve önemli büyük tesirleri vardır.

Ramazan gün ve geceleri:

Herkes halli halince Ramazan için özene özene her şeyini hazırlar: (unun arısını, yağın durusunu, pekmezin koyusunu, odunun kurusunu Ramazana sakla) gibi nazlı ve nazik günler için yerinde hazırlanmalar... (onbir ay kazan bir ay ye... Onbir ay çalış, bir ay dinlen...) gibi halk atasözleriyle hazırlık işleri yaparlar.

Ramazan; şüphesiz her yerde yılın ruh ve inşirah ayıdır. İbadet ve tefekkür zamanıdır. Ruhunun ve bedeninin istirahat devranıdır. İspartada ise: bu tecelliler daha açıktır, daha lekesizdir. Sabahları ortada edepli ve sakin bir hal... Birçok kimseler, sahurdan sonra uyumaz. Bir camide veya bir mescidde Kur'an dinleyip sabah namazını eda ettikten sonra evine veya işine dönerler.

ÖĞLE VAKTİ :

Hemen her camide bir vaiz ikindiye kadar devam eder. Caminin imamı başta olmak üzere İKİNDİ VAKİTLERİ sekiz, on kişi mukabele okur.

AKŞAMA DOĞRU :

Camiden çıkanlar çarşıları, arastaları doldurur. Her yerde bir inşirah, her yerde bir ruh, her yerde her nevi yiyecek, içecek bahusus adam boyu beyaz uzun pideler, fincan pideler, simitler..... Herkes tatlısını kendi evinde yapar. Mahalle furununda veya evin ocağında pişirir. Tatlı faslı uzuncadır. Yalnız helvanın 15 türlü yapıdır. Bal helvası, Un helvası. Fatı kızı helvası. Tosman kara, Lapbak helva, Haşhaş helvası, Kıрма helva, Ceviz helvası tel helva, Kabak helvası, Genevir helvası, Şakşak helva, Susam helvası. Leblebi helvası. Gaziler helvası gibi neviler ve baldan, pekmezden, şekerden yüz türlü reçelden sonra kadayifler, sarıği burmalar, samsalar, baklavalar, güllüaşlar... Dükkânlarda satılan tatlılar çokluk yabancı memurlar ve gözü dışarda kimseler içindir. Bununla beraber eşin, dostun mürüvveti satıcıdan tatlı almağa pek de meydan bırakmaz.

AKŞAM NAMAZI YAKLAŞTIKÇA :

Eğlencenin meyanesi kızışıır. İğne iğne latifeler, çuvaldız gibi şakalar, gürültüler ortalığı tutar..... Ne o?... Tiryaki Ali Ağaya kahveci, dumanı üstünde kahve, ateşi yanında cigara getirmiş. Yahut Kalaycı Duralı'nın tezgâhı üstünden gaz tenekesini düşürmüşler. Keçeci Osman Ağa ne söylüyor ki; başına toplanmışlar?... Bir şey değil, Ağa, bu ikindi namaz niyetini bir türlü becerememişte NÜYET demiş, hecelemiş, yanşirmiş, evirmiş, çevirmiş, yapamamış.. Nihayet (Al Allahım Namazını) demişte namaza duruvermiş...

İFTAR VAKTİ :

Herkes akşam vakti selâmını çekip bir sofrada görünmezler. İftar için herkes misafirini, ahabını önceden düşünür, arar, bulur, davet eder. Bununla beraber kolayca anlaşivermek için de yol kapalı değildir. Ahbap oymakları olur ki; bir aylık Ramazan birleşmelerini bir sözle tertip ediverirler. Bazan şaka işinde okadar ileri giderler ki; yazılsa kitaplar olur. Meşhur müezzin Ayva Hasan Efendi gibi gıdası lâtife olan nekreler vardır ki; kendilerine yapılan şeylere karşı tahammüllerine akıllar şaşar.

Ramazan olmuştur ki; iftar bir yerde, sahur bir yerde, uyku bir yerde..... Hasan Efendiye bir ay evine ayak bastırmamışlar.

Ramazan olmuştur ki; Dağa adam kaldırır gibi sert muamelelerle Hasan Efendiyi sofradan sofraya kaldırıp bir iftarı üç mahallede tamamlattırmışlardır.

Ramazan olmuştur ki; Bir zeytincikle iftar açtırıp. Hasan Efendiyi sofradan almışlar, ellerini bağlayıp yemek yerken karşıdan seyrettirmişlerdir. Sonra da daha mükellef bir sofraya ile hatırı yapmışlardır.

Sofraları fakirlere, yoksullara açık olan hane sahipleri de eksik değildir. Bunlara Hanedan ve Oda sahibi derler. Evde misafir alınan kısım (Oda) dır. Böyle misafir alıp yemeklemek veya sadece kahve ve şerbet çıkarmak oda açmaktır. Oda açanlar, Teravîh namazı için ücretli, ikramlı ayrıca imam da tutarlar. Komşular, uzak, yakın misafirler iftardan sonra veya önce oda'da toplanırlar. Yassı ezanı odanın yakınında münasip bir yerde okunur. Namaza başlanır. Evdeki, komşuluktaki çocuklar müezzinlik ve Ramazana mahsus Temciticilik vazifesini yaparlar. Teravîh namazları çokluk dörder rikat veya sekizer rikatle ve süratle eda edilir. Hükümet konağı, askerî daire gibi belli başlı yerlerde cemaatle Teravîh namazı kılınır. Meselâ : Askerlik dairesinde Teravîh namazı onüç dakikada kılınıyor diye bir haber yayılırsa çokları oraya koşar, kalabalığı artırır, kalabalıklar arasına sokulur.

Teravîhden Sonra :

Teravîhden sonra ta sahura kadar münacaat gib, nat gibi tesbih ve temcid gibi dinî nağmeler, ezgiler okurlar, iş konuşulur, lâf atarlar. Odalarda böyle olduğu gibi minarelerde de Temcitler, Tehliller okuyup semaları çın çın öttürürler. Teravihe dair bir çok menkıbeler hikâye ederler.

Şehirde iftar için hükümet konağı civarından şimdiki parktan iki havayî fişenkle bir top atarlar. Fişenlerin havadaki yılankavi ateşi etraftaki açık köylerin çoğundan görülür. Topun sedası üç dört saatlik açık veya dağ ardı köylere kadar gider.

Sahur vakti, imsaktan bir buçuk saat önce yine böyle iki fişenk ve bir topla haber verilir. Halk buna (ilk topu) derler, imsaki ilân eden son topu yalnız bir toptur.

İftar yemekleri mükellefçedir. Sözde, hafif (iftar sinisi) ile oruç açılır. Bunda mevsimine göre çiy, pişmiş yemişler, yerli kompostolar, reçeller, peynirler, zeytin, salata, kupa kupa şerbet, yumurta mıhlaması bulunur, iftardan sonra kalkılıp kahve, cigara keyfine girilir. Cemaatle akşam namazı kılındıktan sonra tekrar sofraya

oturulur. Yemek işini mükellefçe deyip kısa kesmek evlâdır. Çünkü; uzundur. Bununla beraber kısa olduğu da olur.

Yaz mevsimleri Bağlarda, bahçelerde, bostanlarda, su başlarında iftar yapıldığı eksik değildir. Bilhassa gece birleşmeleri ömürdür, iftardan sonra çok kimseler evinde veya misafir bulunduğu yerlerde kalamıyarak bir odaya, bir ahbab evine can atar. Buralarda öyle yakası açılmadık, öyle çiçeği burnunda şakalar, şamatalar olur ki; bir tanesi bir âleme bir yıl sermaye olsa gerektir.

SAHUR VAKTİ :

İlk topunda davulcu çıkar. Her mahallenin davulcusu başkadır. Davulcunun yanında fenercisi, torbacısı, yamağı vardır, önce davulunu vurarak mahalleyi siler geçer. İkinci defa her evin kapısında başka başka vurup türküsünü söyleyerek bahşişini ve sahur yemeğinden payını, katmerini alır. Sahur yemekleri çokluk hamur işidir. Bahusus oklava ile açılan, saçta pişirilen hamur işleri... Börek çeşitleri, ıspanak böreği, kıymalı börek, peynirli öbrek, sini böreği, saç böreği, katmer denen tahınlı, sadeyağlı. susam yağlı, haşhaş yağlı kalın, yufka hamur işleri... Et, sebze, pilâv yapanlar olsa da halkın yüzde altmışı bunlarla sahur yemeği yer.

Davulcuya para veremiyenler bunlardan ikram eder. Bunun için türküsünde katmerin adı çok geçer.

Davulcu topladığını yiyemeyeceği için kurutur veya satar derler.

Sahur yemeklerini yoluna koymak kadınların işidir. Kadın akşamdan hazırladığı hamuru açar, senit denen yassı tahtaya yayar. Tahinini veya yağını, cevizini emiştirir, saç üstünde pişirip tepsi üstünde hazırlar. Sonra da hazır hoşaf yoksa çömlerdeki kızılık, erik, vişne reçellerinden hoşaf ezer, soğutur. Sofrasını tertip edip evin erkeğine (Buyurun) der.

Davulcu Kadirden sonraki gecelerde Ramazanı okşar. (Bizden şikâyet etme Ramazan) gibi sözlerle selâmlar, uğurlar. O sıralarda camilerde de teravihten sonra imam menbere çıkıp (Elveda) lar çeker. Bu gecelerde minareler tehlillerle dile gelip bülbüller gibi şakır.

Kadirden önceki ve sonraki günlerde, gece, gündüz herkes halince telâş içindedir. Bir tarftan hali, vakti olanlar muhtaç olanları arar, bir taraftan bunlar onları bulur.

Babalar, analar çocukların (Bayramlıkları) kaygısına düşer. Kadınlar (Nokul ve Yuvarlak) dedikleri yumuşacık veya gevrek, üstü altı susamlı, içi katmer yağlı, sakızlı, karanfilli, kokulu (Susamat) çöreklerinin ince üzüntüleriyle terler içinde yağurur, yapar, pişirirler.

Yavuklulara gidecek, gelecek bayram hediyelerinin hayaliyle hülyalara dalarlar.

j) ŞEVVAL AYI İÇİNDE - ŞEKER BAYRAMI :

Şevval ayının birinci, ikinci, üçüncü günleri Ramazan bayramıdır.

Ramazan ayı bazan yirmi dokuz gün, bazan otuz gün olur. Din ayları gök aylarına göre yapıldığından; bazan Ramazanın yirmi dokuzunda yeni ay görülür, bayram edilir. Bazan görülemez (Tekmili-Selâsin) diye tavsif edilen otuz gün tamam olunca yeni ayın görülmesine ihtiyaç kalmaksızın bayram olur. Ayın yirmi dokuzunda Ay görülürse. Ayı görenler şer'î mahkeme huzuruna gidip Ayı gördüklerini haber verirler. Bu haber ve Şahadet üzerine Ramazanın otuzuncu günü bayram olacağını ilân eder. Ve bu ilan yapılır yapılmaz o anda halka duyurmak için Bayram topları atılır.

BAYRAM SABAHİ:

Şafak sökmenden önce evin halkı, bayram için tatlı bir sevinçle abdest alırlar, yeni

elbiselerini giyip sabah ezanının okunmasını beklerler. Vaktaki sabah ezahı okunmaya (Salâtü - Selâm) verilmeğe başlarken: evin erkekleri ve erkek çocukları babalarıyla, evin büyüleriyle birlikte camilere akın ederler.

Bayram namazları da —Cuma namazları gibi— mahşer halinde kalabalıkla kılınır. Camilerin bahçeleri, avluları cemaatle dolar. Sabah namazı kılındıktan sonra vaiz : Bayram namazı kılınma vaktine kadar, Ramazanın. Oruçların ve Bayramın kutsiyetini anlatır. Bu esnada Hacce niyet edenlerin hacı duasını, Sakal koyvermek isteyenlerin sakal duasını yapar. Bunu müteakip hep bir ağızdan tövbe edilir. Bu sırada bayram topları gürllemeğe başlar. Cemaat saflarını düzetir ve iki rikat bayram namazı kılınır, hutbe okunur. Tekbirler alınır. Bayram namazı ve töreni sona erer.

Erkeklerinin Camiden gelmelerini evlerinden bekleyen kadınlar, kızlar, gelinler erkeklerini kapıda karşılarlar. Elleri öpülür yavrular okşanır, bayram kutlanır!. bundan sonra hazırlanmış olan mükellef bayram sofrasına oturulur. Bayram sabahları yenilen bu yemek : Zengin, fakir herkesin evinde yapılan eski bir görenektir.

Bayram sofralarında kahkahalar, şakalar, neşeler sofradan taşar. Bayram sofralarında bayram içinde bayram olur. Sofralar vardır ki; coşkunlukların zevk vs süruruna doyum olmaz.

Yine öyle sofralar vardır ki; her lokmada zarif bir şaka, her şakada sürekli bir kahkaha ahengi, yemekler değıştikçe zarif bir lâtife, her latifenin altında tatlı bir ima ile okşamalar yapılır.

Bayram yemekleri, karın doyurmaktan ziyade zevk ve neşe içinde bayramın, ruhları çeken zevkini tattırmaktır. Bu âlemleri yaşayanların duydukları zevk ve sürür ömürlerinin unutulmaz günlerini teşkil eder.

Öğleye doğru hısım, akrabalar, eş ve dostlar, komşular arasında bayram ziyareti başlar. Memleket eşraf ve ayanı ziyaretçilerini evlerinin misafir odalarında kabul ederler. Bu suretle bayram tebrikleri devam eder.

ÇOCUKLARIN BAYRAMI :

Çocuklar, bayramlık elbiselerini geydikten sonra akraba ve komşularını ziyaret ettikten sonra bayram yerlerine akın ederler. Bayram çarşısı çocukları bekleyen oyuncak satıcılarıyla doludur. Zurnalar, düdükler, tabancalar, balonlar, patlangıçlar satan iki sıra karşılıklı dükkânlarbu dükkânların önlerindeki meydanlara sıralanan gezici satıcılar, tatlıcılar, muhallebiciler, yemişçiler, dondurmacılar, helvacılar bu uzun bayram çarşısını doldurmaktadır.

Yine çarşının başka bir yerinde çocukları gezdiren faytonlar, arabalar, atlar, bisikletler... öbür yanda: Atlı karıncalar, dönme dolaplar, tahtaravalliler, nişan atma yerleri... Çocukları kendine çeken bu eğlence yerlerinin kalabalığı mahşeri andıran çocuk ordusu halindedir. Her havadan çalan düdük, boru sesleri, patlayan kapsüllü, mantarlı, tabanca sesleri, çocuk sesleri, vırılıtlar, çığılıtlar, zevkler, eğlenceler... Bayram yerlerinden evlerine dönmekte olan yavruların tabanca, düdük sesleri sokakları tutar. çınlatır.

Bayram sabahı çocukların bu âleminden başka bir âlem daha vardır ki; bütün Ramazan geceleri sahur vaktinde mahalle sokaklarını dolaşan ve halkı sahur yemeğine kaldıran davulcular, arkalarına düşen kesif bir çocuk kalabalığıyla düğün alayını andıran davuluyla, zurnasıyla kapıları dolaşıp bayram hediyelerini toplayan davul alaylarının manzarası da görülmeye değer.

Yine öbür yanda: Bütün bir Ramazan halkı sahur vaktine uyandıran, imsak ve iftar

zamanlarını topuyla, fişenğiyle haber veren Fişekçi de memleketin ileri gelenlerinin evleri önünde mehtaplı fişekler atıp, o da bahşişini alır.

Bayramın ikinci ve üçüncü günleri de aynı ahenkle halk ziyaretine, çocuklar bayram eğlencelerine devam ederler.

Şevval ayı içinde üç gün bayramdan başka din töreni yoktur.

h) Zilkade ayı içinde hiç bir tören yoktur.

i) Zilhicce Ayında :

Bu ayın onunda Kurban Bayramı olur. Şevvalin dördünden Zilhiccenin sekizinci gününe kadar yâni iki bayram arasında geçen günlerde dinî merasim yoktur. Yalnız Hacce gitmiye niyet edenler Ramazan Bayramını müteakip (Hacı aş) namıyla yemekli hacı düğünü yaparlar.

Hacı olmak isteyenlerin hacce niyetini, hacı duasını, hacı aşını ve Hicaza gidiş, gelişlerinin ne suretle yapıldığını kısaca yazacağız :

2 — HACI OLMAK :

Nasıl Hacı oluyorlardı?

Hacı olmak için Haç ganisi, Zekât borçlusunu olmak gerekir. Çünkü; Hacı olmayı kuran bir adam, müslümanlık ahkâmına göre :

- a) Kimseye borçlu olmayacak;
- b) Haç yollarında harcayacağı kadar hazır parası olacak;
- c) Çoluk, çocuğunun Bir yıllık nafakası hazır bulunacak;
- ç) Hicazdan döndükten sonra yoksulluğa düşmeyecek kadar varlık sahibi olacak;
- d) Hacce gitmek için bir yıl nöce hazırlanacak;
- e) Hac yolunda harcayacağı parada hiç haram şüphesi olmayacak; Bu altı şartı nefsinde toplamış olan kimse Hacce niyet edebilir.

HACCE NİYET ETTİKTEN SONRA :

Yapacağı (Hacı Aşı) nda neler pişirileceğini ve bu hacı aş düğününe kimlerin davet edilmesi lâzım geldiğini ailesiyle, konuşur karar verirler. Neler yapılacaksa, bunlar sıra ile yazılır... Sonra Hicazdan dönüşte; kimlere ne gibi hediyeler getirileceği de ayrıca konuşulur, ve bir deftere yazılır.

NİYETİ VE PROGRAMI YAPTIKTAN SONRA :

Aşçılar tutulur, hacı aş denilen Kavurma, Patlıcan pastası, bamya, pilâv ve helvadan ibaret olan yemekler pişirilir. Yemek kazanının kapağını hacı açar, hoca efendi duasını yapar. Hısım, akraba, eş, dost, konu, komşu, hacı hoca çağrılır, davetliler ağırlanır. Hacı : Bütün davetlilere özürler dileyerek, kusura bakmayın diye hoşluklar yapar.

Bundan sonra Haç yoluna hazırlanır.

Hacı aşından itibaren hacce niyet eden zata : Hacı unvanı verilir.

Hacı Efendi, hacce gidip gelen hacılardan sorar : Nasıl gidileceğini, nerede binilip, nerede inileceğini öğrenir. Hacı arkadaşlarıyla görüşüp gidecekleri günü kararlaştırırlar. Eşe, dosta haber verirler.

Hareket gününden bir kaç gün önce Hacı Efendi akrabaalrını, dostlarını ziyaret edip helâllaşır, veda eder. Bu esnada (Hicazdan Kefinlik) isteyenler olursa : Bedelini peşin verip ısmarlarlar. Çünkü; «Kefinliği Hacı, istediğine değil, isteyene getirir.»

Hacı yola çıkmazdan bir gün önce : Hacı'nın evine (yolluk) denilen hediyeler gelmiye başlar. Hısım, akraba, eş, dost tepsilerle, sinilerle baklavalara, börekler, katmerler, helvalar, şekerlemeler, kurabiyeler, çörekler gönderirler. Hediye gelen yerler : Birer birer deftere yazılır. Çünkü; Hicazdan dönüşte bunlara getirilecek Zemzem, hurma,

sürme, raslık, kına, yüzük, gümüş halka, küpe, bilezik, mis, misvak, odacı, kâbe hırkası, maşlah, abani sarık, kefye-poçu, tesbih, çitan gibi hediyelerin verileceği yerler bire birer deftere yazılır.

Hacı tantanalı bir alay ile yola revan olur.

Hacıların bu uzun yolculuğunda geçtikleri yerlerden gönderdikleri mektuplar, telgraflar geldikçe şehrin içine bir anda yayılır. Hacılar Ciddeye varmış, hacılar Arafata çıkmış... gibi bir hayli haberler hacıların dönüşüne kadar şehirde çalkalanır durur.

Hacıların gelmesi yaklaşınca : (Hacı karıları); İzmire çıktık, Ağras günü Ispartaya iniyoruz diye gelecek telgrafı getirene : verilmek üzere türlü türlü hediyeler, bahşişler hazırlarlar. Telgraf haberi gelir gelmez şehrin her tarafına bir günde yayılır. Hacı evleri, ünlü şanlı birer düğün evine döner.

Hacı karıları, kızları, gelinleri en yeni elbiselerini veya bu tören için bilhassa yaptırılmış ağır ve kibar elbiselerini giyerler, ellere kınalar yakılır, gözlere sürmeler, kaşları raslıklar çekilir, saçlara, boyunlara altınlar, inciler takılır, hazırlanırlar. (O devirlerde Hacı karısı, Hafız anası olmak) kadınların en büyük saadeti idi.

Bir taraftan da oğullar, kardaşlar, damatlar, hısım akrabalar hazırlanır. Bir taraftan da esnaf ve ahbablara haberler uçurulur... Yarın kuşluk vakti hacıları karşılamaya gideceyiz...

Ertesi sabah, karşıcılar hacının geleceği yollara dökülürler. Daha önce tertiplenen yolun münasip bir durak yerinde karşılanır. Atlardan, arabalardan inilir. Kucaklaşırlar eller, yüzler öpülür. Az zaman sonra hep birlikte oradan şehire gelinir.

Hacı, kapısı önünde bineğinden indirilip kapıdan girdikten sonra (Selâmeti - hac kurbanı) dedikleri kurban kesilir.

Hacı evine gelince önce çoluk çocuğuyla kucaklaşır, eller, yüzler öpülür, hal, hatır sorulur. Hacı kutlulanır. Bundan sonra (Hoş geldin) diye geleceklere, kabul edeceği odaya geçer. Uzaktan, yakından eş ve dostları, hısım, akrabaları birer ikişer gelirler. Hacılanıyla sarmaş dolaş olurlar, hacı kutlanır. Bir taraftan Tefarikler, öd Ağaçları yakılır, bir taraftan Misler sürünülür, Zemzemler içilir. Bu merasim arasında Hacı dursuz duraksız anlatır :

«Sizler, bizleri Hac yoluna yolcu edip uğurladıktan sonra, geçtiğimiz yollarda vardığımız yerlerde şöyle oldu... Ciddede böyle oldu... Turisinaya çıktık, böyle yaptık, kurbanlar kestik, Beyti - Şerifi şöyle ziyaret ettik, yüzler sürüp hacetler diledik, diye anlatırken boyunlarını büküp dinlemekte olan cemaat yavaş yavaş kendinden geçmiye başlar. Bu sırada getirilen misler sürünülür ikinci defa olarak zemzemler içilir. Hacı Zemzem kuyusundan tekrar söze başlar. Ağzından ballar akıta akıta zemzem kuyusunun derinliğini, kuyu ağzındaki gümüş zencirini, kuvasını anlattıkça; sağdan soldan Zemzemi - Şerifin cennetin hangi ırmağından geldiğini öğrenmiye çalışırlar. Hacı, bunlara inandığı şekilde cevap verir.

Cematten biri yine rica eder : Hacı Hazreti - Muhammedin yattığı yeri - Ravzai mutahhereyi şöyle anlatır : «Ravzai - mutahhere de bir nur içinde pırıl pırıl yanan Kabri - şerife bakmaya gözler dayanmaz. Cesaret edip bakan gözler kamaşır, akar, erir, körolur... Cemaat bunları dinlerken heyecanı artar, bu heyevanla coşup kendini tutamayanlar hıçkırma hıçkırma ağlayanlar görülür. Hacı efendi gözyaşlarını dindirmek için ellerini açıp (Allah! Sizlere An - karip, bizlere de tekrar nasip etsin) duasıyla heyecanı yatıştırır.

Bu hoş geldiniz töreninin tadına doyamayan hacı efendinin yorgunluğuna, bakılmaksızın bu sohbet geç vakitlere kadar devam eder. Törenin bu şekilde devamı Hacının zevkini attırdığından asıl hacılık bayramı olan bugünün neşesiyle Hacı efendi seve seve bu yorgunluğa ve açlığa katlanır. Öyle dakikalar olur ki; ziyaretçilerin ardı, arası kesilmez. Fakat bu törenin kendisine mahsus bir göreneği vardır. Önce gelenler sonra gelenlere yerlerini verip gücenmeksizin ve gücendirmeksizin Allaha ısmarladık deyip giderler.

Hoş geldin, haccın mübarek olsun diye gelenler için yapılan bu tören bu suretle sona erer.

Ertesi sabahı Hacı Efendi Hicazdan getirdiği hediyeleri. Hicaza giderken yolluk namıyla hediye gelen yerlere gönderir. Bundan sonra Hacı Efendinin ahbabları, akrabaları (Hacı Aşığı) davetinin karşılığı olmak üzere (Hacı daveti) yapıp sıra ile Hacı Efendi ve ailesini birlikte davet ederler.

Bundan böyle Hacı Efendi ömrü boyunca Hacı Efendi. Hacı Ağa ünvanıyla yaşar.

3 — KURBAN BAYRAMI :

Zil - haccenln onuncu günü Kurban Bayramıdır. Ramazan Bayramı ile Kurban Bayramı töreni hemen hemen, birbirinin aynıdır. Yalnız şu fark vardır ki : Kurban Bayramı dört gün olup kurban kesmekten başka bir fark yoktur. Kurban Bayramının mahalli görenek ve adetinde folklora ait olan kısmı yazılmağa değer.

Bayrama üç dört gün kalarak köylerden sürülerle gelen davarlar, şehrin pazar yerlerini doldurur. Bu sürülerin çoğu Ergeç denilen davarlar ve birazını da koyunlar teşkil eder. Arife günü akşamına kadar her tarafta kurbanlıkların alım satımı faaliyetle devam eder. Herkes halince bir iki kurbanlık alırlar. Yaz mevsimlerinde aldıkları bu kurbanları arife gününe kadar güdülmek, besilenmek ve muhafaza edilmek üzere Herkes kendi mahallesinin sürüsüne verir. Arife günü davarlarını sürü içinde kolaylıkla bulabilmek için davarın boynuza çentik yapmak suretiyle bellik yaparlar.

Her mahallenin kurban sürüleri arife günü mahallelerine getirilip teslim edileceği zaman, sürülerin otlatıldığı mahalden mahallerine getirilinceye kadar her mahallenin çocuk ve delikanlıları —sürüler şehire girinceye kadar— ellerindeki küçük tabancaları kuru sıkı havaya atarlar, davul ve zurna sesleri arasında gülerek, oynayarak sürülerle birlikte mahallelerine gelirler.

Davar sahipleri yaptıkları bellik ile davarlarını bulup götürürken (çobanlık) denilen çobanın gütmeye ücretini bahşişle beraber verir.

Bayram sabahı Bayram namazından çıkıldıktan sonra, herkes kurbanını ya kendi veya bir ademe kestirir.

Kurban eti üçe pay edilir. Bir payı fakirlere, bir payı kurban kesemiyen komşulara, dağıtılır, bir payıda aile hakkı olarak evde bırakılır.

Kurban eti : Kurban kesen ademe para yerine verilemez. Kesenin ücreti para olarak verilir. Ve etten de ayrıca alır.

Kurban Bayramının halk ve çocuklar arasındaki tören şekli Ramazan Bayramının aynıdır.

Zilhacce ayı ile din aylarının senesi sona erer.

F - YER AYLARI :

1 - Halkın yeraylanna göre yaşayışı:

Yer ayları; Dünya umuruna göre tanzim ve tabiatın değişmeyen mevsimlerine göre tertip edilmiş ve her yılı 365 gün. küsur saat olan yer aylarında Isparta ve çevresi

halkının çalışma, adet, ihtiyaç ve göreneklerine göre yaşayışları mevsim sırasıyla şöyledir:

2 — Kıştan Bahara çıkış :

Isparta ve çevresi ikliminin KIŞI uzundur. Bahar ve yazı ise bazan dört ve çok zaman beş ay kadar sürer. Baharları nisbeten kısa, yazı bahara nisbetle uzundur. Şehirde ilk ve sonbahar çok güzel geçer. Yazı biraz sıcak olursa da uzun sürmez, eyyamı - bâhur'dan başka sıcak günleri yok gibidir.

İlk baharında burca burca kokan güllükleri ve bahçelerinde kandil kandil sallanan kirazları bir alem, bir bayram teşkil eder, İl ikliminin kışı biraz sertçe ve çok günleri karla, buzla, kuru soğukla geçer. Kışın şiddeti bazan Mart sonuna kadar devam eder. Mart içinde havalar iyi gittiği yıllar ilk bahar tatlı ve güneşli olur.

Mart ayı sonlarına doğru havaların soğuğu kırılır, güneşli günler başlar havalar ısınır, taze ve sıcak bir hayat başlar. Otlar başlarını topraktan çıkarmağa, ağaçlara su yürümiye başlar. Bağ ve bahçelerde (Buda Kuşları) nın baharı müjdeleyen cıvıltıları ruhlara tatlı bir neşe verir.

Mart sonlarına doğru bağların budama ve Nisan başlarında Güllüklerin Timar edilmelerine başlanır. Timar ve budama işleri Nisan ortalarına doğru biter. Bundan sonra meydan baharındır.

Otlar, tutam tutam büyür, yapraklar, ağaçları donatır, güller tomurcuklanıp goncalar. Mayıs içinde güllerin kokuları şehrin semalarına kadar yükselir. Mayıs ayında Isparta gül kokularıyla, bülbül sesleriyle çınlar.

3 - Mayıs ayı içinde :

Bağ, bahçe, tarla, bostan işleri kendini gösterir. Her taraf yeşillikler, her türlü çiçek kokulan, su şırıltıları içindedir.

Memleketin anane ve adetine göre : Bağlarda, bahçelerde, su başlarında, mesire yerlerinde sohbetler, ziyafetler, zevk ve safa eğlenceleri başlar. İlk bahardan sonbaharın sonlarına kadar bu zevk ve safalar duraksız devam eder.

4 — Baht - çömleği - Bahtiyar falı:

Isparta ilinde uzun süren kış bitipte ilk baharın kokusunu getiren (Hıdır - elles) de; yurdun bir çok yerlerinde olduğu gibi, o günü Ispartada halk kırlarda ve mesire yerlerinde kuzular doldurur, ziyafetler verilir, oyunlar oynanır. Bundan başka kadınlar arasında (Baht çömleği) denilen çok cümbüşlü bir eğlence yapılır.

Zevk ve neşesile beraber hayırlar doğuran bu eğlence : Bir yıl içinde bahtlarının neler getireceğini, talihlerinin neler göstereceğini bir çömlek falı ile denemek için akrabalar ve komşular arasında Hıdır - ellez günü açacakları (Baht - çömleğine) konmak üzere kadınlar ve kızlar; birbirine benzemiyen inci, boncuk, düğme, yüzük gibi işaretli bellikler toplayıp —içine yarıya kadar su konmuş olan— çömleğin içine bırakırlar. Çömleğin ağzını bir kumaş parçasıyla örtüp bu kumaşı çömleğin boğazına bir kurdele ile bağlayıp düğümleyerek, üstüne mini mini bir asma kilit takıp kilitlerler.

Kadınlar arasındaki inanca göre (Hızır Aley - hisselâm) Hızır - elles günü sabahı kamçısını ilk önce Gül ağacına atacağı için, bu baht çömleğini, evin önündeki gül ağaçlarından birinin altına dikkat ve ihtimamla saklarlar.

Sabırsızlıkla çömleğin açılmasını bekleyen niyet sahipleri Hızır – elles günü kuşluk vakti çömleğin bulunduğu evde toplanırlar. Gül ağacının altında geceleyen çömleği, oradan alıp toplantının ortalık yerine getirip bırakırlar. Çömlek üstüne bakan gözlerin heyecanı artmaktadır... Talihlerine çıkacak (Mani) nin, niyetlerine uygun olup,

olmayacağını bir an önce anlamak için sabırlarının tükendiği bir sırada toplantı içinden ağzı güzel söz yapan ve yerince güzel maniler söylemesini bilen yaşlı iki kadın ayağa kalkar: Biri, gelinlik çağa gelmiş kızlardan birinin eline baht çömleğini verip kızın başına gelinlik nişanesi olmak üzere al renkli, kenarları pul işlemeli KIREP örterler.

Yaşlı kadının ikincisi : Kızın elinde tutmakta olduğu baht çömleğinde asılı olan kilidin deliğine anahtarını sokup açacağı sırada yaşlı birinci kadın sorar :

- Ne açıyorsunuz?

Elinde çömleği tutan kız göstererek, adıyla :

- Penbenin kilitlenmiş bahtını açıyorum.

- Aç! Açılsın, Aç!

der ve şu maniyi bestesiyle söyleyerek kilidi açar.

Bahtiyarım bahtiyar

Bahtiyarın tahtı var

Çekdim Penbenin niyetini

Tali-i var, bahtı var.

Şimdi sıra çömleğin boğazındaki kumaşa bağlı düğümlü ipin çözülmesine gelir. Yaşlı kadın bu defa ipi çözerken, o bir kadın, yine sorar:

- Ne çözüyorsunuz?

- Bağlı bahtları çözüyorum

- Çözzz çözülsün!

dileğe karşılar. Bundan sonra ipi çözen kadın coşarak, tatlı bir eda. şefkatli bir nida ile :

Bahtiyarım bahtiyarım bahtiyar.

Bahtiyarım beyler gib tahtı var

Bahtiyarım tazelendi

Çifte kısmet dizelendi

Ortalıklar bezelendi

Bahtiyarlar tazelendi.

manisini okuyarak ipi çözüp kumaşı çömleğin ağzından alır. Artık sıra sabırsızlıkla beklenen niyetlerin çekilmesine gelmiştir.

Ayakta duran iki kadından bir şu maniyi söyleyerek :

Elmas yüzük parmakta

Murad seni almakta

Her yiğidin kârı değil

Dudaklı kız almakta

Elinde çömleği tutmakta olan gelinlik kız : elini çömleğin içine sokup niyet belliklerinden birini çekip çıkarır. Çekilen bu bellik sahibi kim ise, söylenen mani de onun talihine söylenmiş olur.

Herkes talihine çıkan maniyi o yıl içinde geçecek günlerin öyle olacağına inandığından, ezberinde tutar.

Bundan sonra (Allar) giydirip hazırlanmış olan küçük iki kız çocuğu, ayağa kaldırılır :

Birinin eline baht çömleği verilir. Obirisi de çömlekteki niyet belliklerini çekmeğe hazırlanır. Ve ayaktaki yaşlı iki kadın sıra ile mani söylemeğe devam ederler. Her mani söyleyip bitince : Ayakta duran kız çocuğu çömlekteki bellikleri birer birer çekmeğe başlar. Her bellik bir mani ile çekilir. Çömlekte bellikler tükeninceye kadar mani

söylemeğe devam edilir.

Çekilen niyetler içinde, yerinde ve yolunda Öyle tesadüfler olur ki; Bunların keyf veren hülyalı zevki içinde niyet sahiplerine çok zarif manâlı imâlar, telmihler yapılır. Gülüşmelerin, şakalaşmaların ahengi bu törenin meyanesine zevk üstüne zevk, keyf üstüne keyf verir. Kadın ve kızlar arasında bu zevkin neşesi yılına kadar sürer. Bilhassa gelinlik kızların niyetine maniler üzerinde durulur, türlü türlü mânâlar, tefsirler yapılır... Bu tefsirlerden tatlı ümitler doğar, hayaller gerçek suretinde tecelli eder.

Törenin meyanesi arttıkça : mani söyleyen kadınların adetâ şairliği tutar, öyle ilhamlar olur ki irticalen neler söylemezler, neler... Gönüllerdeki ümitlere, arzulara göre ağızlarından ballar akıtırlar.

Eğer esmer güzeli bir kızın niyetine şöyle bir mâni çıkarsa :

Kalkın kızlar gezelim

İnci, mercan dizelim

Gücenmeyin kızlar;

Ben hepinizden güzelim.

Kahkahalar yükselir, vallahi güzelsin, billahi güzelsin daha güzel olmak ihtimalinden de güzelsin iltifatlarıyla, okşamalarıyla kızı terletirler.

Ve yine : Ah benim niyyetim hâlâ çıkmadı diye sabırsızlandığı yüzünden sezilen bir kıza :

Şu gönlümün direği

Ferahlansın yüreği

Varın sevdiğine söyleyin

Kabul oldu dileği.

mânisi çıkınca : Bir ay ay'dır başlar, Cemilenin niyeti umduğuna vurdu. Sevin kızım sevin!... Muradın hasıl olacak iltifatıyla niyet sahibini okşarlar. severler, sevindirirler.

Ve yine (Al) giymiş gelinlik bir kızın niyetine :

Al giydim alsın diye

Mor canadana sarsın diye

Kimselere varmadım

Sevdiğim alsın diye.

isabetli bir mâni çıkınca : Kızı ve mânicileri alkışlara gark ederler. Yine böyle bir delikanlı isteyipte henüz söz kesilmemiş bir kız için söylenen :

Develer tuzdan gelir.

Suyu bizden gelir

Bir yiğit hasta olsa

Şifası kızdan gelir, tam maksadın üstüne vurdurulan bu mâni ile iki taraf arasındaki tereddüd

zail olur.

Toplantıdaki büyük analar bu iş üstüne elkoyup iki tarafı birbirine yaklaştırır ve hemen orada söz kesilir. Böyle başarılar hasıl olduğu zamanlarda sözün kesinleşmesi için şu güzel mani ile işi perçinlerler :

Canım, kuzum Telekler

Yeşil donlu melekler.

Gidin yarine deyverin

Kabul oldu dilekler!...

iş aydınlanmış, söz kesilmiştir.

Baht çömleğinden çekilen niyetle söylenilen manilerin öyle isabetlileri görülmüştür ki: bağlı bahtlar çözülmüş, nasibi kesik denilen gençlerin kısmetleri ayaklarına gelmiştir. Cennetten duvağı henüz çıkmamış olanlarında, telli pullu duvakları başlarına örtülmüştür.

Bu baht çömleği nice mecnunları leylalarına kavuşturmuş, nice geçimsizliklerle bunalan bedbahtların ahengini düzenlemiş, bahtiyar etmiştir.

Bu adetlerimizin içinde bu ve bunun gibi bazı törenlerimiz vardır ki; yıllarca küs olanları barıştırmış, nice kinli kavgaları yatıştırmıştır. Bizim baht çömleğimizin daha bir çok hayır ve sevap yapıcı rolleri vardır. Çok görülmüştür ki; çatılamayan çöpleri çatmış, yıkılan yuvalan yeniden yapmış ve nice nice yuvalar kurmuştur.

5 -- Yağmur duası :

Nisan ve Mayıs aylarında havalar kurak giderse yağmursuzluktan ekim, dikim suya sıkılmıya ve sararıp kurumağa başlar. Böyle olduğu yıllarda Yağmur Duasına çıkılır ve Allah'tan bereketli yağmur istenir.

Yağmur duasına çıkmak için bir kaç gün önce şehrin büyükleri müftünün yanında toplanarak hangi gün yağmur duasına çıkılacağını kararlaştırırlar. Müftü bu hususta Valiye de malûmat verir. Bundan sonra esnaf usta başlarına, memleket erkân ve ayanına da haber verilir. Tabak esnafının kalfa ve usta ve ırakları duaya çıkılacak günün sabahı abdestli olarak çaydan nohut büyüklüğünde yetmiş bin tane taş toplayıp mutaf esnafının hazırladığı torbalara onarbin tane koyup ağızlarını bağlarlar. Bu torbaları yedi çiftçi delikanlısı omuzlarında Ulucamiye veya Namazgaha getirip bırakılır. Evlerinde bu duayı işiten kadınlar abdest alıp ikişer rikat Yağmur Duası Namazı kılarlar ve dua ederler.

Halk torbaların bulunduğu camiye veya namazgaha toplanırlar ve burada yedi kümeye ayrılırlar. Her kümenin önüne birer torba taş verilerek bu taşlar kilimler üstüne dökülüp her tanesine birer besmele çekip bir ayet okuyarak, okunan taşlar birer birer torbalarına konulur. Ve ağızları bağlanır. Ve hazırlanan topluluğun hareketini beklerler.

Torbalar çiftçi delikanlılarının omuzlarına verilip bu alayın önüne geçirilir. Torbaları taşıyanlar yoruldukça, bunların arkasında yürümekte olan diğer çiftçi delikanlılarına verilip bu suretle nöbetleşerek yürüyüşe devam olunur.

Torbaları taşıyanların arka sıralarında hocalar, okul öğrencileri Yağmur ilahisi okuyarak bu kalabalığı maneviyetin mihaniki tesiri altında yürüterek bu büyük kalabalık halk topluluğunu Yenice Mahalledeki Kaya Çeşmesi yanında bulunan Hüseyinbaş değirmeni önüne gelip dururlar.

Değirmenin üst başında bulunan (Kaya çeşmesi Musallasına) toplanmış olan halkla birleşir. Burada din alimleri, imamlar, hafızlar ve ihtiyarlar memleketin eşrafı, ayanı caketlerini çıkarıp tersine çevirerek duaya hazırlanırlar. Bu arada taş torbaları değirmenin denizliğindeki hususi yere konur, sonrada duaya başlanır.

Dua sırasında eller —başka dualarda olduğu gibi omuz hizasına kadar kaldırılırsa da— parmaklar ve avuç içi göğe karşı açılmaz, bilâkis yere doğru çevrilir. O zaman orada bulunan müftü veya diğer bir din alimi dua eder cemaat âmin diye nida eder. Dua bitince değirmenin denizliğine konan torbaların yeri bozulmasın diye, yedi gün yedi gece bekleyecek delikanlılar seçilir. Ve burada bazı kimseleri değirmenin denizliğinden çıkan suya atıp ıslatırlar. Buda bu törenin şaka tarafıdır.

Değirmenin bulunduğu mahalle ve civarı ahalisi, oradaki meşhur kiraz bahçelerinde yemekler hazırlayıp okul öğrencilerine hocalara, imamlara, hafızlar fakirlere ikram ederler. Bu da Yağmur Duası hürmetine yapılan hayırdır.

Bazı yıllarda Yağmur Duasından dönüşte ve gecesi veya ertesi günü yağmur yağdığını ve eğer duadan sonra yağmazsa : Üç. dört gün sonra tekrar yağmur duasına çıkıldığını Böcüzade tarihi yazıyor.

6 — İlk bahar :

Mayıs ortalarına doğru her tarafın yeşillendiği, bağların, bahçelerin misafir kabul etmişe başladığı, sohbet, ziyafetle beraber çalışma demleri, baharın tatlı teneffüsleri, gülistanların kokulu günleri başlar.

Peynirli Pide mevsimi:

Ispartada Peynirli Pide mevsimi meşhurdur. Çarşının birkaç yerinde Salı günleri (Köylü derneği) Çarşamba günleri Isparta pazarı kurulur. Bu mevsimde çok kalabalık olan bu pazar yerlerinin en göz alıcı, gönül çekici satışı (Taze peynir, taze tereyağı, ve yoğurt) teşkil eder. Halk hummalı bir arzu ile —evindeki kalabalığa göre— Taze Yağ ve Peynirle çarşı fırınlarında peynirli pideler yaptırır ve karla soğutulmuş üzüm hoşafıyla evlerinde, bağlarda, bahçelerde, mesire yerlerinde peynirli pide alemi yaparlar. Ispartada eski bir adettir ki; ilk baharın gelişini birde Peynirli Pide alemiyle karşılarlar. Şehirde, Peynirli Pide mevsimi başlıbaşına bir âlemdir. Peynirli Pide âlemi bir ay sürer ve bundan sonra güller açar, bunun yerini alır.

7 — Mayıs - Haziran Gül Mevsimi:

Mayıs ayının ortalarından Haziranın sonlarına kadar bir tarafda kiraz kemale gelir, obir tarafda güller açmaya başlar. Bu ay gül, bülbül mevsimidir. Ispartanın ilk baharına doyum olmaz. Bağlar, bahçeler, tarlalar zümrüt gibi yemyeşil renk renk güzellikler içinde. Şehir, heryanda şakıyan bülbül sesleri içinde... Halk içleri tazeleyen gül kokuları içinde... Şehir; bugünlerinde dünyayı unutturan başka bir âlem içinde...

Mayıs ve Haziran içinde bütün ovalar, gül kokularıyla dolup taşar... Gün doğarken bu geniş yeşillikler büyük bir halının nakışları gibi serpilmiş milyonlarca pembe gül... Yüzlerce kadın, erkek, çoluk, çocuk telâşla, acele ile kısa dallar arasında gül çiçeklerini toplayıp sepetlere doldururlar. Telâşın sebebi ne?

Sebebi şu :

Gece açmış kokulu gülleri güneşe göstermeden toplamak... Dallarda yalnız yarın açacak tomurcuklar bırakılıyor. Doldurulan sepetler yığın yerine boşaltılıyor, arabalar, hayvanlar, çuvallar, küfeler dolusu gülleri süratle Gülyacağı fabrikasına yolluyorlar. Bu milyonlarca gül. fabrikadan yağ olarak çıkıyor.

Ispartanın gülü. bülbülü, bağı. bahçesi, büngüldeyen, çağlayan nazlı suları hakkında yazılan destanlardan bir gül demeti koklayalım ;

Rıza Kutlutan'dan :

Gül yurdu - bahar

Yurdum baharın zümrüd tanesi

Bahar onun yeşil pervanesi

Güzellik yurdumun öz ânesi

Bahar yurdumun baş tarihidir.

Güller namının hoş tarifidir.

Güler, her köşede naz eyler, gül

Salınır, cilveler eyler sünbül

Hakkı var yansa, yakılsada bülbül
Bahar yurdumun öztarifidir.
Güller namının hoş tarihidir.

S. Zeki Aktay'dan :

Gel gidelim cennet gibi güller açan bir yere
Sidresinden gümüş kemer gibi akar bir dere
Bahçalarında al kirazlar hicranlarla yanarlar
Bülbüleri mevsim bilmez bahar bilmez yazbilmez
Baharları besteleyen ırmaklar naz bilmez
Göklerinin renklerinde gönül tüter, aşk tüter
Aşkın sesi çiçeklenir bülbül öter, gül öter
Her güzellik senin sayen, senin ruhun gibidir
Sararmış rüyaları, zambakların kalbidir
Ay ışığı, çimen rengi, halılarda açılır
Aylar solar, şafklarla güller suya saçılır
Gel gezelim pembe gülden kubbelerin altında
Kaybolalım sevgilerin erişilmez katında.

H — Kiraz bahçeleri :

Mayıs - Haziran

Isparta, gül yanaklı güzellik perisinin dudaklarının rengini alan (kiraz bahçeleri) diyarındır.

Şehrin yukarısındaki çayın başlangıcı olan (Zambaklı) mesiresinden başlayarak Dere Mahallesi, yukarı mahalle ile Keçeci mahallesinin ortasından şehrin kıyasını ikiye ayırıp (Minasin) dan aşağıya doğru giden (Gümüş Kemer) dedikleri çayın iki tarafı kiraz bahçeleridir.

Bu bahçelerde Mayıs ayının ortalarından Haziran ayı sonlarına kadar kırmızı mercanlarıyla salınan servi boylu kiraz ağaçları; bu mevsimin (Gül), ne. (Bülbülü) ne gerdan kırarak nazlar, niyazlar eyler.

Bu mevsimin gelini, bayramı gülleri ve kirazlarıdır. Ulu kiraz ağaçlarının yeşil yaprakları arasında kandil kandil sallanan kirazların gözleri çeken güzellikleri, ağaçtan ağaca çekilmiş (Hoş geldiniz, safa geldiniz) yazılı uzun kurdelâlarla, şeridlerle donatılan bahçelerde kiraz bayramları yapılır.

Kiraz bahçelerinin içinden geçen Değirmen sularının geniş arkları yer yer akan Şarlaklarının, su şırıltılarının kıyıları kiraz bayramlarının zevk ve eğlenceli yerleridir.

Bahçe içlerindeki bu arklardan kıvrıla kıvrıla akıp giden suların kıyılarına serilen halı seccadeler üstünde oturanhalkın kahkahalarıyla çınlayan bahçe içleri, ağaç altları gözlerin, gönüllerin zevk ve neşe içinde süzülüp aktığı yerlerdir.

KİRAZ BAYRAMLARI :

Kirazlar kızarmaya başlarken, kiraz bahçelerine gitmek için evlerde hazırlıklar başlar. Bir yandan da komşu illerdeki eşlere, dostlara, yaran ve yoldaşlara, akrabalara haberler uçarılır. İlimiz çevresinden başka Antalya. Burdur, Dinar, Afyon, Mazili. Denizli. Aydın, İzmir, uBrsa gibi vilâyet aşırı illerden akın akın misafirler gelirler.

Kiraz bahçeleri açılır, kiraz bayramları başlar. Halk atla, arabayla, otomobille bir kısmı da yaya olarak kiraz bahçelerine akın ederler. Mürüvvetlerine endaze olmıyan bahçe sahipleri misafirlerine kılına kılına izzet ve ikrap edip, ağırlandılar.

Ulu ağaçlardan uzun merdivenlerle çıkılıp toplanan kirazlar yerlere serili misafir sofralarına sepet sepet ikram edilir.

Kirazlardan, renk cümbüşünü ahenkleştiren çeşitli, nakil denilen hevenkler yapılır. Kiraz bahçelerinden akşam üstü evlerine dönen çocukların ellerindeki bu hevenkler, fener alayını andıran tatlı bir hatıra teşkil eder. Bilhassa : Kız çocuklarının kulaklarına taktıkları uzun saplı kiraz küpeler yanaklarından, yanakları kirazdan ayırt edilmez.

Kiraz ağaçlarının altında insan eli değmeksizin yetişen (Dadıramba) denilen bir ot vardır ki : Güzel kokusuyla kiraz mevsiminin zevkini tattırır. Kiraz sepetlerinin altına konan bu otun kokusu kiraza, kirazın kokusu ota siner. Kiraz bayramlarının kokusunu duyuran sırrın biride bu güzel otun kokusudur.

Kiraz bahçelerindeki bayramalr böyle devam edip giderken, beriyanda Zambaklı. Pir Efendi Suyu, Bezirgan Pınarı mesireleri de açılır. Buralarda da kirazlı bahçeler vardır. Kiraz bayramlarının zevk ve neşesini yaşatan bu toplantılarda neşe ve sürürüne doyum olmıyan nice şenlikler olur.

Gök yüzüne kadar yükselen ulu kiraz ağaçlarının altındaki bu zevk cümbüşü ile yurd aşkının ne mutlu bahtiyarları vardır ki : Bu coşkunluğun içinde şiir zevkini de duyar ve duyururlar. İki tanesini yazalım :

Rıza Kutlutan'dan :

Nedir O, Kiraz mevsiminin zevki
Parlar heryeşil sahada şevki,
Güller hep gönüler. coşar Saki
Güler namının hoş tarifidir.
Bahar yurdumun baş tarihidir.

Fikri Göksay'dan :

Isparta kızına;
Gün tutuşur gül gibi bu dar yolun ucunda,
Böyle yanar her akşam seni beklerken gönlüm
Hangi kadın güzeldir, senin kadar, aconda?
Dudaklarında kiraz rengi vardır, gül yüzlüm

Nevzad Akleman'dan :

Kiraz Bayramı
Açar Isparta'nın göğsünde Al renk nazenin güller
Coşup nalan olur aşkıyle gülzarında bülbüller.
Çiçekle bezenmiş lanedir cazip çimenler;
Kiraz bayramı çok parlak olur, bağlarda şenlikler.
Kirazlar. Zümrüdin dallarda birer lali - dirahşandır,
Güler yüzlü Hurilerle herbağ şadü - handandır,
Güzel seccadeler yer yer serilmiş kuytu bağlarda
Yeşil seccadedir güya yamaçlar karşı dağlarda.
Ağaçlar adenden bir misal abü - zülaliyle
Çiçekler birer narin gelindir virdi - aliyle
Serapa süslemiş gülzarı, kızlar gül - izarıyle
Terennümsaz olur sazlar bezmi - aşkda ahu - zarlarla.

9 — Zambaklı Mesiresi :

Kiraz Bayramı sona ererken, Zambaklı, Bezirgan Pınarı, Pir Efendi Suları mesireleri açılır.

Şehrin üst başındaki Dere Mahallesinden yukarı, Isparta Çayının başlangıcı olan ve Değirmen Suyunun geçtiği yol üstüne mini minicik bir gölcük çukuru açılıp, Değirmensuyu, bu çukuru doldurduktan sonra çukurun kıyısından açılan geniş bir arktan bu su değirmenlere gider. Bu çukur mahallin bulunduğu semte zambaklı mesiresi denilmektedir. Zambaklının üç tarafı gök yüzünü görmiyen ulu ağaçların gölgelediği bahçelerdir. Bu bahçelerde başları göğe eren ceviz, kestane, kiraz ağaçlarıyla, bunlara yetişmiş çalınan elma, erik ve muşmula ağaçları vardır. Bahçelerin içi : Mini mini gölcük çukurunun etrafını çevreleyen mesire yerleridir. Buradaki eğlenceler, kiraz bahçelerine benzemez. Buraya gelenler yiyeceğini içeceğini beraber getirirler. Buralarda işü - işret, saz, söz vardır. Burası gece kalma ve yatma yeri değildir. Hava kararınca kadar devam eden eğlenceler sona erir.

10 - Bezirgan pınarı ;

Bezirgan pınarı. Zambaklı ile Cihanbey Değirmeninin arasında Değirmen su arkının geçtiği tepedeki dağın göğsünden akan güzel bir kaynağın bulunduğu mahaldir. Burası geniş değildir. Ancak otuz, kırk kişi misafir edecek genişlikte oturacak düzlük vardır. Burası da sazlı, sözlü, işaretli bir mesire yeridir. Buralarda kadın bulunmaz. Yalnız erkeklere mahsustur.

11 - Pir Efendi suyu :

Pir Efendi suyu denilen bu mahal : Keçeci Mahallesinin yanından geçen çayın kıyısında ve Keçeci Mahallesiyle karşı karşıyadır.

Sarı dereden gelen Pir Efendi suyu tabii kaynaktan çıkmaktadır bu su, otuz, kırk adım aralıklı küçük küçük taş dibekler içinden geçerek akıp gitmektedir.

Her dibek başı bir hacet ve münacat yeridir. Bu suyun akıp geçtiği yerler her çeşit meyva ağaçları ve bilhassa meşhur kiraz bahçeleridir. Bu semte kiraz bayramından ziyade subaşlarında mevlud gibi, münacat gibi dualar okunur, adaklar yapılır, kurbanlar kesilir, Ezgiler, İlahiler söylenir. Bahçelerinde gönül eğleyecek sekileri vardır. Burası mesire yerlerinin kudsi ve mütevazi bir köşesi sayılır.

12 — Sidre Mesiresi:

Seyir ve temaşa suretiyle başlı başına bir safa âlemi teşkil eden (Sidre Dağı) halkın çok sevdiği ve manevi bağla bağlı olduğu yerlerden biridir.

Sidre Dağı, mesire yeri olmakla beraber Muharrem Dede adlı bir yatacının mezarının bulunduğu yerdir. Yine bundan başka efsaneler yatağı olan ve halkın gönlünde kudsi bir sevgi taşıyan bir dağ tepesidir.

Muharrem Dedenin mezarının hemen yanında büyük bir Söğüt Ağacının bulunduğu noktada oçk soğuk ve lezzetli bir su kaynağı vardır. Şarıl şarıl akmaktadır. Koca dağa Sidre adını verdiren parça burasıdır.

Sidre yeşillikten mahrum bir dağ olmasına rağmen şehire hakim olan tepesindeki Söğüt Ağacının gölgesinde bulunan su başından şehrin manzarası bir panoroma halinde ayan, beyan görünüşü; kasabadan Sidreye akseden şehrin gürültüleri, vıgıltıları, cıvıltıları Sidrenin zevk ve neşesini artırır.

Sidre suyunun soğuk ve lezzetli ve hazmı kolaşlaştırıcı olmasından dolayı buralara gelen halkın subaşında yedikleri kuzular, kebablar bir iki saat içinde hazmedildiği için burada bir kaç övün yemek yenilir.

Sidre aynı zamanda bir eğlence yeridir : Söğüt Ağacına ipler atılır, salıncaklar kurular, kolanlar vurular, cümbüşlü zevkü safalar olur. Şarkılar söylenir, meyler içilir, neyler çalınır... Buralardaki zevk ahenginin gulgulesi şehire kadar akseder.

Burada akşamcılarının zevkini tatmin eden gece safaları da vardır. Gündüz gelip gidenlerden başka gece yarısına kadar, hattâ sabahlara kadar devam eden içkili, çalgılı, sazlı, sözlü sofralar kurulu, ziyafetler verilir. Demler, devranlar sürülür. Alemler yapılır. Isparta gençliğinin kıymetli hatıralarını saklayan bu dağlar, bu taşlar dile gelse geçmişi anlatsa...

Sidre suyu ile Kundaklı ebe denilen yerin arsında, Gazla yoğrulmuş kül hamurundan yaptıkları meşaleleri gec uzun bir kater halinde öbek öbek yakarlar... Saatlerce yanan bu meşalelerin şehirden görünüşü; gece yükseklerden geçen bir tren katarının pencerelerinden süzülen ışıklarını andırır. Gece yarısından sonra buradn şehire dönenlerin ellerinde mini mini meşalelerle dağdan aşağıya inişleri şehirden seyredilen cazip bir manzaradır.

Sidrede : Birde efsaneler yatağı (Kundaklı ebe) vardır. Kundaklı ebe tepesine bu adı verdiren birkaç büyük kaya parçasıdır. İnsana benzleyen bu kaya parçaları için derler ki; «Bunlar bir ana ile çocuklarıdır. Ana, yufka yaparken, bez gibi kullanmış, nimete hürmetsizlik etmiş, o sebeple hepsi birden taş olmuş».

Bu efsane çocukluktan, kulaklara gire gire yer etmiş olduğundan Sidreye gelen aile çocukları: Burayı merakla gezip seyredeler. Bu kayalar üstüne türlü türlü hikâyeler, masallar söylenir.

Sidre âlemleri üzümlere ben düşüp gireği bağları alemleri başladığı zamana kadar sürer.

Sidre hakkındaki şiirden iki parça :

Rıza Kutlutan'dan :

Kaynar Sidresinden Abu - hayat.

Uçar bağlarında canlı necat,

Çalkanırken her bucakta bin neşat

Bahar, yurdumun öz tarifidir.

Güller, namının hoş tarihidir.

Salih Zeki Aktan'dan :

Gelgidelim cennet gibi güller açan biryere

Sidresinden gümüş kemer gibi iner bir dere

Bahçelerinde alkirazlar damla damla kanarken

Günler solar yollarında hicranlarla yanarlar!...

13 - Öküzbattı Mesiresi :

Öküzbattı, Sidrenin eteğinde soğuk suyuyla, bağlarıyla, birazda meyveleriyle meşhurdur. Burada umuma mahsus bir yer yoktur. Buralardaki bağ ve bahçe sahiplerinin davetlisi olanlar bulunur. Bizim illerde bağı, bahçesi olmıyanları ve bilhassa taşralıları, böyle kutlu bir künde illiki şenlik olsun diye bağlarına, bahçelerine davet etmek halkın ebedi ve ezeli bir görgüsüdür. Umuma mahsus olmıyan mesire yerlerindeki mülk sahipleri bu daveti bir ibadet gibi. farzı - ayın gibi içten gelen bir arzu ile yaparlar.

Öküzbattı semti büyük ve geniş değildir. Buralarda otuz kırk yıldanberi bir bağ ve bahçe merakı başlamış ve bütün Öküzbattı muhiti yemyeşil bir saha olmuştur.

14 — Bağ - Bahçe - Güllük ve Tarlalarda : Ekim, Dikim Zamanı :

Şehrin içindeki evlerin bir kısmının önünde ve arkasında küçük, büyük bahçeler vardır. Şehrin çevresi de büyük bağlar, bahçeler uçsuz bucaksız güllükler, tarlalarla muhattır. Bundan başka Ayazmana ve Minasın, Arık Altı semtlerinin dağ etekleriyle bayırlarında başı göklere değen kestanelikler, cevizlikler, bademlikler vardır.

Bahçelerinde : Sebze ve her çeşit meyve ağçları. Bağlarında : türlü cins üzümüleri. Tarlalarında: Gülleri, kavun, karpuz bostanları, arpa, buğday, çavdar, böğrölce ve haşhaş harımları vardır.

Bahçelerinde : Her aile kendilerine yetecek kadar eker ve dikerler.

Bu bahçeler, şehrin yukarısında bulunan un değirmenlerini döndürdükten sonra şehrin içine akan sularla sulanır. Kasabada kuyu, dolap gibi şeyler yoktur. Çünkü; değirmenleri işletip miktarından bir şey kaybetmeksizin şehrin içine inen sular bağlara, bahçe ve tarlalara kullanılır.

Bahçelerin münasip yerlerine çiçekler, bilhassa evlerin önlerindeki bahçelerin hemen hemen hepsinde her çeşitten kokulu çiçekler, yeşil otlar dikilir. Yeşil ot dediğimiz baya bir ot değildir. Bunların yaprakları misk kokuludur. Bu otlar Dadıramba, Marsımana ve Cennet süpürgesi ve emsali otlardır ki: yemyeşil renkleri, zarif yaprakları vardır. Bu otlar İstanbul, İzmir, Ankara ve daha sair büyük şehirlerde bulunmadığına göre Ispartaya mahsus gibidir.

Büyük şehirlerde camekânlarda. masa üzerlerinde, saksılarda dikkat ve ihtimamla yetiştirilen çiçeklerin bir kısmı da Isparta topraklarının bağ yollarında, dağ eteklerinde, su arklarının kıyılarında dere kenarlarında İnsan eli değmeden yetişir, büyür, çiçeklerini açar. Bunların bir çoğu insan yüzünü görmeden solar.

Buralarda ekicisi, dikicisi hattâ seyircisi olmıyan çiçeği ve kokusu güzel bazı çiçekler ve otlar vardır.

Bizim illerde bağ ve bahçelerin çoğu sahipleri tarafından ekilir, dikilir. Kadın ve erkek elbirliğiyle bellenir, budanır. kirizme yapılır. Çapalanır. Bunu yapanlar rençber değildir. Bahçıvan değildir. Sadece topraklarını seven, verimini bilen, dilinden anlayan becerikli çalışkan insanlardır. İşte Isparta toprakları... İşte onun gayretli evlâdları...

Bağ ve bahçelerde çalışmalar, sohbetler, ziyafetler devam ederken beri yanda çarşılarda sanat ocakları, esnaf oymakları, ticarethaneler, fabrikalar tıkr tıkr işlemekte, evlerdeki yüzlerce halı tezgâhlarının kirkitleri dursuz duraksız şak şuk vurmakta, dokuma tezgâhlarının mekikleri bir yandan bir yana gidip gelmektedir.

15 — Halife Sultan Mesiresi :

Öküzbattı ile Ayazmana arasında bulunan Halife Sultan Mesiresi umuma açıktır. Burada yatan Halife Sultan : Din bilginlerinden ve din kitapları müelliflerinden olup buradaki mezarı bir zamanlar ziyaretgâh idi. Kendi adıyla anılan bu semt bağ ve bahçeliktir. Buradaki yüksek kavak ağaçlarına Ağdırılan sarmaşıkların yaz ve kış devam eden yeşilliği, uzaklardan göze çarpan minareler gibi her taraftan görünmektedir. Bu sarmaşığa halk Halife Sultan yaprağı derler.

Burada umuma açık olan Hayrat Köşkün ortasında geniş bir havuz ve havuzun bir köşesinde mermer balıkların ağzından havuza akan suların şırıltısı karşısında münacatlar, mevlûdler, destanlar okunur. Burada yatan Halife Sultana gösterilen saygı ve sevgiden dolayı işret edilmez. Burası Temmuzdan Ağustos ortalarına kadar açıktır.

16 — MİNASIN :

Minasın ve Ayazmana mesirelerinin kudretli kalemiyle çok güzel tasvir etmiş olan büyük Türk Edibi (Ispartalı Hakkı) Beyin (Köyümden Geliyorum) adlı nesrinden okuyalım :

Bu yazı 1914 de Birinci Cihan Savaşı içinde yazılmıştı. Şehirden Minasın mesiresine giderken :

«Kuşlar gibi erken kalktım. Çocuklar gibi hopluyorum. Güneş doğmazdan yolu tuttuk.

Mahalle arlarından süzülüp gidiyoruz. Çeşme önlerinde hamarat kadınlar, yorulmak bilmez kızlar... Kollar sıvanmış, etekler çemrenmiş çalışıyorlar. Lengerler, listirler, kalbırlar işliyor... Tekneler dolup boşalıyor. Buğday, çavdar yıkıyor... Bulgur için. Tarhana için biraz geç kalınmış gibi...

Çayı geçtik, Paşa bahçesine geldik. Bu mevsimde buralarda çokça kalabalık olur. Pek şenliksiz değildir.

Darı yeri köylüleri gelmiye başlamışlar. Genç ve yaşlı kadınlar ihtiyar erkekler, körpe çocuklar, başka köylere benzemeyen kıyafetleriyle göze çarpıyorlar. Kadınlarda erkekler gibi abalı, kepel, dolaklı, çarıklı. Gömlek etekleri don üstüne bırakılmış, don paçaları dolak üstünden torba gibi top bağlanmış. Bilhassa genç kadınlar da etekler, paçalar iğne işi nakışlı... örtü altındaki başlarda dikçe bir nevi hotoz... Yüzleri yarı kapalı... önde eşekler, katırlar... Çoklarının kendi sırtları da yüklü... Ellerde (Tengerek) denen haç biçiminde bir nevi Kirman dönüp duruyor. Hem yürüyorlar, hem ip eğiriyorlar. Bunlar Ispartaya odun, çıra ve kömür gibi yakacak sap ve sırık gib kırık kereste getirirler.

Minasını karşımda bulunca, kendimi yeniden kaybettim. Kırk yıl önce geçen zamanlar, otuz yıl önceki demler, devranlar gözüm önünde safha safha açıldı. Ruhumda haller oldu. Serçeler gibi daldan dala sıçramak istedim. Otlar arasında, yapraklar arasında herbiri bir sazdan çalan hevayı böceklerle beraber cızır cızır ötmek, serpilmek istedim. Ötede biride birer gümüş bel kemeri gibi akan dereciklerde çipil çipil oynamak istedim. Hasılı minasını bütün yeşilliğiyle, tazeliğiyle, güzelliğiyle görmek istedim. Ruhumda kalmış çocukluk bakiyelerinin bütün açlığıyla, bütün susuzluğuyla onu olmuş bir cennet meyvesi gibi yemek, dolmuş bir kadeh abü - hayat gibi içmek istedim.

Minasın nedir? Ne yerdir ki, beynimde mahşerler uyandırıyor. Minasın belkide bir şey değil... Ispartaya bir saat mesafede bir bahçeliktir. Sulak, ıslak, bir bahçelik... Ağaçlık, yeşillik, sebzelik, yoncalık... Bunlarla beraber bunlardan fazla çok şey... Göz gönül açmak için, dünyayı unutmak için, cenneti hatırlamak için bir yer... Orası hem dünyanın cenneti, hem benim çocukluğumun cenneti... Yılda yirmi kere, otuz kere giderdim. Yeşillikler, loşluklar ortasında, baygın su şırıltıları ortasında, nazlı kuş cıvıltıları ortasında, pervasız böcek ve haşere cızırtıları ortasında, subaşlarında, kuytu köşelerde, ağaç dallarında, salıncaklarda, hayvan sırtlarında oturdum, dolanırdım, salınırdım, koşardım, ömür sürerdim. Ben hâlâ şu dakikada karşımda Minasından ziyade gerilerde kalan nazlı hayalleri, beynimin içinde (Kaybolmuş cennet) halinde yer yer titreyen, dağılan, toplanan Minasınla kucaklaşıyorum.

Minasın; sanki çarşafa bürünmüş bir kadın. Dürbünle bakılsa ondan ancak iki üç bahçelik yer görülür. Orada insan göğü görmez. Gök insanı görmez. Orada dağ yok, bağv ar. Uzakyok, yakın var.. Orada Kapatıcı şeyler var. Ağaç.. Ağaç.. Ağaç.. Yaprak, yaprak, yaprak.. Ulu ceviz ağaçları... Elma, erik, kaysi, zerdali ağaçları.. Kiraz, vişne, ayva, muşmula, armut, tut, ağaçları... Berikiler de ötekilerden örnek tutmuş, boy almış, soy almış, ancak duvar kıyılarına korucu ve yarıcı gibi çömelmiş Kızılıcak Ağaçları bodur...

Hem bunları seyrediyoruz, hem Minasına doğru gidiyoruz.

Minasın, Arık altı Isparta mesirelerinin en uzağıdır. Artık Minasına geldik. Minasındayız. Hayalin, dalgınlığın içindeyiz. İşte onun Hülya uyandıran, hülya okşayan, hülyaya ninni söyleyen loş yeşillikleri... Nazlı suları, civiltleri, cızırtıları, hışırtıları...

Ağaçların altında, bahçelerin kıyısında, ortasında arıklar, sular sular.. Ağaçların altından sular akan cennetin misali varsa, burası... Dallar havada birbirine sarılmış, sarmışmış. . Yemyeşil atlas şemsiyeler dokumuş. Oturanların üstüne yıldızlı kameriyeler kurmuş. Bir haldeki; güneş bunları delip geçemez.

Minasın, hakikaten esatir yatağı bir yer. Şurada burada akli gıcıklayan, başta kuruntular uyandıran esrarlı şeyler hâlâ eksik değil: Mezar eserleri garip, taşlar, dolma yer altı çeşmeleri, defineler ve defineli yerler. Bunların sisli, bulutlu hikâyeleri, ifritler, cinler, cadılar.. Süklüm şeklinde havada uçan ve yılan kıyafetinde yerde sürünüp gezen peri kızları.. Masallar, masallar, masallar. .

Minasın üzerine, avam dediğimiz halkın da hayli bildikleri var. Dediklerine bakılırsa Cinivizliler vaktinde hükümet merkezi burada idi. Etraf şehirlerin ve yine bir merkez olan Hayatın —Burası elyevm Ispartada, suları buradan dağılırdı. Bu sulardan birinde bulunan (Abü-hayatı) Kırallardan biri bulmuş, içmiş... İçtiği için ebedi yaşamak belâsına uğramış... Ölemez, sinek gibi küçülmüş, büzülmüş : Bir nefes, bir kafes yaşar. . Bunu, İstanbul'da nerede ise pamuk içinde dikkatle saklarlar. Zavallı Kırıl kıyameti bekliyecek. Ayaklar altında kalacak. Yılda bir kere hangi gün ise gözlerini açar, vızılı perdesiyle bağırarak sorar : (Minasınım, Ağlâsının duruyormu? Findusum, Ağrosun, Radamosun duruyor mu? Sidrem, Bodram duruyor mu? Karılar, oğlan, kız doğuruyor mu?). Bu hikâyeyi bütün çocuklar özene, özene, üzüle üzüle dinlemiştir. Ben de dinlemişim de onu gençliğimin sonunda, ihtiyarlığımın önünde şurada üstüne titreyerek âleme naklediyorum.

Sözümü çok mu uzatıyorum. Fazla mı söylüyorum?... Minasınmış, Ağlasınmış. şu imiş. bu imiş. . Bunlar bugün bizim nemize gerek? İhtimal böyle deyenler olur. Lâkin benim de hakkım yok değil. . Ah! Onlar da çocukluklarını köy çocukları gibi : Bağlarda, bahçelerde geçirmiş olmalıydılar.. Onlar da çocukluklarında Minasında suya düşmüş, Ağaçtan düşmüş, eşekten düşmüş olmalıydılar. Öyle olsaydılar böyle demezlerdi. Hem ben inanıyorum ki ; İnsanı VATAN denen ANAYA bağlayan bağlar, böyle ince ve nazik bağlardır. O bağlar ki: Leylânın kara saçları gibi ben mecnunu her yerde çeker, sürükler. Ben onun cazibesıyla sırasına göre Bağdadın bile ötelere kadar giderek aşkıyle, şevkiyle ölürüm. Bilmem ki ben bu özenmede, bezenmede başka şeyler de mi umuyorum?. . Meselâ : İstanbul'da Boğaziçlerine gömülmüş, Göksuya. Küçük Suyu dalan cennetliklerin meyillerini Anadoluya, meselâ Anadolunun bir (Minasına) akıtılabilmek hülyasını da mı kolluyorum? Heyhat, bilirim ki, onlar gelemez.

Minasın Şu kadar vakittir hiç değişmemiş bildiğim halde duruyor. Sanki o bir insan yuvası değil, solucan izbesi. Orada ne köşk var, ne konak. Ancak çardak adlı toprak ve çıplak duraklar var. Çardak sözünü (Çar - Tak) anlayıp parçalıyarak mâna çıkaranlar yanılır.. Hayır, bizim çardak da (çar) da yok, (Tak) da yok. Ne dört duvar, ne dört kemer. Belki üç kaba duvar üstüne bir kaç direk yaslatılmış, üstüne bir kaç demet kuru, yaş ot ve talaş konulmuş. Onun üstünede bir kaç kürek toprak atılmış, olmuş çardak. Yağmurda, yağda başınız sıkılırsa oraya sokulursunuz.

Uç yerlerde bazı bahçelerde ağaçlar kaldırılmış, tahta tahta sebzelikler, tarla tarla ekinler ayrılmıştır. Oralarda patlıcan, büber, göçürürler.. Bamya, kabak, hiyar, bostana dikerler... Arpa, çavdar, buğday, mısır ekerler. Bahçelerin çoğunda duvarlar birer tümsek sırt olduğu için, bitişik bahçeler ve bunlardaki komşular çok kere birbirini görür. Bereket versinki; sık ağaçlar gerelti olur.

Bahar olsa yine seyri-gülistan olduğun görsek Güzel seyreylemek Uşaka asan olduğun görsek

Diyen Şair Nedim burada olsaydı, kimbilir neler görürdü. Neler söylerdi.

Minasin pekte kalma ve yatma yeri değildir. Gelme ve gitme yeridir.. Pekte gece yeri değildir. Gündüz yeridir. Havası gündüzün sıcak, geceleyin serin ve ıslak.. Burada yılan gibi, akrep gibi arkadaşları gibi haşarat da çoktur derler. Lâkin bunları gören olsa bile, zararlarını gören yoktur. Vakit vakit şurada, burada renk renk, biçim biçim, garip garip böcekler, sinekler görülür. İnsan burada bir (Mephasül - hevmü - velhaşerat) âlimi olmalı.. Hele öğle sıcakları (çırlangıç) denen bir nevi ayrıca Ağustis Cırtlağının nevbeti zamanıdır. Bunun çıkırkı çıkırkı yolunda tuttuğu şamata akşamlara kadar sürer, insanda kulak ister ki dayansın. Söylediklerine bakılırsa, çırlangıcın bu şikâyeti karıncaya karşı imiş... Çünkü: Karınca ona çingene demiş imiş. Bu sebepten (Karıncecik, beli incecik, bana çingen dedi dedi dedi) diye diye kırk gün çağırıp kırkıncı günü çatlarmış. Bunların Ağustos sonlarına doğru ciğara kâğıdından koza gibi, incecik hüyula zarları bazı ağaçların dikenlerinde asılı durur, rüzgâr estikçe hafif hafif sallanır.

Burada her şey boldur. Para hemen meçhul gibidir. Fasulyenin iki okkasını beş paraya sattıkları olur. Kızılçık gibi, tut gibi müptezel yemişler para ile satılmaz. Kızılçık yerden avuçla toplanır. Tut havadan hasır üstüne düşürülür. Bunlar su gibi, ot gibi mubahtır. Evvelleri cevizin şehire götürülmüş on beş okkalık bir kilesi on beş kuruş tuttuğu nadir görülürdü.

Şu dakikada gözüm önünden neler geçiyor bilseniz! İşte şurada komşu bahçede patlıcan çapalayan, bamya toplayandan fasulya kıran, kabak kesen, yonca biçip bağlayan genç kadınlar görüyorum. Burada bu işler çokluk bunların işidir. İşte şu dakikada bir kızın kiraz ağacından dolmuş sepeti düşürüp bağırması üzerine, kendisi düştü sanıp ödüm koptuğunu hatırlıyorum. Birkaç kızın vişne ağaçlarını tepeden ipleyip eyerek vişnesini toplarken ağacı kırdıklarını, çıkan kıcirtısı arasında velveleler, akabinde kahkahalar kopardıklarını işitiyorum. Bir defa yılan.. yılan., yılan., diye çığlıklar yükselmişti de ben de koşmuş varmışım. Ne vardı? Çardağın saçağındaki serçe yuvasına upuzun kayış gibi bir şey sarkmış, sokulmuştu. Bunun karnından büyücü boynuzu gibi efsunlu karnından boğuk boğuk, civ civ civ sesleri geliyordu. Şüphe yok, yavrular diri diri yutulmuştu. Serçeler Fırrr fırrr fırrr uçup çarpınarak cıyak cıyak bağırıyorlardı. Kıyametler koparıyorlardı. Derken Pat dedi, yılan ayaklarımızın dibine düştü. biz.... Biz de, beş kız, bir de ben altı, hepimiz birden cesaretle, hulûs ile sıdkıla uzaklaro kaçtık. Yılan ise bizim emsalsiz cesaretimizin önünde korkak şallak, allak, bullak sürüne sürüne savuşup gitmişti. Şimdi bunu hatırlıyorum.

(Ağlarım hatıra geldikçe gülüştüklerimiz)

diyeceğim geliyor.

Hafızamda bu hatıralar dolaşırken, bir taraftan da yollarda dolaşıyorum... Yollar pek geniş değildir. İki taraftaki duvarcıklar, bunlara yardım eden barı ağaçları, saygısız kızılçıklar, dikenli gıramıklar —amberparus — sümsük findık ağaçları, sırnaşık böğürtlenler birbirine el, kol uzatmış, yolları bir kat daha kapatmış, daraltmış... Duvarların bir taraflarında bahçelere çevrilmiş sular... Altımızdaki hayvanlar yürüdükçe, körpe dallar, arsız dikenler yüzümüze çarparak, zevzek sular üstümüze, başımıza sıçrayarak bir saat kadar dolaştık. Geldik.

Bekçi yatağı çardağının yakınında bir bahçeye girdik. Seccadeleri serip serpildik,

oturduk. Heybeyi açıp içindeki nevale ortaya yayıldı: Bu tarafta sövüş, köfte, patlıcan dolması, lop yumurta... Yoğurt, peynir, ekmek, tuz, biber... Bu tarafta: Haşhaşlı çörek, tahinli katmer, bal, reçel..... Burada üç okkalık balgömeci, kavun kesildi, çekirdekleri atılıp, kabuk içinde lop lop dilindi. Bekçi baba, geceden ayazlamış su dolu, kiraz gibi mamak destisini getirdi. Yedik, içtik, içtik. Konuştuk. Konuştuk... Sonra Bekçi Ağa yalandan sepet biçimine konmuş ceviz yaprakları arasında Ahu gözü (Böğürtlen dudu) getirip önümüze bıraktı. Bir vakitte bunları İğde dikeninden benzettiğimiz tek parmaklı çatal ile gagaladık, elledik, belledik.

Güneşi görmüyoruz. Saate bakmıyoruz. Birine üstümüzdeki dallardan, yapraklardan gerilmiş yeşil perde mâni.. Birine altımızda çemenlerden, çiçeklerden serilmiş yeşil seccade mâni.. Fazlaca da ayak ucumuzda lâtif bir şırıltı ile yavaşçacık akan dereciğe kendimizi kaptırmışız.. Takılmış kalmışız.. Su akıyor, biz bakıyoruz. Amma geçen ömre değil, kazanılan ömre bakıyoruz. Peki: Lâkin biz felekten çalmış olalım, gerek felek bizden çalmış olsun, saatin hemen üçü geçti. Şüphesiz kuşluktan öğleye doğru kayıyor. Ne çare, bu kadarına da bereket versin deyip kalkmalı.

Kalktık. Yine bahçeler arasından DEĞİRMENE doğru aktık. Buralarda illik, şenlik az. Çünkü bu sene Hıdırellesde pek vakitsiz gelen soğuk çiçekleri yakmış, yemişleri doğarken boğmuş. Kiraz olmamış, vişne olmamış. Badem, erik, zerdali olmamış. Kış elmaları, kış armutları, cevizler sadece titreyen yapraklarıyla boy gösterip duruyorlar. Bunun için bu sene buraarda illik, şenlik yok gibi.

Şimdi Minasın Un Fabrikası önündeyiz. Buradan Ayazmaya gidiyoruz.

17 — Minasından Ayazmaya Giderken :

Tuttuğumuz yol sapa bir yol, kestirme bir yoldur dediler, uysallık ettik. Bu taraflarda bağ yolları bahçe yollarından daha dardır. Bundan fazla da herkes bağı kenarına duvar yapamaz. Duvar yerine barı ağacı diker.. Bu mübarekler arsızca şeylerdir. O yıl uslu dursalar bile, ertesi yıl birbiriyle yaka paça olurlar. Aralarından geçenlerin vay haline! Elleri, yüzleri kedi ile şakalaşmış çocukların elleri, yüzleri gibi olur.

Bu yolların çok işlek ve genişçe olanlarında bile yüklü hayvanların karşılaşması çapariz bir iştir. Gerçi türe pek sadedir: Yüklü geçer, yüksüz geri döner: alarga bir yere kadar gider. Lâkin bu kaide bazı kerre çapraşır : Bağdan dönen hayvan üzüm, karpuz yüklü ise, bağa gelen hayvan da yatak vesaire yüküdür. Bu halde yol hangisininindir? Çiylik ederlerse Hır bile çıkar.

Minasın bahçeliktir. Ayazmana bağlık, Orada ağaç, burada asma.. Orada tek tük asma da varsa da, burada da tek tük ağaç var, Sebze yerleri, bostan yerleri var.

Kıyılarda zerdali, badem ağaçları, bilinmedik adsız ağaçlar...

Büyük ve angın bir bağa yaklaşıyoruz: Bağın girilecek yeri yanında bir kadın.. Yeşil yapraklar üstünde, yaş asma çubukları toplamış, bağlayıp yüklenecek hale getiriyor... Bağın dışarısında sekiz - on yaşlarında iki kız çocuğu.. Büyüğünün sırtında beyaz ve mor çiçekli bir yığın ot.. Küçüğün arkasında kaç yaşında ise bir çocuk.. Büyüğün ayaklarında tozdan çamurdan, nasırlar. Aralarında kel bir oğlak.. Vakit vakit sırttaki otlara sataşım yarım tutam koparıyor.

Kendi kendime düşündüm : Kadim anaları, çocuklar kızları olacak. Babalan var mı? Belki var, belki yok. Eğer varsa herhalde yakın bir yerde olmamalı.

Yine böyle bir gün akşam üzeri, mehtap altında buradan Ayamanaya giderken nCanım Hafız Mustafa : (Armut dalda bir sıra) dedide bir koptu : ardınca kıyametlerde koptu.. Yıldızandan uçan ses kondaklı ebeye oradan Sidreye, Sidreden Ta Karatepeye

çın çın vurup, Nebileyim nerelere kadar gidiyordu.

Hafızla beraber (yarım gitti Mısır.. O yar keklik ben palaz.. Aman giderim ardı sıra.) deyip hep bir ağızdan bağırdıkça bağlar, dağlar inil inil inliyordu.

Ayazmanaya yaklaştık. Ayazmana göründü.

18 — Ayazmana ve Ayazmanada :

Ayazmanaya geldik. Bahçalar tarafına giden ana arığın yanından bükülerek havuza doğru yürüdük. Ağır ağır soldaki oluğa yaklaştım. Ellerimle yüzümü yıkadım. Avucum içine su alarak birkaç damla içtim. Oohhh yarabbi! dedim.

Ayazmana yerinde ve eski halinde. Karşı karşıya iki mermer oluk, karşı karşı akmakta.. Olukların arkalarıyla ön taraf da adam boyundan yüksekçe kaldırılmış Sedler... Sola düşen şeddin ucunda ayak ayak merdiven basamakları.. Ortada uzun durukça dört köşeli bir havuz. Havuzun uç tarafında, havuzla sedler arasında gezilmek için, darca güzel taşlık kenarlar.. Karşıda sundurma halinde ve altında seksen yüz kişi barınacak büyük bir saçak bina. Bu saçaktan elli yüz adım solda yüksekte büyükçe bir köşk. Sağda ihtiyar çınarlar. Çınarların altında, açık mescid yeriyle mihrap taşı. Onun önünde etrafı çevrik bir taş mezar...

Büyük sundurmacık eskisi gibi, yahut yeniden yeniye biraz daha eskimiş. İlerdeki sıvaları dökük büyük köşk çerçevesiz Pencereleriyle yukarıdan aşağıya bakıyor gibi.

Havuzda sular ayna gibi duru. Üstündeki ulu çınarların uzun uzun dalları, dilikli zarif yaprakları, yuvarlacık düğmeleri, kaytanları, bıyıkları havada oynadıkça su da onların aksi benziyor. Sağdaki oluğun yanına gittim, avuç avuç sularla yüzümü yıkadım. Sonra sağdaki şeddin üstüne çıktım. Bağdaş kurup oturdum. İşte asıl mesireye (Ayazma) dan bozulmuş olarak Ayazmana dediren parça burasıdır. Burasıdır ki: Kiraz kızarımindan, üzüm alacasından başlayarak, bağ bozumu sonlarına kadar ceviz ve kestane silkimine kadar zevk ile, şevkile çalkanır. Buralarda su giren yerler bahçalıktır. Öteleri bağlıktır. Bahçelerde mutlaka asma bulunur. Asmalar çokluk ağaçlara ağdırılır. Ayazmana Minasın gibi uzak değil, yakındır. Bu sebeple daha şenniklidir. Burasını mevsimin perşembeleri, pazarları erkekler ve üzüm mevsiminin cumaları da kadınlar velvele ile, hayatla doldurur.

Suyun kaynağı hemen hemen oracıktadır. Olukların arkasındadır. Uzak olmadığı ve kunk gibi sun'i ve sınaî cihetleri bulunmadığı için su yolunun bozulması, yapılması külfeti yoktur.

Oluklar süt gibi beyaz mermerden oyulmuştur. Büyükçe birer top ağzı gibi sevimli duran iki oluktan yaz, kış harıl harıl gayet berrak ve saf sular akar.

İlk bağ tımarları sırasında Ayazmanaya gelenler suya dikkat ederler. Eğer su bol ise o yıl bolluktur. Zaten o hafta leylekte gelmiştir. Yılın nasıl olacağına alâmet olarak bir şeyde getirmiştir. Ayazmanaya giden tımarcı, sular baldır gibi akıyor, bolluk olacak derse, para bağlar tarafında ilk leyleği gören budacı da (evet leylek buğday başağı getirdi, gördüm) diye haber verir. Bununla beraber kadınlar ve çocuklar arasında aralık aralık dedikodu olmaktan hali kalmaz. Hayır başak getirmemiş, kırmızı bez getirmiş. Çok düğün olacakmış. Kızlar gelin olacakmış. Kan dökülecekmiş. Hayır hayır kırmızı bez getirmemiş, Zincir getirmiş çok deli olacakmış. Yok yok ak bez getirmiş. Yıl kefin yılı. Ölet yılı imiş».

Bu mevsimlerde, buralarda onbeş yerde, otuz yerde ateşler yanar. Büyük kuzu tencereleri, kazanlar kurulur. Her sınıf halk, herkes kendi alayı ile ahbap, ahbap esnaf, esnaf, arasta arasta, takım takım onar onbeşer kişilik birer salkım halinde kilimler,

seccadeler, halılar üstünde, öbek öbek otururlar. Kahveler alınır, cıgaralar dumanlanır, nargüleler tokurdar. Yerler, içerler. Türküler, maniler, şarkılar söylerler, ilâhiler okurlar. Kâh küçük cemaat, kâh büyük cemaat halinde ikindi, akşam namazları kılınır. Şakalar, şamatalar, sesler, haylar, huylar etrafı tutar.

Akşam olunca, kâh alaca karanlıklarda, kâh yarım veya bütün mehtaplarda, kimi cübbesini veya hırkasını omuzuna atarak, kimi palan veya eğer üstündeki post örtü üzerine kurularak atlı, eşekli evlere dönerler. Dönüşte : (Alıverin kıratımın gemini) gibi (Bergamanın köprüsünü sel aldı) gibi, (Ey gaziler) gibi, (Cezayerin gemileri) gibi dalga dalga sesler yerle gök arasını doldurur. Ağaçları, ağaçlardaki yuvaları yuvalardaki kuşları aşka getirir. Cezbe düşürür.

Şu sedlerin üstünde, şu sundurmanın altında, şu köşkün içinde, şu çınarların gölgesinde, şu taşların arkasında, şu duvarın dibinde, ötelerde, uzaklarda mahşerler toplanır.

Yalnız buralarda değil, bütün mesirelerde, bağlarda, bahçelerde perşembeleri çokluk bu taraflarda.. Çay boyundan, paşa bahçesinden, Minasından, Eplalhardan, para bağlara kadar, dam dam pınarlara kadar, ahu pınarların, yıldızanlara kadar pazarları daha çokluk yukarı taraflarda... Hacı Şaban bahçasından Zambaklılara, bezirgan pınarlarına kadar, su açıklarından Gölcük kıyılarına kadar; Öküz battıdan Sidrelere kadar... bahçalar, bahçalar. Küçük çay bahçaları. Doğancı bahçaları. Dere bahçaları.

Bağlar bağlar; kumbağlar. Kadın yerleri, çakallar deresi.. Her su başı, her ağaç gölgesi birer cennet.. Halkın en düşgünleri bile birer adam. Buralara gelirler. Şenlenirler, şenletirler. Gelemiyenlerde bu şenlikleri oldukları yerde, evlerinde, kendi bahçalarında, bağlarında yaratırlardı.

Buralarda Kavukçu Hasan Ağa güldüğü vakit, Bostan Çelebi Ağa cinlenip bağırdığı vakit, kakhahaları, velveleri yukarılardaki (Dilikli Kaya) yı çınlatırdı. Burkutma Zade Halil Efendi, Kölenin Mehmet Ağa, Saraç Apdi Ağa inc eince nökteleriyle, kinayeleriyle kızdıkları vakit Camız Ağanın pıtır pıtır gevrecik halleri taşlan çatlatırdı. Dilikli Kayadaki kondaklı ebeyi güldürürdü. Yesarı Halil Hocanın çuvaldız gibi sarakalarıyla davulcu Veli Ağa çıldırırdı. Yerlere yuvarlanırdı, Kendini sulara atardı. Bir defa yollamış (Bu türlü sohbet ve gezeklerde, düğünlerde, ziyafetlerde yemek yenilirken, sofrada bulunanların, sofraya hizmet edenlere ikram ettikleri helva gibi, baklava gibi, tatlı lokmalardır. (Bunu yavuklun yollamış, yara yollamış) diye ikram olunan kimsenin ağzına korlar. Bazan sofradakilere de verilir ki, bu türenin müstesnasıdır. Coşkunluk eseridir.) diye gaziler helvasını ağzına doldurdular. Veli Ağa tıkanı. Zavallı ölecek.. Telâş ettiler. Boğazına ağaç kaşığın sapını soktular. Boynuna şamşak dolusu

su attılar. Kurtuldu, kurtuldu. İlk söz olarak : (Bırakın Allah aşkına! Helva şehidi olayım) diye bağırdı. Bunu ben gözlerimle gördümdü, kulaklarımla eşiddimdi.

Hakkı Beyin (Köyünden Geliyorum) adlı yazısı burda bitti.

19 — Kır Kahveleri:

Ispartada, yazın ve baharların hemen her gününe mahsus çeşit çeşit mesire yerlerinden başka, şehrin etrafını çevreleyen bağ, bahçelerinde semt semt (Kır Kahveleri) vardır. Bu kahveler, hıdır-ellezden sonbaharın sonuna kadar devam eder. Bu kahvelere sabahtan öğleye kadar kimse gelmez. Buralara gidiş öğleden sonra başlar.

Buralarda vakit vakit (Aşıklar) yani gezici saz şairleri bulunur.

Diyar diyar dolaşan ve irticalen şiir söyleyen bu aşıklar, kendilerini can kulağıyla

dinleyen halkın, şiir. müzik arzu ve ihtiyaçlarını tatmin ederler... Güzel meyanlarıyla, koşma, divan, destan ve muamma gibi şiir şekillerinin tatlı ve ahenkli besteleriyle, gönlü okşayan latif nağmeleriyle halkın ruhuna nüfuz ederler.

Çok defalar iki aşık karşılaşır. Bunlar karşılıklı fakat irticalen şiir ve bilhassa (Muamma - Bilmece) söylerler ve kendi aralarında çözerler. Halk bunları coşkun alkışlarla guruba kadar, mehtaba kadar zevkle, neşe ile dinlerler.

Kır kahvelerinde tavla, dömüne, satranç gibi eğlenceli tiryaki oyunları ile halk temiz ve saf havalar içinde yorgunluklarını giderirler.

Kır kahvelerinde mevsimine göre : Çağla bademi, kiraz, vişne, elma, erik, zerdali, şeftali, kaysı, üzüm, kavun, karpuz ve acur gibi meyvelerde bulunur.

Kır kahveleri, hemen hemen şehrin kıyısında ve bazıları da yukarı mahalle semtlerinde bulunduğu için akşamın geç vakitlerine kadar loş yeşillikler içinde, ağaçlar altında, arık suları kıyısında mehtabın aydınlığı altında tatlı vakitler geçirirler.

•

Sayın Edip Hikmet Turhan Dağlıoğlunun Ün Dergisinde neşrettiği Kır Kahveleri: makalesinden :

«İspartanın yazında gönülleri sarhoş eden bir tatlılık vardır. Havalar ısınarak bahçelerde çiçekler açmaya başlayınca, koca şehir bir gelin gibi süslenir. Yaz akşamları her köşeden gelen tatlı ve coşgun bir sesin perde perde yükselerek ruzikarla birbirine sesleşen ağaçlara çarpışı, kızların kahkahalarını andırır.

Gündüzleri sırtlarında kuzuların, oğlakların otladığı tepeler akşamın serinliğinde güzellik gerilerinin toplandığı bir yer olur.

Ulu kestane ve çınar ağaçlarının önünden ninni söyleyerek geçen dere aşağılarda bağlar arasında kaybolur.

Ben, İspartanın yazında bir bahar letafeti bulurum. Dallardaki meyvelerin yerlere eğilerek gelene, geçene ikram için can attıkları bir sırada kuytu bahçe kıyılarında açılan Kır Kahveleri okadar bayıltırki : Ben buraları yedi çeşit güzellikten; su, hava, renk, koku, ses, neşe ve akş'dan meydana gelmiş bir panayıra benzetirim.

Şehrin yukarı taraflarında açılan bu kahvelere her gün ikinci vakti su kıyılarından giderken içimde bir bahar mevsiminin başladığını duyarım... Ağaçların arasından geçerken vızıldayan arıların sizi selâmladığını zannedersiniz.

Çeşme önlerinde kırmızı ibrik ve destilerini dolduran kadınları, kızları seyrede ede; ciğerlerinize elma ve kayısı ağaçlarından yayılan sarhoş edici kokular dola dola kahveye gelip oturduğunuz zaman bütün bir günlük yorgunluğunuzun üzerinizden uçtuğunu ve kendinizin hafiflemiş olduğunu duyarsınız, irili, ufaklı ağaçların, esen rüzgârların yüzünüzü yelpazelemesi, önünüzden akan suyun serinliği içindeki neşeyi artırır.

Önce تنها olan bu kır kahveleri yavaş yavaş ağaçların dibinde sohbet edenlerle dolar. Sonra bunların vakit geçirmek için oyunlara daldıklarını yürürsünüz. Burada nargülelerini fokurdatarak çeken yaşlıların düşüne düşüne domina taşlarını oynayışları, gençlerin birbiriyle şakalaştığını seyredersiniz.

Akşam olup da güneş ağaçlar arasından çekilerek sizi koyu gölgelere baş başa bıraktığı zaman, bahçalardan dönen kadınların ellerinde, omuzlarında veya hayvan sırtlarında meyve götürdüklerini görürsünüz. Daha sonra gülerken, oynayarak evlerine giden kalabalığın kaldırdıkları toz sütununa bakarak siz de kalabalığa karışırsınız.

Mendillerinizi türlü türlü meyvelerle doldurarak gecenin esmerliği içinde evinize

dönersiniz ve gündüzü güzel geçirmiş olduğunuzdan doğan bir kefile yemeğinizi yersiniz.

Ispartanın yazına, mesirelerine, kır kahvelerine doyum olmaz.

1 — Çarşı içindeki Kahveler:

Gündoğdu Kahvesi:

Hükümet civarındadır. Şehirde çok rağbet gören bir gazino halindedir.

İstiklâl Gazinosu :

İstiklâl Otelinin altındadır. Oldukça temiz ve güzeldir.

Evkaf Gazinosu :

Evkaf Otelinin bir kısmını işgal eder, temiz ve güzel bir haldedir.

Sezgin Gazinosu :

Dede Oğlu Hanının bir kısmını işgal etmekte olup temiz bir esnaf kahvesidir.

Halkpazarı Kahvesi:

Burası Halk pazarı ile birlikte yapılmıştır. Esnaf ve tüccarların devam ettiği yegâne kahvedir.

Alacacılar Kahvesi:

Mimar Sinan Camisinin kiple cihetini işgal eder, güzel bir kahvedir.

İnce Efe Kahvesi :

İstasyona inen ana yolun üstündedir. Gazino mahiyetinde olup oldukça işlektir.

Dede Oğlu Kahvesi:

Eski Dede Oğlu dükkânlarının yerine yapılmıştır. İşlek bir kahvedir.

Sarı Hasan Oğlu Kahvesi :

Burası eski Şadırvanlı Kahvedir. Esnaf ve tüccar kahvesidir.

Nazik Oğlu Kahvesi:

İş hanının yanındadır. İkinci sınıf bir esnaf kahvesidir.

Karaveli Oğlu Kahvesi:

Karaveli Oğlu Otelinin kahvesidir. İkinci sınıf bir kahvedir.

Nalbant Hanı Kahvesi :

Kaymak Kapı yanındadır. Üstü otel altı kahve ve dükkândır.

2 — Mahalle içinde ve civarındaki kahveler :

Ada Kahvesi :

Acemler Mahallesi'nin bittiği yerde ve üç yol ağzındadır. Yüksek sed üstünde bulunan bu kahve halkın çok rağbet gösterdiği eski bir kahvedir.

Akkaş Kahvesi :

Ada Kahvesiyle karşı karşıyadır. Bu civar halkın gece, gündüz devam ettiği güzel bir kahvedir.

Bilâl Kahvesi :

Burdur yolu ile yeni pınar önüne ayrılan kumbağlar yolu üstündedir.

Hacı Şaban Kahvesi:

Kumyolda Yokuşbaşında yüksek sed üstünde ağaçlar arasında güzel bir kır kahvesidir. Burası yaz, kış işler.

Gökçay Kahvesi :

Doğancı Mahallesi'nde olup halkın gece, gündüz uğradığı bir kahvedir.

Fişenkçi Kahvesi :

Bu kahve Yenice Mahallede olup kiraz mevsiminde pek çok kalabalık toplar.

Yenice Mahalle Kahvesi :

Bu kahve Fişenkçi Kahvesiyle karşı karşıya olup bunun yeri daha cazip olduğundan çok rağbet görmektedir.

Fabrika Kahvesi:

Sümerbank iplik fabrikasının karşısında bir evin altında olup fabrika işçilerinin lokali halindedir.

Berber Hasanlar Kahvesi :

Berber Hasanlar mağazalarına yakın olan küçük iplik fabrikası limited şirketinin karşısına Demokrat Parti Ocak Lokali olarak yapılmıştır. Fakat az işlemektedir.

Tabakhane Kahvesi:

Eski tabakhane köprüsü yanındadır. Bu civar halkın gece. gündüz devam ettiği mütevazı bir kahvedir.

Gülcü Kahvesi:

Gülcü Mahallesindedir. Demokrat Parti Ocak Lokali olarak kullanılmaktadır.

Emre Kahvesi:

Emre Mahallesinde, Sidreye giden yolun tam köşesinde Girebene Muhacirleri tarafından yapılmış mahalle kahvesidir.

Köprü Kahvesi:

Ayazmana yoluna giden ve Gök Oğlan Sokağında bulunan karşılıklı iki kahve olup yaz mevsiminde gece, gündüz işlemektedir.

Karaağaç Mahallesi Kahvesi :

Karaağaç Mahallesi hamamının bitişiğinde yapılmış olan bu kahve bura semtlerinin mahalle kahvesidir. Yaz kış işler.

İstasyon Kahvesi :

İstasyona inen yolun tam istasyona bakan kısmının solunda Mustafa Çakır tarafından yaptırılmıştır. Kışın az, yazın çok işlemektedir.

Yeni Tabakhane Kahvesi:

Gökoğlan Köprüsünün doğu kuzeyine yapılan mezbahanın arkasında 1940 da Vali Tevfik Hadi Baysal'ın himmetiyle kurulan yeni tabakhanenin içerisinde sırf tabakhane esnafına mahsus olarak yapılmış ve sadece gündüzleri işleyen bir kahvedir.

Memleketin içinde ve evlerin arasında bulunan eski tabakhanenin oradan kaldırılıp, şehrin dışında bulunan demir köprü yanına getirilmesiyle, memleketi büyük bir sağlık durumuna kavuşturan rahmetli Tevfik Hadi Baysal'ı sıhhat ve afiyet namına hürmet ve minnetle anmak gerektir.

3 — Gireği Bağları :

Ağustos - Eylül:

Isparta'nın doğu, batı, güney taraflarında pek çok bağlar vardır. Gireği bağları adını alan parça, batıda bulunan (Kumbağlar), yeni pınar önü, Burdur yolu, Bilâl Çeşmesi, çakmakçı köşk adını taşıyan semtlerdeki bağlardır.

Bu bağlar : Kumluk arazide olup, bereketli üzüm veren asmaları, çeşitli meyve ağaçları, sebzelik, yoncalık ile kavun, karpuz bostanları vardır.

Bu bağlarda her çeşit üzüm yetişir. Buraları Gölcük suyu ile sulanır. Bağ yollarının duvar diplerinde insan eli değmeden yetişen güzel kokulu otlar, bu yolları kokulanyla bezer. Buralarda ellik şenlik çok samimi ve ahenklidir. Buralardaki eğlenceler zevkler, safalar Eylül ortalarına kadar devam eder. Bundan sonra bağlar bozulur, yapraklar dökülür, havalar soğur, mesire alemleri, devranları sona erer.

4 — Bağ Bozumu :

Eylül:

Eylül ortalarından sonuna kadar bağların bozulma mevsimidir. Bağ bozumundan bir hafta önce (Hevenk Kesme) işi başlar. Al, kırmızı geymiş kızlar, taze gelinler bağlara giderler. Yeşil yapraklar arasında başları beyaz örtüler, yaşmaklar altındaki kınalı parmaklarıyla, Hevenkte dayanacak üzümleri seçerler, keserler, incitmeden sepetlere yerleştirirler. Bunları sarsılmaksızın evlere naklederler. Ertesi yılın baharına kadar taze taze saklanır.

Bağ bozumu günlerinde bağ araları, bağ yolları çok ahenkli, civ civli ve kalabalık olur. Erkek çocukları silâh tutmayı, silâh atmayı, ilk önce bağ bozumunda sınamıya başlarlar. Bağ bozumu tavsarken (pekmez kaynatma haftası) gelir. Herkes üzümünün birazını hevenge kaldırır, birazını da sergiye serer. Kalanını da pekmeze ayırır. Bu da Isparta'da başlı başına bir alemdir.

5 — Pekmez kaynatma zamanı:

Evlerde kocaman suluklar yıkanır. Mükellef pekmez ocakları hazırlanır. Gençler .türkü söyleyerek, gülerek, eğlenerek suluk içinde üzüm ezerler. Suluğun oluşundan akan (ham şıra) kaptan kaba, kazandan kazana aktarılır. Fırın gibi yanan ocağın altında (ham kazanı) ağır ağır kaynar. Yanyana oturtulup araları çavdar hamuruyla sıvanarak yerleştirilmiş (pekmez tavalarında) kaynayıp kabaran (pişkin şıra) saplı taslarla savrulur.

Adi pekmez, döğme pekmez, erik reçeli, zerdali reçeli, şeftali, elma, ayva, armut, kabak, ceviz reçelleri dikkatle, itinalarla çömleklere küplere alınır. Yalnız kabak reçelinin beş altı türlü ve bunların her birinin ayrı ayrı kokusu, nefaseti vardır.

6 — Pekmez Döğme Devranı:

Bundan sonra (pekmez döğme devranı) gelir. Pekmez kaynatma ocakları bozulup kap kaçak kalkınca akşamları evlerin avlusunda, hanaylık denilen sofalarda, genç kızlar, gelinler, büyük pekmez tavalarının kenarına iskemlelere otururlar. Tertemiz yıkanmış ellerle yarı gecelere kadar bir hafta iki hafta üç hafta deli pekmeze vurur, şak şuk döğerler. Mahalleyi şenlendirirler.

Ispartanın döğme pekmezi meşhurdur. (Hevenk kesme) zamanından (Pekmez döğme) devranını sonuna kadar bunların her biri kızlar, gelinler, kadınlar için ayrı ayrı birer zevk, birer eğlence âlemdir.

7 — Kış Hazırlığı :

Yaz ve baharların taze ve temiz havalarını teneffüs ederek, bütün güzelliklerini doya doya yaşayan halk; bu yaz âleminin içinde bir taraftan da (kış hazırlığı) yapmağa başlarlar.

Ispartada yaz kısa, kış uzun sürdüğünden, kışın sebze ekilip dikilemez. Bu sebeple halk, kışın yiyeceğini yazdan tedarik eder.. Bunu hazırlamak için Harman sonu bir yıl yetecek kadar buğday alırlar.. Yaz içinde tarhana, makarna, erişte ve nişastalarını; yaz sonlarında da bulgurlarını yaparlar. Bunların yapılması kısa ve törensiz ise de, bulgurun yapılması uzunca ve ezgili bir iş.. Fakat başlı başına kadınlarımız için birer şenlik, birer zevk ve keyf âlemdir.

Bulgur yapma zamanı gelince :

Bulgurluk buğday çalkanıp yıkandıktan sonra kurutulur. Büyük bulgur kazanında pişirilip çullar, kilimler üstüne dökülüp, serilir, kurutulur, içindeki taş, çöp gibi şeyler temizlendikten sonra değirmene götürülüp kırdırılır, bulgur olur... Burada birkaç satır içinde hikâye ettiğimiz bu iş; kadınlarımızı birkaç günler çalıştırır.. Bulgur yapmak

kadınlarımız için oldukça zahmeti çok olan bir iştir. Fakat; kadınlar arasında bu ve bu gibi işler için çok hassasiyet ve ciddî bir itina ve haklı titizlikler vardır: Zira: Kadınlarımızın aralarında âdeta bir kanun mahiyetini andıran nükteli, vecizeler, atasözleri vardır. Mahallî olan bu atasözlerinden burada birkaç tanesini yazmak yerinde olur :

- Aşını yerken dişine taş dokunanın ağzı kapanmaz.
- Aşında taş çıkanın adı çıkar.
- Kadın var buğday ununu taş eder. Kadın var taşı aş eder.
- Kadın var aşı taş eder, kadın var taşı aş eder.
- Kadın var arpa ununu aş eder. Kadın var buğday ununu taş eder.

Böyle atalarsözünden yapılmış pırlanta küpeler kadınlarımızın kulaklarında bulunduğu için bulgur, tarhana, nişasta, erişte, pekmez, reçel yaparlarken aralarında âdeta rekabet edercesine dikkat ve itina gösterirler.

7 - Kışlık yiyecekler ve Yemişler :

Kış aylarında yenilecek yağı Kasım ayından önce; kıyma, kavurma, pastırma, sucuk gibi yeyintileri güz vaktinde; yemişleri ve salamuraları yaz vaktinde yaparlar.

Yazın : Erik, zerdali, vişne, tut, iğde ve üzüm gibi meyveleri kuruturlar. Bu yemişlerin birazını reçel yaparlar, birazını kış yemişi..

Elma, ayva, nar gibi: kavun, karpuz, kelek gibi bostanları yılına kadar dayanacak üzümleri hevenk yapıp alt odaların tavanlarına asarlar. Meyvesi çok olanlar hevenkten başka kilerlerine yığın halinde dökerler. Buna elma damı tâbir edilir.

Kış şiddetli olduğu yıllarda, bu yığınların üstüne mum dikip yakarlar. Bu suretle elma damının havası ısıtılıp, meyvelerin donmasını önlerler.

Yazın, güneşin yakıcı sıcaklarında, taze fasulye, asma kabağı, bamya, patlıcan kuruturlar. Bunlar kışın kuru sebzesidir.

Salamura edilen peynir, balık gibi yiyecekler de ev altlarının topraklarına gömülü, içi sırlı küplerde saklanır. Bal, pekmez, reçel gibi tatlılar da aynı veçhile yere gömülü küpler içinde saklanır.

8 — Turşular :

İçi, dışı sırlı küpler içine kurulan turşuların hepsi yıllanmış üzüm sirkesiyle yapılır. Ispartada üzüm sirkesi, para ile satılmadığından tuzlu su ile turşu yapmayı bilmezler. Sirkenin başka memleketlerde para ile satıldığını bilmiyenler de vardır.

Turşu neveleri çoktur :

Domates, patlıcan, büber, lahana, muşmula, kızılıçık, kavun, karpuz, salatalık, acur, asma kabağı, yer elması, kış elması, armut, pancar, şalgam, üzüm turşularıdır. Bilhassa üzüm turşusunun (Hardaliye) denilen nevi nefistir.

Muşmula, kızılıçık, kavun, karpuz, salatalık, acur, elma turşularının kendine mahsus bir nefaseti vardır.

Şehirde turşu satmak âdeti yoktur. İhtiyacı olanlara konu komşu, hısım, akrabalar arasında taslar, bakraçlar dolusu turşular ikram etme pek eski bir görenektir.

9 - KURU ETLER :

Kıyma, Kavurma, Sucuk ve Pastırmalar :

Güz vakti olunca; Yapraklar dökülüp, havalar soğumaya başlarken etraf köylerden dölsüz, kısır hayvanlar getirilip şehirde satılır.

Yavru yapmıyan bu hayvanlar yağlı ve besili olduğundan etleri lezzetlidir. Dana, sığır, koyun, davar - erkek, etlerinden kıyma, kavurma, sucuk ve çemensiz beyaz pastırma

yaparlar.

10 -- GÜZÜN EREN MEYVELER :

Ceviz, Kestane, Muşmula :

Ağustos içinde soğanlar, sonunda patatesler topraktan çıkarılır. Güneşte rutubeti alınıp kurutulduktan sonra kilerlere alınır.

Eylül başlarında : Kavun, karpuz bostanları bozulur. Kışa dayanacak kavun, karpuz ve kelekler seçilir. Bunların içinde üstü dilim dilim zarif işlemeli sarı, yeşil kavunlar, kelekler hevenk hevenk kilerlere, evlerin alt kısmındaki odaların tavanlarına asılır. Geriye kalanların içinden turşuluk ayrıldıktan sonra artanı sergiye setilir.

Bostanlar bozulurken bir taraftan da cevizler silkilir. Ambaklanır (Cevizin üstündeki kalın yeşil kabuğun kendi kendine ağzı açılır ve açık yerinden tutulur, üstünden sıyrılıp çıkarılmasına Ambaklamak denir.) Kaksımaması için (Acımıklaşmak, acımtrak olmak.) : Güneşte kurutulduktan sonra kilerlere alınır.

Güz sonuna kadar ağacında duran kış elmaları, muşmulalar toplanır. Kış ortalarına kada rel dokunmaksızın mosandıralarda saklanır. Bundan sonra sıra Kestane silkimine gelir :

Kestane, ceviz, kış elması, muşmula gibi güzün kemale gelen bu meyveler kiraz bahçeleriyle, Ayazma, Minasın, Arıkaltı taraflarında yetişir. Bu semtler sulak olduğundan buralarda kolaylıkla bol yetişen bu ağaçlar uzun ömürlü ve bereketli meyve verirler.

Kestanelik denilen yer; Ayazmanın üst tarafındaki taşlık dik bayırdadır. Buralarda yetişen kestane ağaçları diğer yerlerde yetişen ağaçlardan çok farklıdır. Bu ulu ağaçların bir tanesinden on, onbeş küfe dolusu kestane alınır. Bunların en iri taneli ve lezzetlisi kasap kestanesi denilen cinsidir ki, Bursa kestanesine benzer.

A — KIŞ MEVSİMİ :

Eylülden sonra bağlar, bahçeler, bostanlar bozulup yapraklar dökülür. Yavaş yavaş kış soğukları hissedilmeye başlar.

Ekimden sonra bilhassa Kasımda havalar tamamiyle soğur ve kar düşüme başlar.

Ocak. Şubat. Mart ayları tamamiyle kış yapar. Nisan'da ılıkve yumuşak havalar başlar.

Şehrin kış mevsimi dışarda hiç bir eğlenti olmadığından, evlerde yapılan toplantılarla, gezeklerle, ziyafetlerle geçer.

Hısım, akrabalar, esnaf oymakları, tüccar dernekleri, öğretmen birliklerinin toplulukları arasında tertip edilen (Gezekler) vardır. Perşembe geceleri nöbet sırasıyla birinin evinde toplanılır. Yemekli, yemişli, çerezli olan bu toplantının adına (Gezek) derler. Yazınki toplantılara (Sohbet) derler. Gerek sohbet ve gerek gezekler : Ispartada çok önem verilmiş zevkli âdetlerdir.

Bu toplantılarda : Her sınıf mesleklerine, sanat ve ticaretlerine dair günün işlerini konuşurlar, memleketin ihtiyacı olan hizmetleri düşünürler, lâf atarlar, konuşurlar. Yüzük oyunları, tura oyunlan oynarlar. Atasözlerinden yapılmış bilmeceler tertip ederler. (Tel helvası - keten helvası) çekerler.

Bunun da kendine göre bir zevki, cümbüşü vardır.

Helvanın ağdasını yapılmış alırlar veya toplantı gecesi kendileri pekmez veya şekerden yaparlar.

Ağda ateş karşısında yumuşatılarak kalın ve büyük bir halka haline getirildikten sonra, üzeri un yığılı büyük sini üstüne konulur. Eller yıkanıp, kollar sıvanarak sininin etrafına oturulur. Hepsinin elleri bu halkaya yapışarak avuçları içinde sıkı sıkı sininin

kıyısına kadar genişletildikten 8 rakamı şeklinde birbiri üstüne konarak yine ilk defaki gibi dar bir halka haline getirilir. Ve yine halka muhitinin dışına doğru sıkı sıkı, döndüre dundüre çevirerek genişletilir. Bu ameliye yirmi, yirmibeş defa tekrar edilir ve bu suretle ağdanın her teli saç teli kadar incelir. Oyunun miyanesl bundan sonra başlar.

Her devrinde incelmekte olan halkanın kopması yaklaşıncı, kimin eli altında kopması isteniyorsa : O kimseye sezdirilmeksizin bir göz işaretiyle kararlaştırılır, ve bundan sonra halka gayet yavaş çevrilmeye başlar başlamaz kararı giyen kimsenin önünde kopuverlr. Helva oyununun dakikalar süren kahkahası da başlar. Kimin önünde kopmuşsa bu tazmin ettirme işi ertesi hafta helva sohbeti, ziyafeti o kimsenin evinde yapılır.

Bu cümbüşe (Telhelva çekme oyunu) derler.

Uzun kış gecelerinin buna benzer birçok oyunları vardır. Bu oyunlardan ve düğünlerden ayrıca ikinci ciltte bahsedeceğiz.

Ş Uzun süren kuru soğuklu günlerin ıstırabını hafifletmek için halk arasında inanılmış bir âdet vardır : Zemherinin soğukları artıp, suların donduğu, toprakların buz tuttuğu günlerde : Poyraz rüzgârlarıyla birlikte devam eden kuru soğutun Lodosa dönmesi için **(Lodosun kızını Poyrazın oğluna nikâhlarlar)**.

Bunun için manevî bir düğün tertip edilerek, esnaflar, sanatkârlar, tüccarlar birleşerek aralarında topladıkları para ile vakıf hanlarda, hayrat odalarda, çarşı içindeki ana cadde üstünde ocaklar yakılıp, kazanlar kurulur, yemekler pişirilir. Bu tarafta yemekler pişirilmekte olsun, beri tarafta da memleketin ayan ve eşrafından müteşekkil bir heyet toplanır. Şeri mahkemeye gidip (Lodosun kızıyla Poyrazın oğlunu evlendireceklerini) söyliyerek —o zamanki âdete göre— nikâhlarının kıyılmasına müsaade buyurulmasını rica edip izinname isterler. O zamanki şeri usullere göre şu izinname verir :

(Sevkuh-hava imamı Bahtiyar Efendiye :

İnha olunur ki!

Lodosu - hararet me'nusun Kerimesi Vefiyeyi. Poyrazı - bürudet perdazin oğlu Zail-e akdi nikâh edüp, olveçhile beyinlerini ıslah eyleyesiniz vesselam). 1308 Hicri (1892 Milâdi)

Naib Isparta

Ebubekir Hilmi

Bu izinname bir sırığın tepesine bayrak gibi asılıp bir yiğit delikanlının eline verilir. Düğünlerde gelin götürme törenindeki bütün an'ane ve âdetler veçhile münacatlar, ilâhiler okunarak halk ve okul öğrencileri bu izinnameyi çarşı içindeki büyük ağaçlardan birinin dalına asarlar. Burada nikâh kıyılıp zifaf duası yapılır. Halk hep bir ağızdan (Aminnn! Allah dirlik, düzenlik versin) diye bağışırlar...

Bundan sonra pişirilen yemekler herkese dağıtılır.

Bu inançların çok zaman tatlı ve güzel bir tesadüfle hakikate inkılâp ettiği görülmüştür.

VI İDARİ TEŞKİLAT

A — İDARİ TEŞKİLAT :

1 - Osmanlılar devrinde gerek eyalet teşkilâtı sırasında ve gerek vilâyet teşkilâtı sırasında Isparta Sancak olarak görülmektedir.

a - Eyalet devrinde :

Isparta, merkezi Kütahyada bulunan Güney Anadolu Umum Valiliğine bağlı idi.

b - Vilâyet Teşkilâtı Devrinde :

(Isparta Livası) adıyla Konya Vilâyetine bağlı Sancak merkezi idi.

c - Cumhuriyet Devrinde :

Vilâyet Merkezi haline getirilip (Hamid Abad) adı kaldırılarak Isparta Vilâyeti olmuştur.

d - Bugünkü vilâyetlerimizin normal idarî teşkilâtı ne ise Isparta Vilâyetinin, idarî teşkilâtı da aynen öyledir.

B — Resmi Binalar :

1 - Hükümet Konağı :

1875 de yapılan Hükümet Konağı 1937 yılına kadar kullanılmış ve 1938 de yıktırılıp, yerine 1939 da kârgir ve modern bir hükümet binası kurulmuştur.

Şehir imar plânına göre ana yolların kavşak noktasına ve eski konak yeriyle Cumhuriyet meydanı adı verilen büyük meydanlığa kübik bir tarzda ve Ispartanın iyi bir yapı malzemesi olan köfeki taşından yüzünü süsleyen ve betonarme olan binanın cephesi eski talimhane meydanı ve şimdiki parka ve Atatürk anıtına bakmaktadır.

Binanın teşkilâtı geniş ve zengin olup dört kat üzerine inş ve kalirüferle teçhiz edilerek her türlü konforu haiz bulunmaktadır.

2 — Genel Meclis Binası :

Bu bina, eskiden maarif akarı olarak yapılip 1914 deki yer sarsıntısında yıkılmıştı. Yıkılan bu binadaki Ziraat Bankası, Nafia idaresi. Reji dairesi ve altında eczane, avukat yazihanelerin yerine 1925 de alt katı sinema, dairesi, üst katı genel meclis salonu ve ayrıca beştane oda olmak üzere güzel bir bina inşa edilmiştir. Bu bina 1940 da eski belediye binasının şehir oteline çevrilmesi suretiyle belediyeye satılmıştır.

3 — Belediye Dairesi :

Belediyenin satın aldığı bu binanın üst katı belediye bürosu, alt katı belediye garajı, etfaiye deposu olarak kullanılmaktadır.

Belediyenin bu binadan başka ceza evi binası yanında bir şehir oteli şehir lokantası, evlenme dairesi, öğretmenler lokali vardır.

4 — P.T.T. Binası:

Şehrin ilk P.T.T. binası, eski hükümet konağının içinde olup hükümet binası geceleri kapalı bulunduğu için telgraf muamelesi yapılamadığından dolayı hükümet konağının sol cephesine ahşap bir P.T.T. binası yapılmış ve 1898 de talimhane meydanının açılması sırasında bu da yıktırılarak Ceza Evi ile Askeri Kumandanlık Dairesi arasına kârgir bir P.T.T. binası inşa olunmuştu. Ahiren binanın bulunduğu mahalden şehir plânı mucibince açılacak cadde için bu bina da yıktırılıp bugünkü hükümet konağının sol cephesindeki arsaya 1956 da üç katlı kârgir bir bina kurulmuştur.

Binanın birinci katı: Depo ve mahzen, ikinci katı : Posta ve telgraf dairesi, üçüncü katı : Telefon santrali olarak kullanılmaktadır.

5 — Tekel Binası:

Şehrin içindeki eski postane arası civarına bir Tekel Binası inşasına başlanmıştır. Bunun alt tarafına yeni yapılan cadde üzerine Ülkü İlkokul Binası yapılmak üzere dir.

6 — Jandarma Binası :

Evvelce jandarma tabur ve bölük komutanlıkları makamı; hükümetin içinde ve takım kumandanlığıyla erlerinin koğuşları şimdiki parkın hükümet konağına bakan beyhamamı tarafındaki köşede idi. Zamanlarla bunlar harap olup yıkıldı.

Cumhuriyet devrinde orta okulun karşı tarafına iki parçadan mürekkep bir jandarma binası inşa olundu. Bunun bir parçası kumandanlık dairesi bir porçası jandarma erlerine mahsus olan kısımdır.

7 — Emniyet Müdürlüğü ve Karakolları :

1898 yılına kadar Ispartada polis teşkilâtı yoktu. Bu tarihte Isparta mütesarrıflığına gelen Hüsnü Bey (Paşa) ilk defa bir polis memuru tayin ettirmişti. Görülen ihtiyaç üzerine 1902 de bu teşkilâtı genişleterek dört polis memuru daha tâyin olundu. Ve bir yıl sonra şehrin emniyet ve asayiş, görevi Emniyet teşkilâtına naklederek bir komiser idaresine verildi. Fakat ayrıca bir binası olmadığından bu teşkilât makamı Hükümet Konağı içinde ve polis memurları şehrin muhtelif semtlerinde yapılan karakollara verildi.

8 — Şehrin içindeki Karakollar :

Şehrin uzak mahallelerindeki olayların önlenmesi ve merkeze çabuk bildirilmesi için : (Yenice - Dere Mahallelerine), (Karaağaç - Hacıayvaz), (Kumyol - Keçeci), (Kumpanya Köprüsü - ve civarı). (Şehitler Mezarlığı, Hergele Yeri -Harman yeri) mahallelerine birer kârgir karakol inşa edilip bu karakollara birer polis memuru ile üçer jandarma eri konulup merkez komiserliğine bağlandı.

Halk pazarı civarına iki katlı ve altı odalı kârgir bir merkez karakolu binası yapılarak karakollar bu binadaki komiserlik emrine verildi.

Daha sonra : Bu teşkilât emniyet müdürlüğüne yükseltilerek Emniyet müdürlük makamı dairesi hükümet konağı içine alındı.

9 — Ceza Evi :

Bugünkü ceza evi; 1898 de mütesarrıf Hüsnü Bey zamanında erkek ve kadınlara mahsus olmak üzere yeniden yapılmıştır.

Bu binanın arka tarafına jandarmaya ait bir tavla binası eklenmişti. Sonra jandarma için ayrı bir bina yapıldığından; bu tavla yeri (yeni ceza evi atelyesi) olarak tadil edilmiş ve içine yirmiye yakın halı tezgâhı kurulmuştur.

1937 yılındanberl (Isparta yeni ceza evi) adıyla halıcılık yapan bu müessese, altı ay vadeli ve altı müsavi taksitle ve iki muteber şahsın kefaletiyle dokunan halıları perakende olarak sattığı gibi Ankara'da açılan (Adalet Bakanlığı Satış Evi) nde de satılmaktadır.

Ceza evinin içine ve muamelesine gelince :

Binanın genişliği, yüksekliği, aydınlığı itibariyle sağlık şartlarını haizdir.

Ceza evinin idaresi, cezalıları tatbik edilen muamelesi ve titizlikle devam eden sıhhi temizliği, dahildeki asayişin güzelliğinin örnek bir surette takdire lâyık olduğu müfettiş raporlarından öğrenilmiştir.

10 — Tümen Kumandanlık Dairesi:

Parkın bir cephesini teşkil eden şimdiki kumandanlık binası; 1898 de kârgir olarak inşa edilmişti. Bu bina 1930 da yandı. Ve yerine daha güzel ve kârgir bir bina inşa edildi.

Bunun yanına ayrıca bir de askeri mahfel yapıldı.

1955 de (Eğitim Tümeninin) Ispartaya gelmesiyle Karaağaç Mahallesi'nin altındaki boş tarlalara yeni Amerikan evleri yapıp, burası karargâh merkezi olmuştur. Buraya halkın yardımıyla bir de cami yapılmıştır.

11 — İlk Okul Binaları :

Gazi, Cumhuriyet, İstiklâl, Fevzi Paşa, İsmet Paşa ve Necatibey İlk Okul binaları yeni yapı ve kârgirdir.

Kız San'at Enstitüsü ve Aksam San'at Okulu, İmam Hatip Okulu yeni yapı ve kârgirdir. Orta Okul eski bir bina olup kârgirdir.

Ülkü İlk Okulu için yeniden bir bina yapılmak üzeredir.

1951 yılından beri halk evinde ve daha sonrada orta okul binası içinde tedrisata devam etmeğe çalışan liseye bir bina inşası için tahsisat verilmiş ve yakında inşaata başlanacaktır.

12 — Hastane Binaları :

a) Memleket Hastanesi:

1922 de ikmâl olunan bu bina; sonradan bir takım tadilat ile genişletilerek iki katlı ve 50 yataklı olmuştur.

b) Memleket Hastanesi'nin karşısına 1945 de Isparta hayırseverlerinden Hacı Mustafa Atabakan ile Yüksek Mühendis Kâzım Aydar ve Belediye Reisi Hilmi Çakmakçı'nın gayretleriyle dört katlı ve 100 yataklı büyük bir Devlet Hastanesi binası inşa edilmiştir.

c) Göğüs Hastalıkları Hastanesi:

Şehrin içinde Devlet Hastanesinin yol kısmı üzerinde üçüncü hastane olarak yapılan bu muazzam bina : Üç katlı ve 100 yataklıdır. Şimdiki halde burası Devlet Hastanesinin Pavyonu olarak kullanılmaktadır.

ç) Askeri Hastane :

Şehrin hastaneler bölgesinde bulunan eski askeri hastane arsasına 1957 Ekiminde yeni bir askeri hastane inşasının temelleri atılıp inşaata başlanmıştır.

d) Verem Dispanseri:

1956 da Çelebiler Mahallesinde Taşirciler arasında güzel ve mütevazı bir dispanser binası yapılmıştır.

Yeni tabakhane'nin bulunduğu mntakada (çay kıyısında) asri ve sıhhi **güzel bir mezbaha binası** yapılmıştır.

B - Hususi Binalar :

1 - Banka Binaları :

Ziraat Bankası kârgir bir binadadır.

İş Bankası: 1956 hükümet civarında yaptırdığı binadadır.

Halk Bankası: Binası olmayıp hususi bir binadadır.

2 — Eski Vakıf Hanının yerine muazzam bir iş hanı binası yapılmaktadır.

Kavaklı cami civarında beş katlı büyük bir Konak Oteli vardır.

3 — Sinema Binaları : 3 dane sinema vardır.

a) İki katlı büyük bir binada **Halkevi Sineması** vardır.

b) Eski Pamukhanı arsasına **Mahmut Efenin** yaptırdığı küçük bir sinemadır.

c) 1954 de merhum **Çakır** tarafından **Şehir Sineması** adıyla lüküs bir sinema binası yapılmıştır.

4 — Fabrika Binaları :

Birinci ve ikinci Glyaağı Fabrikaları,
Sümerbank'ın Halı ipliği ve yıkama hanesi fabrikası,
Türk Limited Şirketinin Yn ipliği fabrika ve boyahanesi,
M. Granın Yn ve Pamuk ipliği fabrikası,
Kâmil Günatanın Pamuk ipliği fabrikası,
Dere Mahallesinde metruk Deri fabrikası,
Süleyman Erdoğanın Yn ipliği fabrikası,
Mustafa TaŐcının Pamuk ipliği fabrikası,
Nuri Hamacının Pamuk ve Yn ipliği fabrikaları,
M. Ttncnn Pamuk ipliği fabrikası,
Mustafa Tokanın Yn ve Pamuk ipliği fabrikası,
Şevket Savlunun Yn Eğirme tesisat fabrikası,
Mehmet Sezginin Un fabrikası,
Lutfi Sezginin Un fabrikası.

ISPARTA MİLLET VEKİLLER :

A — MEŞRUTİYET DEVRİ:

Birinci Devre :

1908 den 1911 re kadar

Böcü Zade Süleyman Sami Bey

Eğirdirli Eşref Ağa.

İkinci Devre :

1911 den 1914 de kadar

(Ispartalı Hakkı) Bey

Eğirdirli Eşref Ağa.

Üçüncü Devre :

1914 den 1918 ze kadar

(Ispartalı Hakkı) Bey

Arapzade Mehmet efendi (vefatıyla)

Defterhakani Nazırı Mahmut Esat

Efendi bunun da (vefatıyla)

Meşhur Muallim Cudi Bey.

Dördüncü Devre :

1918 den 1919 za kadar :

Hocazade Seyfullah Bey.

Cemal Paşa (Harbiye Nazırı) (Bu seçimden 8 ay sonra: iştirak ettiğimiz Birinci Cihan Savaşını kaybettiğimiz cihetle istanbul'u galip devletlerin işgal etmesi üzerine (Mebusan Meclisi) kapatılarak mebuslar dağıtılmıştı. Bunun üzerine Cemal Paşa ve bazı arkadaşları ile o sırada teşekkül etmiş olan (KÜVAYİ - MİLLİYYE) ye iltihak edip Ankara'da kurulmuş olan (BÜYÜK MİLLET MECLİSİ) ne Isparta Milletvekili olarak alınmıştır.)

B — CUMHURİYET DEVRİ :

Birinci Devre :

1920 den 1923 ç e kadar
Hacı Hüsnü Özdamar Bey
Hafız İbrahim Demiralay Bey
Isparta Belediye Reisi Nadir Süldür Bey
Remzi Yalvaç Bey
Uluborlulu Hacı Tahir Bey
Cemal Paşa.

İkinci Devre :

1923 den 1927 ye kadar
Hacı Hüsnü Özdamar Bey
Hafız İbrahim Demiralay Bey
Karaağaçlı Mükerrerem Bey

Üçüncü Devre :

1927 den 1931 re kadar
Hacı Hüsnü Özdamar Bey
Hafız İbrahim Demiralay Bey
Karaağaçlı Mükerrerem Bey
Hakim Rıza Bey.

Dördüncü Devre :

1931 den 1935 ş e kadar B. Hacı Hüsnü Özdamar
B. Hafız İbrahim Demiralay
Karaağaçlı Bay Mükerrerem
B. Kemal Turan.

Beşinci Devre :

1935 den 1939 za kadar B. Hacı Hüsnü Özdamar
B. Hafız İbrahim Demiralay
Karaağaçlı B. Mükerrerem
B. Kemal Turan.

Altıncı Devre :

1939 dan 1943 ç e kadar
B. Hacı Hüsnü Özdamar
B. Hafız İbrahim Demiralay (vefatıyla)
B. Ahmet Remzi Ünlü
Karaağaçlı B. Mükerrerem
B. Kemal Turan.

Yedinci Devre :

1943 den 1946 ya kadar
B. Hacı Hüsnü Özdamar
B. Karaağaçlı Mükerrerem
B. Kâzım Aydar
B. Kemal Turan
B. Cemil Tüzemen.

Sekizinci Devre :

1946 dan 1950 ye kadar

B. Kâzım Aydar

B. Rifat Güllü

B. Kemal Turan

B. Sait Köksal

B. Şevki Yalvaç.

Dokuzuncu Devre :

1950 den 1954 de kadar

B. Kemal Demiralay

B. Dr. İrfan Aksu

B. Sait Bilgiç

B. Dr. Tahsin Tola

B. Reşit Turgut.

Onuncu Devre :

1954 den 1957 ye kadar

B. Kemal Demiralay

B. Dr. İrfan Aksu

B. Sait Bilgiç

B. Dr. Tahsin Tola

B. Zühdü Hilmi Velibeşe.

Onbirinci Devre :

1957 den 1960 şa kadar

B. Kemal Demiralay

B. Sait Bilgiç

B. Tevfik Tıǧlı

B. Hamdi Ongun

B. Ali Latifoǧlu.

Onikinci Devre

1886 yılından beri Isparta Belediye Başkanlığında bulunmuş olan zatlar:

C - 1886 yılından 1890 yılına kadar:

Hacı Etemoğlu Hacı Ali Ağa.

1890 yılından 1893 yılına kadar

Kundakcıoğlu Mustafa Efendi.

1893 yılından 1895 yılına kadar

(İkinci defa olarak) Üç yıl. Hacı Etemoğlu Hacı Ali Ağa.

1895 yılından 1896 yılına kadar

Danabaş Oğlu Hacı Mustafa Bey.

Bir yıl.

1896 yılından 1897 yılına kadar

Bir buçuk yıl. Handan Zade Hacı Hasan Efendi.

1897 yılından 1898 yılına kadar

Onyedi ay Böcü Zade Süleyman Sami Efendi.

1898 yılından 1902 yılına kadar

Beş buçuk yıl. Pazar Ağası Oğlu Mehmet Ağa.

1902 yılından 1908 yılına kadar

(ikinci defa) Altı yıl.

Böcü Zade Süleyman Sami Efendi.

1908 sonundan 1914 de kadar

Arap Zade Mehmet Efendi.

1915 den 1918 ze kadar

Ali Dede.

1918 den 1920 ye kadar

Süldür Zade Nadir Efendi.

1920 de beş ay

Bodur Zade Hacı Hasan Efendi.

1921 başından sonuna kadar (bir yıl)

(İkinci defa olarak) Ali Dede.

1922 de tam bir yıl

(Vekâleten)

Kaçkın Zade Hacı Ahmet Efendi.

1922 den 1923 çe kadar

Tütüncü Zade Mehmet Ali Efendi.

1923 den 1926 ya kadar

Alaybey Zade Hakkı Bey.

1926 dan 1927 ye kadar (Bir yıl)

Doktor Nuri Bey.

1927 başından 1929 ikinci ayına kadar

Alaybey Zade Hakkı Bey.

(ikinci defa)

1/2/1929 dan 12/6/1946 ya kadar (onyedi yıl)

Hilmi Çakmakçı.

1946 dan 1947 ye kadar (Altı ay)

Kemal Demiralay.

1947 den 1950 ye kadar

Alaybey Oğlu Tefik Kınık.

1950 den 1953 e kadar

Doktor Ali Boşgelmez.

1953 Mayısından 1955 ortasına kadar

Hilmi Dolmacı

1955 den 1957 ye kadar

Süreyya Demiralay

1957 den beri

Orhan Kutlu.